

EMLEKKÖNYV

FŐTISZTELETŰ ÉS MÉLTÓSÁGOS

ANTAL GÁBOR

DUNÁNTULI EV. REF. PÜSPÖK URNAK

A VESZPRÉMI EV. REF. EGYHÁZMEGYÉBEN

1903. ÉV MÁJUS 1-TŐL MÁJUS 13-IG TARTOTT

EGYHÁZLÁTOGATÁSÁRÓL.

Gyorsirói följegyzés alapján összeállította és kiadta:

DEMJÉN MÁRTON

veszprémi ev. ref. lelkész, egyházmegyei főjegyző.

VESZPRÉM, 1904.

NYOMATOTT PÓSA ENDRE KÖNYVNYOMDÁJÁBAN.

EMLEKKÖNYV

FŐTISZTELETŰ ÉS MÉLTÓSÁGOS

ANTAL GÁBOR

DUNÁNTULI EV. REF. PÜSPÖK URNAK

A VESZPRÉMI EV. REF. EGYHÁZMEGYÉBEN

1903. ÉV MÁJUS 1-TŐL MÁJUS 13-IG TARTOTT

EGYHÁZIÁTFOGATÁSÁRÓL.

Gyorsirói följegyzés alapján összeállította és kiadta :

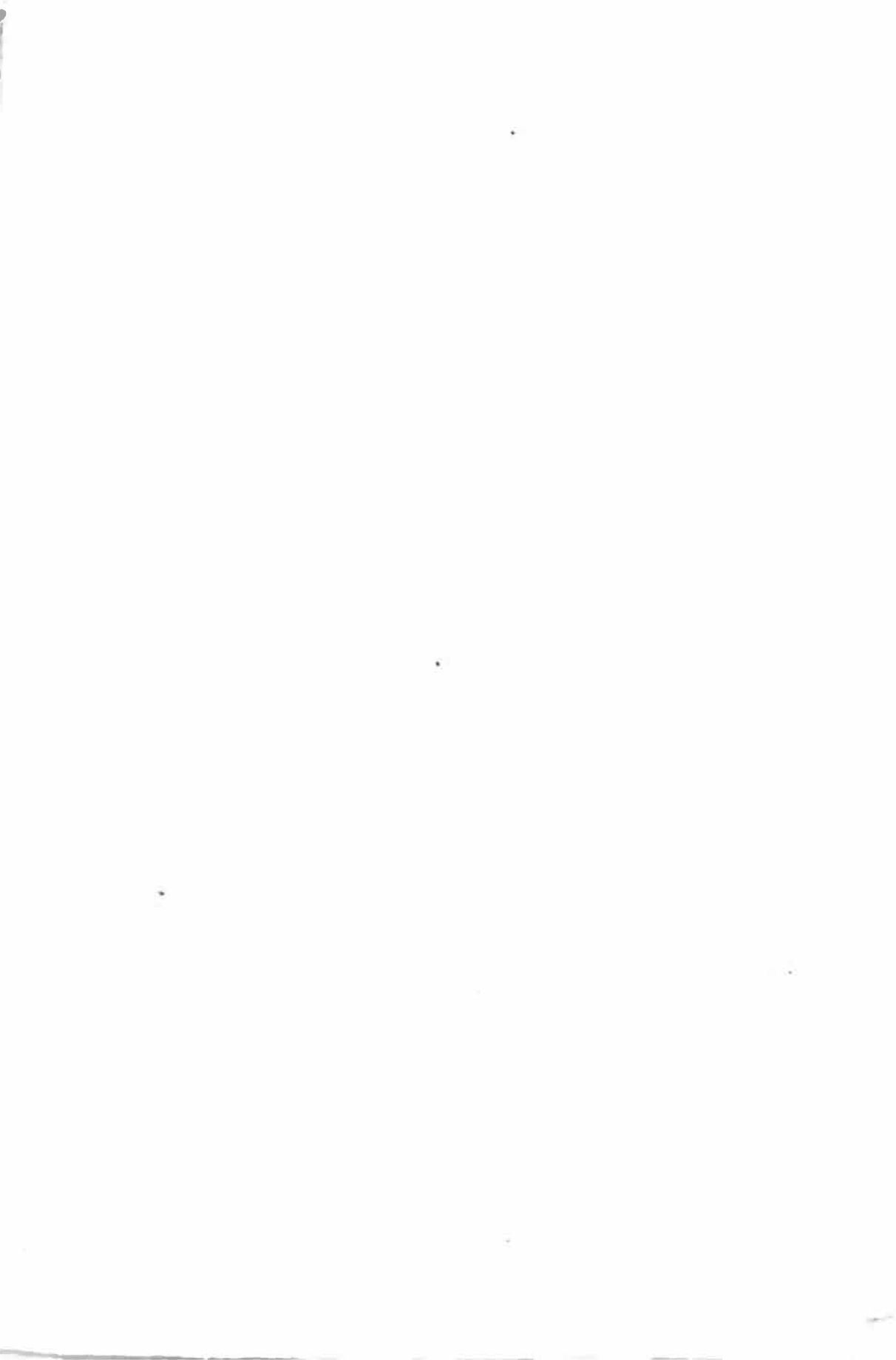
DEMIÉN MÁRTON

veszprémi ev. ref. lelkész. egyházmegyei főjegyző.

VESZPRÉM. 1904.

NYOMATOTT PÓSA ENDRE KÖNYVNYOMDAJÁBAN.

Előkészület.

Nagytiszteletű Lelkész Ur!

Tisztelt Presbiterium!

Szeretett Testvéreim az Urban!

Óhajtottam a veszprémi ev. reform. egyházmegyét, a melyhez engem az őszinte gyermeki szeretet csatol, és annak egyházait már régebben meglátogatni, hogy ez által eleget tegyek nemcsak az egyházi törvény által rám rótt kötelességnek; hanem az egyházak vezetői és hivei iránt érzett azon jó szándékomnak, a melyre vonatkozólag az apostollal én is elmondhatom: „Kivánlak titeket látni, hogy valami lelki ajándékot közölhetnék veletek. Róm. I. II.”

Elmaradt azonban látogatásom eddig többféle okból, a melyek közt nem a legutolsó volt azon körülmény, hogy megakartam várni, míg együtt örülhetek egyházaink hiveivel az istenigondviselés azon szemmel látható tanubizonyosságán, a melylyel ezen egyházmegye némely egyházainak már-már egészen pusztulásnak indult anyagi jólétét az ő csudálatos kegyelmével ismét erőhöz segítette, az ev. reform. egyházi közalap szeretetadományának felhasználásához, az országos kormány jóakaratu támogatásához kötött reményeket teljesülésbe menni engedte s az egyház tagjainak az egyház javára kifejtett áldozatkészségét és buzgóságát legtöbb helyen sikerrel koronázta.

Örülök rajta, hogy ezen üdvös haladásnak jelei mutatkoznak, a miről, hogy közvetlenül meggyőződhessem, látogatásom idejét a folyó évben az ezen vidéken leg-szebb áldással biztató időszakra: September hó végére és Október hó elejére tervezem. — A látogatás napját és sorrendjét a nagytiszteletű esperesi hivatal minden gyülekezettel közölni fogja. A látogatásnak egyik célja leend, hogy meggyőződjem arról, hogy az egyházak vezetői és hívei miként teljesítik azon kötelességeket, a melyeket egyrésről ev. reform. egyházunk törvényei, szervezete, alkotmánya és gyakorlata, másrésről tiszta evangéliumi hitünk, őseink dicső példája, az erkölcsi törvény, az értelmi műveltség és a folyton haladó kor elibök szab s azoknak — reményem szerint a nagy többségnek — a kik az ő munkájukban hiveknek találtnak, kifejezzem elismerésemet, örömömet, jóváhagyásomat; viszont azokat, a kik a rájuk bizott talentumokat akár az anyaszentegyház lelkiépítésénél, akár annak anyagi fölvirágoztatásánál nem gyümölcsöztetik kellőleg, buzdítsam, szeretettel intsem, sőt ha szükséges, meg is dorgáljam. — Másik célja látogatásomnak az, hogy a hol bajok, nehézségek forognak fenn s a haladás útjában akadályok állanak, ott közös erővel és közös jóakarattal tegyük tanácskozás tárgyává a módokat és az eszközöket, a melyeknek felhasználásával azok elháríthatók volnának.

Azonban hogy arról, hogy a gyülekezetben mindenek ékesen és szép renddel történnek-e vagy nem, alaposan meggyőződhessem, hogy a bajok orvoslására megfelelő tanácsot adhassak, szükségem van arra, hogy a gyülekezet helyzetéről és állapotáról előzetesen kellőleg tájékozva legyek. — Ezen tájékozást úgy érhetem el, ha az egyházak presbiteriumai azon látogatási jegyzőkönyvet, a melyet két példányban ezen levelemhez mellékelek, alapos megbeszélés után az egyház életére vonatkozó

adatokkal betöltik és az egyik példányt f. é. augusztus hó 1-ig hozzám beküldik, én pedig látogatásom alkalmával meg fogok győződni a helyszínen az adatok helyességéről és valóságáról és a jegyzőkönyv második példányát aláírván, a gyülekezet irattára részére hátrahagyandom.

A jegyzőkönyv pontjai elég világosak és határozottak, csak arra kérem az egyház presbiteriumát, hogy a feltett kérdésekre mindenütt a valóságnak megfelelőleg adja meg a feleletet, nem szépítve és nem leplezve el semmit.

A püspöki vizsgálatnak fontos tárgyát képezi az iskolaügy is. Igaz, hogy a vizsgálat határideje e tekintetben nem a legszerencsésebb, mert az iskolai év elején még kevés eredmény lesz az ezen évi tanulásból felmutatható, de másrésről épen ezen időszakban lesz alkalmam meggyőződni arról, melyek azon gyülekezeteink, melyek az országos és egyházi törvény követelményeinek a tanítás megkezdésére nézve eleget tesznek, és melyek azok, a melyek azt elhanyagolják. — Felhivom ennélfogva a gyülekezetek lelkészeit, iskolaszéki elnökeit és tanítóit, hogy az iskolai oktatásnak kellő időben, tehát Szeptember hónapban való megkezdése iránt intézkedjenek.

Addig is, míg az isteni gondviselés megengedi nekem, hogy egyházaink híveit személyesen üdvözölhetem, ismételve kérem a jegyzőkönyveknek f. é. aug. 1-ig hozzám való beküldését, de kérem az egyházra és annak híveire Isten szent áldását, atyafiságos szeretettel maradván,

Komárom, 1901. június hó 24-én.

A nagytiszteletű Lelkész Urnak s az egész szent gyülekezet tagjainak szerető testvérük az Urban

Antal Gábor,

dunántuli ev. ref. püspök.

Ezen egyházlátogatás az 1901. évben közbejött akadályok miatt elmaradt.

Nagytiszteletű Esperes Ur !

Tisztelettel elfogadva a nagytiszteletű veszprémi ev. ref. egyházmegye elnökségének azon javaslatát, a mely az általam célba vett püspöki látogatás idejét f. é. május hó 1—13-ik napjaira tűzte ki és az egyes gyülekezetekkel már közölt utiterv szerint fogom végezni.

Mivel látogatásom célja nem a hiú ünnepeltetés, a mi sem az én egyéni gondolkozásommal nem fér össze, hanem az egyházak szellemi, erkölcsi és anyagi ügyeinek megvizsgálása, hogy az egyházban mindenek ékesen és szép renddel történnek-e, egyszersmind az esetleg fentforgó hiányokra való figyelmeztetés, ez egyházi élet helyes fejlődése útjában álló akadályok elhárítása, a hitélet, vallásos buzgóság, ev. ref. egyházi öntudat emelése és fejlesztése : ugyanazért felkérem Nagytiszteletűségedet, hogy legyen szíves az egyes gyülekezetek lelkészeit és presbytériumait a következőkről előlegesen értesíteni.

1. Azon központi egyházakban, a melyekbe több egyházak is be vannak híva, a megérkezés után templomba megyünk a hol a központi, vagy a behívott gyülekezetek egyik lelkésze tart rövid könyörgést és azután én fogok szólni a gyülekezethez. Ettől eltérés oly helyeken lesz, a hol egész napot fogok tölteni, (Szt.-Gál, Veszprém, B.-Füred) itt a vizsgálat sorrendjét a helyi viszonyokhoz képest a presbytérium állapítja meg és közli előzetesen velem.

A templomból kijövet után presbyteri gyűlést tartunk úgy a helybeli, mint a behívott egyházak presbytériumaival, a melyre, felülvizsgálhatás végett, egyházi számadó könyveiket a kezelő gondnok urak hozzák magukkal.

2. Az iskolákat, a hol csak az idő engedi, megvizsgálom; méltóztassék azért intézkedni, hogy a növen-

dékek az iskolában ott legyenek. Az iskola-vizsgálat idejét az érkezés után fogjuk kitűzni.

3. A mely helységeken keresztül utazunk, ha ott gyülekezetünk van, a lelkész-, vagy tanító-lakon megállunk, s a körülményekhez képest a hívekhez beszédet fogok intézni.

4. Mivel sok más teendőm miatt az egyes gyülekezetekben eltöltendő időt rövidre kellett szabni, ennek következtében óhajtom azt a hivatalos látogatás céljára minél jobban kihasználni: méltóztassék tehát úgy intézkedni, hogy más célra lehetőleg kevés idő vétessék igénybe.

5. A hol akár a gyülekezet előljáróságának, akár egyes tagjainak valami panasza, vagy kérelme van, ott szívesen meghallgatom, s a körülmények szerint a baj orvoslására tanácsdal, hatáskörömbe tartozó intézkedéssel vagy illetékes helyre való felterjesztéssel szívesen közreműködöm.

6. Azon községből, hol éjjel szállásolunk, rendszerint reggel 8 órakor indulunk tovább, s így a meglátogatandó községek tájékozódhatnak érkezésünk ideje iránt.

Addig is, míg az isteni gondviselés alkalmat ad nekem arra, hogy Nagytiszteletűségedet és az egyházmegyéje kötelékébe tartozó szeretett híveimet, valamint lelkész-társaimat a Nagytiszteletűséged társaságában végzendő egyházlátogatás alkalmával személyesen, legelsőben a herendi vasuti állomáson május hó 1-ső napján, délután 4 óra 26 perczkor üdvözölhetem, szíves üdvözlétem jelentésével vagyok

Komáromban, 1903. ápril 18-án

Nagytiszteletű Esperes Urnak szerető testvére az
Urban

Antal Gábor,
dunántuli ev. ref. püspök.

A püspöki látogatás utiterve :

1-én : *Pénteken* : d. u. 4 órakor érkezés Szt.-Gálra.
Herend állomás.

2-án : *Szombat* : Szent-Gál, d. u. és éjjel Veszprém.

3-án : *Vasárnap* : Veszprém, ide berendelve Kádárta
d. u. 3 órára ; éjjel Veszprém.

4-én : *Hétfő* : Szabadi, itt ebéd ; d. u. V.-Berény,
éjjel B.-Almádi.

5-én : *Kedd* : A.-Örs, ide berendelve F.-Örs és Lovas ;
azután Kövesd, itt ebéd, d. u. Arács, este B.-Füred.

6-án : *Szerda* : B.-Füred, itt ebéd, berendelve B.-
Kisszőllős ; d. u. Tihany, este B.-Füred.

7-én : *Csütörtök* : Udvari, Zánka, ide berendelve
Szepezd ; azután Köveskállya, itt ebéd és hálás, ide beren-
delve Henye.

8-án : *Péntek* : Antalfa, itt ebéd, ide berendelve
Monoszló, Menceshely, Eöcs ; d. u. Pécsely, itt hálás, ide
berendelve Barnag és Vászoly.

9-én : *Szombat* : Tótvázsony, ide berendelve N.-
Vázsony, innen ebédre Vámosra, látogatás, este Veszprém.

10-én : *Vasárnap* : Litér, itt ebéd, ide berendelve
Szent-István, d. u. Papkeszi, itt hálás.

11-én: *Hétfő*: Vilonya megállás. Hajmáskér, itt beszéd, ide berendelve Sóly és Rátót; d. u. Várpalota, itt hálás.

12-én: *Kedd*: Inotán át Csór, itt ebéd: d. u. Moha, ide berendelve Iszkaszentgyörgy, este Csurgó.

13-án: *Szerda*: Csurgó, ebéd, d. u. vasuttal utazás.

Megérkezés a herendi állomásra.

Az Isten kegyelme megadta az időt, midőn kimagasló főpásztorunk évek óta táplált és érlelt reménysége, teljesült s megkezdhetette püspöki látogatását a veszprémi egyházmegyében. Május 1-én indult el körutjára *Lémeth István* theol. tanár és egyházkerületi jegyző kíséretében, hogy az isteni kegyelemnek vele közlött gazdag kincsét közölné a hívők ezreivel, kik őt mindenütt a legőszintébb szeretettel, tisztelettel és fiúi benső ragaszkodással várták és fogadták.

Veszprémből fogadtatására Városlődig dr. *Ováry Ferencz*, a nagyvázsonyi kerület országgyűlési képviselője és *Kerényi Andor*, a veszprémi járás főbírája elébe utaztak, hozzá csatlakoztak. Városlődön a vasutnál a főpásztor tiszteletére megjelent a község 23 képviselője és 32 díszbe öltözött tüzoltó, kiknek élén *Gácsér Lőrincz* jegyző a szeretett és tisztelet legmelegebb érzelmeivel üdvözölte a püspök urat és kíséretét, mire a püspök ur válaszában megköszönte azt a gyengéd testvéri szeretetet és figyelmet, melyben őt a más vallású község lakosai, annak képviselő-testülete részesítette s kérte rájuk és szeretteikre az Isten kegyelmét és áldását. Lelkükre kötötte az igazi testvéri

szeretetet, békés egyetértést, mert a magyar haza csak úgy lehet nagy, csak úgy lehet erős és boldog, ha polgárai egymást szeretik és jó egyetértésben élnek. A herendi állomáson kiszálltak, ide tiszteletből elébe jöve Veszprémből: *Kolossváry József* alispán, Mórocza Kálmán, Reé Jenő, Fodor Gyula, dr. Véghely Kálmán, dr. Csomasz Béla, dr. Segesdy Ferencz, Segesdy Miklós lelkész esperes, Demjén Márton em. főjegyző, Csomasz Gyula em. aljegyző, Csomasz Dezső em. gyám. számvevő, Váczi Sándor, Gulyás Ferencz tanítók, Kutassy Kálmán a herendi képviselőtestület tagjaival, Czuczay Gyula és Kránicz József mint a herendi állami iskola képviselői és Kutassy Aranka urhölgy. Herenden *Kolossváry József* Veszprémvármegye alispánja üdvözölte a főpásztort.

Az a kimagasló állás — ugymond — a melyet az egyházak főpásztorai ebben az országban mindenkor elfoglaltak és elfoglalnak s ebből kifolyólag az a szeretet, tisztelet és ragaszkodás, mely őket mindenkor környezte és környezi, hozott ide engem és társaimat, hogy Méltóságos püspök urat szívből üdvözöljem akkor, mikor Veszprémmegye területén lévő gyülekezeteinek látogatását megkezdi. Isten hozta Méltóságodat Veszprém megyébe, fogadja tiszteletteljes üdvözlötünket azon kívánságunk mellett, hogy főpásztori útjában egyháza s a társadalom érdekében fáradozásait, főpásztori működését az Isten áldása kísérje!

Antal Gábor püspök ur meghatva mondott köszönetet a vármegye képviselőinek és hangsúlyozta, hogy azok az egyházak, melyek Veszprém megyében vannak, sok nehéz megpróbáltatáson mentek keresztül a multban és csak a legközelebb is az elemi csapások létüket fenyegették; de az ősi erő, a rendíthetetlen bizalom és kitartás, mely a magyart mindig jellemezte, képes volt létüket most is megtartani és hogy az egyházak, községek

anyagi helyzete s egyetértése jobbra fordult: a köszönetet Isten után én és mindnyájan, a tekintetes és nemes Veszprém vármegye tisztviselőinek fejezhetem ki és azok között mélt. dr. Fenyvessy Ferencz főispán urnak és Nagyságodnak, kik nemes hazafiságuk által vezéreltetve előmozdítói voltak és ma is bölcs intézői és irányítói Veszprém vármegye felvirágzásának. A mi hiveink mindig igyekeztek a törvény iránti engedelmességet és szabadságot lelkiismeretesen összeegyeztetni. Szent hitünk is azt tanítja: „Minden lélek a felsőbb hatalomnak engedelmes legyen; mert nincs hatalmasság, hanem ha Istentől adatott!“ Nagyságos alispán urnak azon kegyességért, mellyel a vármegye területén levő egyházaink jólétén és felvirágzásán működik, hogy ez a nép legyen boldog és művelt, hálás köszönetet mondok és kívánom, hogy a közügy terén áldásos működéseért jutalmazza meg Isten áldásával és gazdag kegyelmével.

Ezután az egyházmegye elnöksége nevében szeretettel üdvözli a főpásztort *Segesdy Miklós* esperes ur: ki azt kívánta, hogy egyházmegyénk területén és kebelében időzése alatt érezze magát otthon szeretett püspökünk, legyen bár e látogatás kellemes és fárasztó; de magasztos főpásztori munkássága vallási és társadalmi életünkre legyen sikeres és örökké maradandó áldásu. A magyar ember szívélyes „Isten hozott“-jával üdvözölte püspök urat a veszprémi egyházmegye területén.

Az üdvözletre így válaszolt püspök ur: Köszönöm szíves megjelenésöket, hogy ide, az egyházmegye szélére elibem jönni és itt engem testvéri szeretettel üdvözölni kegyesek voltak. Én azt mondhatom az apostollal, hogy vágyva vágytam arra, hogy titeket színről-színre láthassalak; vajha nekem erre a Mindenható Isten kedvező alkalmat adna. Készültem hosszabb időn keresztül és most teljesítette Isten buzgó óhajtásomat. Eljöttem, hogy

egyrésztől teljesítsek hivatalos kötelességet, a mely alól nem is vonhatnám ki magamat; mégis nem annyira a törvényes kötelesség, hanem szívem vonzalma hozott engem, midőn itt megjelentem.

Ebben az egyházmegyében születtem, lelkésszé itt szenteltettem, ennek jellegét viselem magamon és ennek a népnak gondolkodását hordozom agyamban, mely e vármegyében a tiszta magyarságnak és nemzeti érzésnek képviselője; ezen jelleget rajtam, bárhol jártam édes hazánk területén, mindig megösmerték s én erre büszke vagyok és én ezért boldognak érzem magamat. Hogy ne érdeklődném minden iránt, az egyházak jóléte, haladása iránt.

De fájdalommal látom, hogy bizonyos tekintetben hanyatlás volt a vagyoni jólétben, hanyatlás a népesség számában, hanyatlás van abban, a mi itt az egyházak hasznát, virágzását s ez által édes magyar hazánk jólétét is elősegítené.

Oh bár csak az Isten kegyelméből valamivel hozzájárulhatnék a bajok orvoslásához: ez lenne legédesebb örömem, legszebb jutalmam. Nem kívánok elismerést, nem kívánok külső tiszteltetést, mert egyenlő vagyok az én testvéreimmel.

Kérem kedves lelkésztársaimat s az egyházmegye elnökségét, méltóztassanak szíves közreműködésükkel az én ténykedésemet támogatni s annak célrajutását elősegíteni. A bajokat őszintén tárják fel előttem, hogy orvosoltathassanak vagy ezek orvoslására segílyt kereshessünk.

Most pedig, midőn megköszönöm testvéri szeretetöket, Isten áldását kívánom egyházaikra és kedves szeretteikre.

Ezután üdvözölte püspök urat Herend község képviselőtestülete nevében *Kutassy Kálmán* jegyző ur, kinek püspök ur így válaszolt:

A magyar ember a szabadságot mindig úgy értelmezte, hogy az kölcsönös legyen; a tiszteletet is kölcsönösen tartozunk egymás iránt nyilvánítani; mert hiszem, mint ez édes magyar haza polgárai, csak úgy mehetünk előre. A jó Istent kérem, hogy erre a Herend községre s ennek lakóira, melyen a magyarosodást látom, adjon szent áldását s engedje, hogy mindnyájan boldogok és megelégedettek legyenek.

Ezután püspök ur *Fischer Károly* nagybérő fényes négyes fogatára ült és a tisztelgők nagy serege, 30 kocsi és 22 banderista által kísérve *Szentgál* községbe vonult, hogy ott megkezdje egyházlátogatását.

Megérkezés Szent-Gálra.

Szentgálon a bevonulás alkalmával soha el nem mosódó festői látvány tárult szemeink elé. A község lobogó díszben; az egész lakosság a templomhoz felvezető széles uton foglalt állást, a kedves ifjúság, a díszbe öltözött tűzoltóság sorfalai között, a magyar zene és a tűzoltó üdvharsonák összevegyülő hangjai között vonult fel a főpásztor és kísérete a lelkészlakhoz, hol a község fehér ruhába öltözött hajadonai s a presbyterium által körülvéve *Gózon Gyula* lelkész intézett üdvözlő szavakat a püspök urhoz s gyülekezetének minden tagja nevében így szólt: Isten hozta, Isten áldja, Isten éltesse szeretett püspökünket. *Antal Gábor* püspök ur megható válaszában kifejtette, hogy a veszprémi ev. ref. egyházmegye gyülekezeteinek látogatása okából több tervezetet készített, de mindegyik terve csak úgy ütött ki, hogy legelőször *Szentgáll* látogatta meg; mert neki, mint főpásztornak véghetetlen örömet okoz az, ha lát egy gyülekezetet, mely büszke lehet ősi hagyományaira, hiterejére, a társadalom terén való nemes és szép munkálkodására s a szentgáli gyülekezetet s annak tagjait ilyennek ismeri. Az egyházaknak az egyházi és társadalmi életben nagy fontossá-

guk van. Mert hiszen nincsen az a nemes emberi törekvés, nincsen az a működési irányzat, a mely nem a vallásban és az azt megtestesítő egyházban bírná a maga biztosítékát. A nemzetek legnagyobb ereje, támasza a tudomány, művészet, közművelődés és hazaszeretet is a vallásban, különösen a lelkiismeret szabadságában gyökerezik; ezen alapszik a polgári szabadság is. Éppen azért nekünk csak erősíti, csak emeli egyházi és protestáns öntudatunkat az, hogyha erős, szívben, lélekben összeforrott és nagy hatású tevékenységre képes és hivatott egyházakat látunk, melyek magas feladataiknak megfelelően igyekeznek. S én a szentgáli egyházat ilyennek ismerem. Talán erkölcsi tekintélye, talán befolyása nagy vidékére s ennek népére még nagyobb volt mindig, mint ereje.

Valahányszor nagy alkotásokról volt szó a vármegyében, a közügyek jótékony előbbrevitelénél ők mindig ott voltak. Nagy lelki örömmel jelentem meg itt az egyházvizsgálat céljából s hiszem, hogy az egyház nagybecsülésemre érdemes és benne vetett reménycimet teljesülve látom.

Engem a szentgáli egyházzal bizonyos mértékben lelki rokonság is köt össze azon barátságon kívül, melyet lelkésze és mint e vármegye volt törvényhatósági tagja, e község több kiváló lakosa iránt érzek — mert anyai ágon két ősöm. *Tuba* hirdette itt az én uramnak a Jézus Krisztusnak evangéliomát. Az ő általuk elhintett magvakból is kellett itt maradni és nemes gyümölcsöket teremni, a mi nekem nagy lelki örömet okoz.

Szívem mélyéből köszönöm üdvözlötüket s kérem a jó Istent, hogy adja áldását e szent gyülekezetre, olyképen, hogy a mit eddig az erkölcsi erőből, az igaz hitből, a valódi magyar nemzeti érzésből megtudott tartani: az maradjon meg és a mi hiányok vannak, azokat az Isten kegyelme segítse kipótolni, hogy legyen nagy és

szép jövődjére s hogy itt a családok boldogok és erősek legyenek. Isten éltesse a gyülekezetet. Azután presbyteri gyűlés és az egyház vizsgálat tartatott, melyen a főpásztor szigorúan megvizsgálta az egyház anyagi, erkölcsi, vallási viszonyait és adózási rendszerét, a népmozgalmi viszonyokat. Kifejezte elismerését a presbytereknek az egyház ügyei iránt való meleg érdeklődésükért és munkálkodásukért, — tanácsot adott nekik és kérést intézett hozzájuk az egyházi adózás méltányos s evangéliumi szellemben való szervezésére: *mert a kinek Isten többet adott, az egyház is többet kér és többet vár azoktól.*

Másodnap, május 2-án, istenitisztelet tartatott a szépen feldíszített és zsufolásig megtelt ref. templomban, hol a XC. zsoltár éneklése után Gózon Gyula lelkész predikált Eféz. 6—10—11 alapján. „Végzetre, Atyámfiai, legyetek erősek az urban és az ő hatalmas erejében. Öltözzétek fel az Istennek minden fegyverét, hogy megállhassatok az ördögnek álnokságai ellen“, — melyben kifejtette s elragadó szónoki erővel meggyőzött arról, hogy nekünk *támadó harcra, támadó küzdelmet* kell folytatnunk; harcra az istentagadás ellen, az erkölcstelenség, az irigység, a kevélység, a gyűlölet ellen, melyek mind megannyi ördögök az emberi szívben, úgy kell szólnunk, úgy kell tennünk mindenkor, hogy az a szívünkben írt erkölcsi törvénnyel, lelkiismeretünk szavával összehangozzék. A lábaikat is vaspáncélba öltöztető római katonáktól vett szép hasonlattal kiáltja: vedd fel a hitnek sisakját és az üdvösségnek reménységét: állj ellene a világ gonosz csábításainak, istentagadó bölcsességének! És bár jöjjön ellened minden, így nyugodtan tekinthetsz előre, mert túl a siron boldog haza virrad rád, hol niesen bánat, szenvedés, hanem örök élet a Jézus Krisztusban.

E beszéd elhangzása után a szentgáli dalárda énekelt Verdi „Ima“ cz. egyházi énekét Balassa Kálmán

vezetése mellett. A fényes szöveg és dallam rezgésbe hozta szívünk hurjait, s a dal szárnyain felszállt lelkünk a csillagvilágok felett trónoló Isten zsámolyához, s az istenség közellétében éreztük azt, mi nem földi érzemény, éreztük az áhítatnak ellenállhatatlanul boldogító, javító, lelkesítő hatását sziveinkre. Ezen „Ima“ végső dallamai alatt ment fel a püspök ur a szószékből és örökké emlékezetes főpásztori beszédet intézett a gyülekezethez.

Kegyelem nektek és békesség Istentől a mi Atyánktól és az Ur Jézus Krisztustól.

Ezen szavakkal üdvözöllek benneteket szentgáli ref. egyház gyülekezeti tagjait, ezzel üdvözöllek benneteket szinte e gyülekezetnek vendégeit, a kik talán vidékiek vagy más felekezethez tartozók vagytok, és megjelentetek itt a testvéri szeretet kimutatására, ezzel üdvözöllek benneteket most, a midőn törvény által rendelt kötelességet teljesítetek a gyülekezetben, hogy megvizsgáljam itt a hitéletet, hogy az egyház alapja vajjon azon a szegletkövön nyugszik-e, a mely egyedül vettetett az egyháznak, a mely az ur Jézus Krisztus. Hogy megvizsgáljam, van-e itt erősödés, növekedés a hitben és a jó cselekedetekben.

Midőnnitt állok Atyámfiak! Nem akarom, hogy ne tudjátok, hogy én sokszor imádkoztam az én Istenemhez, vajha nekem az Ő erejével alkalmat adna arra, hogy én titeket minél előbb láthassalak; azért most, midőn hivatalos utam erre vezet, titeket akartalak először látni; először azért, hogy láthassam azt a hajdan erős, virágzó gyülekezetet, a mely többet nyert Istentől ajándéku testi és lelki javakban, mint nyertek mások; de éppen azért a kitől ha számot veszünk, a haza, az egyház, a társadalom szolgálatában többet is várunk és kell várnunk mint másoktól! Igen Atyámfiak! Ti rátok a múltból nagy kötelességek hárulnak; merthiszen ha csak a történeti emlékeket és okmányokat nézzük is a 17. század elején,

itt e helyen virágzó református egyház volt, ha pedig nem a történelmi eseményeket vetjük össze, akkor bizonyos, hogy ez egyház 1535 körül, mikor Dévai Biró Mátyás itt alakította az egyházakat, már azon időben megalakult, meg kellett alakulnia. Erre nézve a történelmi események egybevetése szolgáltat bizonyosságot. Ama nagy nevű Szentiványi Márton jézsuita azt mondja, hogy Magyarországon a 16. század végén a *közneemesek közül egyellen család sem volt, mely nem a reformált hitet vallotta volna.* — A ti őseitek pedig ezekhez tartoztak, az államfentartó köznemességhez; mely áttért a reformált hitre, mert józan felfogásával a tiszta evangyeliomi tanok teljesen egyeztek, mert az a lelkiismereti szabadság a mit ez a reformatió hirdetett, védvárul szolgált annak a magyarnak, a mely politikai, állami szabadságáért akkor küzdött és azután azért oly sokat szenvedett. Áttértek, reformáltakká lettek a köz nemes családok azért, mert ennek az árva magyar nyelvnek, a mely akkor még árvaabb volt, — mert sem az államhatalom, sem az egyház nem támogatta, — ez szolgált mentségül, a ref. egyház. Ez adta kezébe a hiveknek Károlyi Gáspár bibliafordítását, melyet ma is ismerünk, ma is használunk; ez adta kezébe a hiveknek Szenczi Molnár Albert Zsoltárait, melyeket ma is énekelünk. Azért kétségtelen, hogy a szentgáli egyház a 17. és 18. században mindig virágzó volt. És vannak történelmi adatok arról, hogy ebben az időben, más felekezetűek, tehát a róm. kath.-ok is kevesen voltak itt, és a róm. kath. egyház beleegyezésével a kath. halottat is a protestáns lelkészek temették, oly ünnepélyességgel, a melyet saját hiveiknek adtak; ilyen volt e gyülekezet élete a múltban, és ehhez kell mérnem mi van ma, és ítélnem hitetek és cselekedetek felett.

Atyámfiai! Ma is látom, hogy a hitélet meg van és sok tekintetben virágzik is tinálatok. Hiszen itt meg-

tartatik vasárnap s ünnepnap délelőtt és délután, úgy hétköznapokon is az isteni tisztelet, és mint arról meggyőződtem, akadnak a hivek között sokan, kik örömmel jönnek az Urnak házába, örömmel hallgatják Isten igéjét, hogy abból merítsenek erőt az élet küzdelmeire, vigasztalást a bánatban, reménységet a jövőre nézve. — Tudom, hogy sokan gyönyörködnek abban az istenitiszteletben, a mely magában nagyon egyszerű, mert az Ur Jézus Krisztus utasítását kívánja követni, t. i. hogy az Isten lélekben és igazságban kell követni, mert az Isten lélek s a kik őt imádják, kell, hogy lélekben és igazságban imádják. Talán — hiba lehet — hogy a művészetből kevesebbet vettünk fel isteni tiszteletünkbe, mint az evangéliommal megférne; de nézzétek, mégis ebben az egyszerűségben meg van az a bensőség, az a közvetlenség, hogy az ész beszél az észhez, a szív szól a szívhez, a mit mindenki megért. A mi jó Istenünknek, Atyánknak fiaul érezzük magunkat. Tehát mi gyarló embereket nem kérünk közvetítőnek Atya és Fiú között. Atyámfiak! gyakoroljátok a templomot, ne hagyjátok el a gyülekezetet, a mint szokása az némelyeknek. És ha volnának köztetek a kik nem tisztelik Istent, nem látogatják a templomot, vagy hitetlenség, kevélység vagy a világi dolgok szeretetébe felettébb elmerültek volna: azokat kérem, intem, hogy térjenek a jobb utra; mert igaz és megdöbbentő, a mit a Zsoltár író mond a 14. zsoltárban: „A bolond így szól az ő szívében; Nincsen Isten, s aztán gonoszságban él.“ És ki az, a ki vagyonára, rangjára, őseire, előnyeire támaszkodva elbizakodhatnék; hiszen a mid van, Istentől vetted . . .

És a világiakban való elmerülés! Hát lehet-e ez ok arra, hogy Istennek tiszteletéről el feledkezzünk? Nem Atyámfiak! Az embernek földi javakra szüksége van, de nagyobb szüksége van arra a kincsre, a melyet sem

a rozsdá, sem a moly meg nem emészt, sem a lopók ki nem ásnak és el nem lopnak; a mit ha meghalunk, nem kell itt hagynunk, hanem magunkkal vihetünk. Atyámfiak! Arról is meggyőződtem, hogy ti nálatok a hit tettekben is megnyilatkozik; hiszen „ha én nem szólanék erről, a kövek szólalnának meg“, mert itt e szép templom, melynek ugyan alapja régi, a ti őseitek rakták le, de mégis hányszor ujjíttatott, javíttatott, díszíttetett, kőfallal körülvéttetett, belé díszes orgona állíttatott, mindez a hivek adakozásából, áldozatkészségéből.

Dicséri hiteteket és anyaszentegyházatok iránti munkásszereteteteket az az iskola épület, a mely itt a templom mellett áll, a mely az újabb kor teremtménye, a melyben három tanító, három osztálylyal működik a tudomány terjesztésére. Mert régen tudjátok az írás szavait: „El vész az én népem, mivel hogy tudomány nélkül való.“ Igen, csak az által, hogy a népek művelődésére nagy súlyt fektettünk, tarthattuk meg magunkat a nagy bajokban, a társadalmi, az állami élet terén azon a magas állásponton, a hol a protestantismus ma is van az országban; de ezen iskolákban nem csak a tudomány taníttatik, meg kell taníttatni azon nagy igazságnak is: „hogy minden bölcsességnek kezdete az Istennek félelme.“ Epen azért dicsérem és elismerem érdemeit. mind a gyülekezetnek, mind annak előljáróságának, mind a tanítóknak azért, a mit a nevelés terén kifejtettek. Mind ez szép, mindez elismerésre méltó! Oh, de kedves Atyámfiak! mégis mennyivel messzebb, előbbre volnátok, ha az egyházi terhek megosztásában több méltányosságot tanúsítanátok magatok között. Ti, az egykori köznemesek, közbirtokosok, a magyar nemzet színe-java, a szent István koronája alá tartozó nemesekkel egyenlő jogokat birtatok, a nemzet előhaladása odavitt benneteket, hogy a *jogokat arányosítsátok*; de ezekkel a terheket is arányosítsuk, hogy az

egyház rohamosabb fejlődéssel előbbre haladhasson, felvirágozhasson; azért ezt ajánlom atyailag a ti méltányossági igazságérzetetekbe. Ne várjátok be, hogy a törvény kötelezzen erre benneteket, tegyetek meg itt a mit csak megtehettek; mert az a dicsőség, ha önként teszitek azt, mit a törvény méltán követelne; mert kimutatjátok, hogy a törvény szívetekben lakik.

Atyámfiak! Áldom az én jó Istenemet, hogy rólatok ennyi szépet, jót, ez alkalommal elmondhatok; de ne legyen terhetekre, ne bántson meg benneteket, ha oly oldalra is áttérek egyházi életetekben, a mely bizonyos fájdalommal tölti el atyai szívemet.

Atyámfiak! egy nagy veszedelmet akarok előtetek felmutatni, a melyből, ha Isten segítségével nem szabadulhattok ki, e gyülekezet nagy romlásra vezet. Veszedelme az a magyar népnek, hogy lassan szaporodik számban, de oly nagy veszedelmet, mely e tekintetben itt is mutatkozik, mégis kevés vidéken láttam.

Tudjátok meg, hogy 1774-ben itt volt a református hivek száma 1565, s róm. kath.-ok nem is voltak. És most 129 évvel később a róm. kath. testvérek száma 128-al több mint a reformátusoké. Ugyé Atyámfiak! Nem az a baj hogy ők szaporodtak, Istennek hála hogy szaporodnak, mert akármily vallásuak legyenek, nagy áldás a hazára hogyha itt jó hazafiakká és magyarokká lesznek, nem az a baj hogy ők szaporodnak; hanem az a baj hogy mi számban csökkenünk. Midőn ezt felemlitem, mintha a megrendítő igéket hallanám: „Eltörölöm az embert a föld színéről, mert bánom hogy teremtettem.“ Valóban minden magyar hazafinak meg kell döbbsen, hogy ez a faj, ez a legerősebb nemzetfenntartó faj, amelyet még idegen nemzeteknek is dicsekedéssel mutogatunk — ez a magyar faj az, mely pusztul, mely fokozatosan alább száll. — De hát oly nehéz itt a meg-

élhetés, hogy e fajnak pusztulni kell? Nem! Hiszen itt föld annyi van, hogy idegeneknek is jut elég. Itt bevándorlás van; hiszen 1890-től 1900-ig 1132-vel szaporodott Szentgál község lakosainak száma. Arra pedig, hogy itt munkaerőre van szükség, nem kell mondani, hogy a gazdasági rendszer mennyire hátra van, azért mert nem alkalmaztatik kellő munkaerő. Mi tehát az oka annak, hogy ily átok verte meg a magyart ezen a földön, ahol ezer éve él?! Mi lehet ennek az oka? Én alig merem kutatni, mert e kérdés nemcsak erkölcsi, hanem sok más viszonyokkal összefüggő kérdés, alig merem gondolni, hogy e nép maga bele nyúljon Istennek törvényébe, amely egyezik erkölcsi és eszünk törvényével; alig merem gondolni hogy e nép beleavatkozik Isten azon parancsába: „Gyümölcsözzetek, szaporodjatok, töltsétek be e földet, hajtsátok azt birodalmatok alá.“ — Megakadályozni ez isteni törvényt, ezt valóban borzasztónak, valóban elretentőnek tartom; ti magatok ezt jobban tudjátok. De egy dolgot én is észlelek, hogy az igaz családiasság, belső egyetértés és egység férj és nő között itt nagyon sok családban hiányzik. Itt vannak meglehetősen számmal visszaházások, törvénytelenül együtt élők, de ez kevés az összeséghez képest; de arra hivatkozom, hány ember van és akad köztetek, ki a családi tiszta boldogságot nem otthon keresi, hanem a házon kívül, mulatozásokkal, tívornyával töltve az időt, nem hallgatva a házastársra, nem hallgatva annak kérését, nem látva meg annak könnyeit. — Óh Atyámfiak! ez nem Isten törvénye szerint való dolog; úgy hogy nekem, mikor ilyeneket köztetek észlelek azt kell mondanom: „Serkenj fel te aki aluszol...”

Igenis Atyámfiak! Nem szabad volna ennek így történni, merthiszen a mértékletlen élet, a dorbézolás és minden ezzel összefüggő dolog leveri a lélek és test erejét, elsatnyítja és képtelenné teszi az embert a mun-

kára. Az írás is mondja: „Ne nézd a bort a midőn a pohárban mutatja az ő színét, vagy mikor a pohárban pezseg, mert végezetre mint a kigyó megmar és mint a mérges kigyó megcsip.” — Megcsip erkölcsileg, szellemileg és vagyoniilag.

Óh Atyámfiai! hogy a vagyoni terhek elhordozhatók legyenek, arra az embernek sok okosság kívántatik. — A viszonyok, a helyzet, különösen ti rátok nézve bizonyos mértékben nehézzé váltak; mert alig vettétek észre azt a nagy átalakulást, a mely 1848-ban, ebben az országban végbement. — Az 1848-iki változások a birtok és gazdasági viszonyokban addig soha nem képzelt átalakulást idéztek elő. A földesurak elvesztették a robotot és dézsmát, de kaptak helyette urbéri kárpótlást, a jobbágyok ma nagyobb adót fizetnek mint előbb, de kaptak érte szabad földet. A *köznemesség* elvesztette minden előjogait, elvesztette adó és tehermentességét és vagyoni kárpótlást ezért semmit sem kapott; és mégis az 1848-ki törvények mellett nemde ez az osztály állott fel, nemde ez az osztály áldozta fel életét, véré, hazaszeretetből; mert tudta, hogy e magyar haza a maga alkotmányát és jogait csak úgy védheti meg, ha egységes, ha nagy, ha erős lesz. Ime így hozott a magyar köznemesség olyan áldozatot a magyar hazaszeretetéért, aminőt nem hozott Európának egyetlen egy nemzete sem.

De aki áldozatkész és áldozatot hoz, annak gondolni kell arra is, hogy azt az áldozatot mikép teljesíti. — Gondolni kell arra, hogyha változnak az idők és ha a ház roskadozni kezd, azt alkalmas időben kijavítsuk, megtámogassuk, azt biztonságba helyezzük. — Biztonságba helyezhetitek magatokat, házaiteket, s anyaszentegyházaitokat azzal, ha erkölcsi erőben felemelkedtek, munkásság, mértékletesség, takarékoság erényeitekkel válnak; mert hiszen én a ki dicsekedéssel mondhatom, hogy e község

lakóit félszázad óta ismerem és becsülöm, — ha ti nálatok a vendégszeretet csak felényi volna, mint most, még akkor is dicsekedni lehetne e község magyar vendégszeretetével. Azt mondhatom, hogy titeket őrállókul rendelt a gondviselés, hogy ti képviselői legyetek a magyar fajnak, s egyszersmind a jellemét és szellemét megőrizzétek abban az *áradatban*, a mely benneteket körül vesz. — Hivatásotok a körültek levő, bevándorolt és más nemzetiségű népre jótékonyan és hazafiság szellemében hatni. — Nem tudom mennyire feleltek meg e nagy küldetéseknek e szép hivatástoknak, de összehasonlítom a ti helyzeteteket a Magyar haza helyzetével. A szláv népek nagy történetírója azt mondja: hogy az Isten a szláv népre akkor mérte a legnagyobb csapást, mikor *ezt a magyar népet ide hozta* a szláv népek tengerébe. Mert ha ez nem jött volna ide, most egy volna a szlávság; de az a magyar nép, azt a földet, melyet megszállott *Árpáddal*, megtartotta úgy, hogy azóta azt a földet nem eresztette ki kezei közül, sőt azon még a szlávokat is magyarrá tette, — és nem engedte, hogy e földön a szlávság egységessé tömörüljön. — Ime titeket is Atyámfiai, ide helyezett az Isten, kaptatok e nemzettől jogokat, kiterjedett birtokot, vajjon megtakarítottátok-e azt úgy, mint megtartotta a magyar nemzet ezt az imádott Magyar hazát. Hiszen ti annak igaz fiai vagytok. Óh! Atyámfiai, e tekintetben megint jobban ismeritek ti a viszonyokat; de én csak azt mondom, hogy e tekintetben mulasztást követtetek el, igyekezzetek helyrepótolni szellemmel, szorgalommal, munkával, erkölcsi erővel, ha nem is külterjedelemmel, de igenis erővel és belső terjedelemmel. És hogy a haza üdvére, az anyaszentegyház felvirágzására a mindenható Isten titeket erre minél jobban segítsen: jertek, alázzuk meg magunkat az Isten előtt és imádkozzunk eképen:

Nagy Isten, mindenható Felség, ki uralkodol mennyen és földön, végtelen hatalommal, bölcsességgel; de a ki nekünk is szerető Atyánkká lettél az Úr Jézus Krisztusban!

Áldunk és dicsőítünk tégedet gondviselő kegyelmedért, a melylyel intézed emberi sorsunk folyását. Felmagasztaltál minket Atyánk, minden más teremtmények felett, midőn okos észszel. értellemmel felruháztál, hogy ez által vezérelj, hogy ne legyünk lekötve a föld porához, hanem dicsőbb célú tűzzünk magunk elé, és ne csak testünk kielégítését, hanem lelkünk magasztos örömét is munkáljuk.

És te jó Atyánk, gondolkodol testi szükségünkről, adsz ételt, italt, ruházatot, megkoronázod áldásiddal munkánkat, nem engeded, hogy hiába hulljanak verelytélkeink. Nemcsak földi létünk magasztos céljáról gondoskodik, hanem öröklétünkről és lelkünk üdvösségéről, — nem akarod hogy nemesebb részünknek: a léleknek rendeltetése a földön bevégeződjék. Célú tűztél elénk te magadnál az örökkévalóságban, a mely felé titokzatos erővel vonzatik a mi lelkünk. E végből alapítád szent fiad által anyaszentegyházadat, hogy vezéreljen bennünket igéd által a mennyország felé haladás biztos ösvényén.

Atyánk a Jézusban! Szent fiad egyházának tagjai vagyunk, kiknek nemcsak az ő magasztos példájában mutattál utat, mikép kell küzdeni a világosságért és igazságért, hanem előttünk kibocsátottad a te szolgálókat, kik hallgatva lelkiismeretük szavára és igazi vallásos érzületére, sok szenvedések, fáradalmak és küzdelmek árán visszavezették őseinket a tiszta evangéliom forrásához.

Kérünk Atyánk! hogy azt a szent örökséget, a melyet evangéliomi hitünkben nyertünk, mi is megtartsuk, azt soha hűtlenül el ne hagyjuk. Közelebb e gyülekezetnek adj buzgó tanítókat, kik hirdessék a te szent igédet,

mind alkalmas, mind alkalmatlan időben, kik jó példával járjanak elő a hitben, szeretetben, parancsolataid betöltésében; kik készek legyenek tünni, szenvedni, ha kell meg is halni az igazságért; adj bölcs és buzgó előjárókat, kik minden cselekedetökben irányadók, a közjó munkájában, az Isten félelmében ékeskedők legyenek; az erénynek s az örök boldogságnak sokakat megnyerjenek.

Adj az egyház hiveibe erős vallásos hitéletet, felebaráti szeretetet, megingathatlan kötelességérzetet, hogy ragaszkodjanak egyházukhoz és ebben találják fel boldogságukat. A vallást többre becsüljék a veszendő földi javaknál. Kövessék a te utaidat, nem számításból és külsőleg, hanem lélekszerint és azzal mutassák meg a Te hozzád való igaz szeretetet.

Áldd meg az anyaszentegyházat virágzással, jóléttel, előmenetellel, a községet egyetértés, békesség, közjó iránti áldozatkézség lelkével, kicsinynek, nagynak, gazdagnak, szegénynek egyiránt jólétére, boldogságára. Áldd meg szeretett magyar hazánkat minden atyai áldásoddal, minden rangú és állapotú lakosait egyetértés, különös szeretet s bizalom szent lelkével. Őrizd alkotmányát, jogait, szabadságát és segítsd elő dicsőségét, tartsd meg ezt jólétben, boldogságban az időknek végeig.

Áldd meg a királyi felséget, hosszú békés uralkodással, hogy megértve e nemzet szíve vágyait, törekvését, a nemzet hűsége, ragaszkodása, hódolata által környezve, tegye hatalmassá, nagygyá a nemzetet, alázza meg ennek minden ellenségeit.

Áldj meg mindnyájunkat, kik lelki vágyódással keresünk tégedet, és a kik te benned helyezhetjük a mi bizodalimunkat. Ámen.

Most ismét a dalárda énekelte az „Isten dicsősége” cz. karéneket. Ezután a 3 iskola vizsgáltatott meg, melyek mindegyike szép sikert mutatott fel. Azután tisztelegtek,

a helybeli presbytérium, a kath. egyház, az izr. hitközség képviselete, a pápai ref. egyházmegye küldöttsége, a község képviselő testülete, a tanítók, a veszprémi kir. törvényszék képviselője Kövess János kir. táblabíró és az orsz. tűzoltószövetség dr. Óváry Ferencz által képviselve.

Ezen üdvözlésekre Antal Gábor püspök úr megfelelő szívhez szóló, tanulságos válaszokat adott. Majd 72 terítékű bankett volt a főpásztor tiszteletére, melyen Veszprémből is sok előkelőség vett részt. A lélekemelő felköszöntők közt Mórocza Kálmán em. gondnok ur megemlékezett Fenyvessy Ferencz főispán urról, ki már rég oly nagy szeretettel várta és készítette elő Antal Gábor püspök úr látogatását, de ki fájdalom, betegsége miatt nem vehet részt közöttünk, élteti őt, az együttlevők pedig táviratilag üdvözölték a beteg főispánt, ki köszönő szíves válaszban viszonzta azt.

Veszprém.

Kitüntetett figyelemmel és nagy ünnepséggel fogadta Antal Gábor püspök urat és kíséretét május 2-án *Veszprém* város közönsége és az ev. ref. gyülekezet. Jutas állomáson szállt ki, hol *Szeglethy György* polgármester üdvözölte a város nevében! „Kiváló örömömre szolgált — ugymond — hogy engem ért a szerencse, tolmácsolni örömünket a városunkat ért látogatás alkalmából. mert nem először vagyok szerencsés Méltóságod előtt állani. kit kora ifjúságom óta ismerni és becsülni tanultam. Isten hozta Méltóságodat! Szeressen kedves emlékeket és sok örömet szeretett hivei között.“

Püspök ur köszönetet mondott a gyengéd figyelemért, üdvözlésért, miben őt Veszprém városa — melyet gyermekkorától ismer és kedvel — részesítette. Azon nagy kulturális és nemzetfenntartó hatalom, mely egykor a nemességben központosult, ma a városokban rejlik. Ezen nagy feladat kifejtésében azonban az állam és a társadalom még mindig nem támogatják a városokat oly mértékben, mint azt megérdemelnék. Veszprém város minden időben igyekezett megfelelni nemzetfenntartó, kulturális nagy feladatának, különösen mióta Szeglethy polgármester áll a város élén — kit mint egykori kedvelt

tanítványomat üdvözölhetek. Az ő működése óta a város minden irányu fejlődése igen nagy lendületet vett. Isten áldását kéri úgy a polgármester urra, mint a város összes lakosságára.

Ezután Fischer Károly nagybérő négyes fogatán Veszprém város és megye előkelőségei által számos uri fogatokon kísérve bevonult Veszprémbe a Kossuth Lajos utcán, hol a fellobogózott és feldiszipált házak ablakai-ból s népek ezrei által üdvözöltetve érkezett meg *Kenessey Móricz* kir. közjegyző egyházi főgondnok vendégszerető házához.

Aznap este püspök ur tiszteletére 112 teritékü bankett volt a „Korona“ szálló disztermében.

A bankett méltán nevezhető vacsorával egybekötött *vallásos estélynek*. Az egyének, kik ott megjelentek, képviselve Veszprém város egész értelmiségét, a hangulat, mely kezdettől végig uralta lelkünket, azon tudatot keltette bennünk, hogy a nagy lelkek, a nagy jellemek közvetlen jelenléte templommá varázsolja azt a helyet, a hol összegyülekeznek. Kolossváry József alispán, Szeglethy György polgármester, az összes hitfelekezetek papjai, egyházi képviselői, Antal Gábor püspök, Segesdy Miklós esperes, dr. Csenkey Géza törvényszeki elnök s a bírói és jegyzői kar, Kenessey Móricz e. főgondnok, Mórocz Kálmán em. gondnok, Ihász Lajos főrendi tag, az ügyvédi kar, a piarista főgimn. tanári kara, az áll. polg. és kereskedelmi iskola tanári kara Udvarhelyi Gyula igazgatóval, a veszprémi polgárság és számos vidéki, kik az estélyen jelen voltak, örökké szívükbe rejtik ennek kedves és tanulságos emlékezetét.

Az első felköszöntőt Kolossváry József mondotta Antal Gábor püspök urra. Nagy ünnepe van ma veszprémi ref. egyházközségnek — ugymond — mert kebelében tisztelheti főpásztorát. De ünnepet ül Veszprémvármegyey

is. Azért minden oly alkalommal midőn közéletünk egy kimagasló alakja teszi lábát e vármegye területére, annak jelenlétében a vármegyének hiányozni nem szabad, — különösen akkor, mikor ez a szeretett és várt vendég Antal Gábor, ki nem idegenül jött hozzánk, hanem ide hazajött.

E vármegyében vallási torzsalkodások nem szoktak lenni, hanemha versengések voltak, az csak a körül forgott, hogy ki, és melyik szereti jobban ezt a hazát! Életü püspök urat, mint a vallás és hazaszeretet apostolát.

Azután *Segesdy Miklós* esperes szép szavakban köszöntötte fel a püspök urat s kívánta, hogy a Mindenható Isten, ki minden egyesek és testületek sorsát végzetlenül bölcsességgel intézi, az ő életét tartsa meg övével, szeretteivel együtt, sok éven keresztül édes hazánk, a közügyek és egyházunk javára.

Csenkey Géza, törvényszéki elnök egy görög mítósból indult ki felszólalásában. Midőn az emberiség nagy része elromlott, midőn az aranykor elpusztult, midőn már nem volt maradása e földön egyetlen erény nemtőjének sem, elbucsuzott innen s égi utra kelt *Astraea* az igazság istene is — és igen helyesen, mert ott, hol az erkölcs megszűnik hatalom lenni, ott többé az igazságnak nincsen mit keresnie, mert ott az igazságszolgáltatás ha helyes lesz is, de nincsen annak ethikai alapja, nincsen semmi jelentősége. Kik hivatvák ezt az erkölcsi alapot megteremteni, kik hivatvák szivünkbe meggyökereztetni azon már is foszló erényeket, kik mások, mint az egyháznak felkentjei, a papok; nagyon érthető tehát, hogy én, mint az igazságszolgáltatás egyik bajnoka, felköszöntsek mindenkit, bármely egyház papja legyen is, a ki azon küzd, hogy a pusztuló erénynek új hont teremtsen; de különösen a kedves, országszerető ismert és általában kedvelt püspököt Antal Gábort, a ki

hirdeti az Istenfélelmet, a tántorithatlan és semmi képen meg nem bontható felebaráti szeretetet. Éljen soká a haza, a saját egyháza és az emberiség javára.

Majd *Ujváry Ferencz* apátkanonok-plébános szolt. Testvéri szeretetből üdvözlöm az én kedves barátomat, az ev. ref. egyház püspökét. Egy munkát végeztünk, az Ur szőlőjében dolgozunk, jó szomszédok vagyunk. A 20-ik század ugyan más malomban őröl, mint amiben mink őrölünk, más munkákat, más eszméket forgat elméjében. A 20-ik század a szabadság, a felvilágosodás szárnyain nagyon messze halad és annyira megy, hogy nem látja az égtől az Istent, nem látja az emberben a lelket, megtagadja a vallás szentségét, jelszava lett ennek: nincsen Isten, nincsen lélek, halhatatlanság, nincsen felelősség, az emberek nem tartoznak számolni Istennek, csak a földi törvénynek. Ennek az iránynak mi feltétlenül ellene vagyunk, mert ezek az államoknak éppugy, mint a családoknak pusztulását vonják maguk után.

A törvények az emberi szívek, az emberi lelkek durva kifakadásait megtudják torolni; de nincsen oly törvény a világon, amelyik a gonoszságoknak a csiráját fojtaná el és a csiráját elfojtva, nemesebb magvakat hintsen az emberek szívébe; ezt csak a *vallás* teheti meg, mely azt tanítja, hogy minden ember felelősséggel tartozik nemcsak azokról, a miket az emberek látnak, hanem azokról is, amiket csak az Isten lát.

A vallás az, ami az embert polgárokká neveli, ez az, ami a családokat boldoggá, a nemzeteket erőssé teszi; ezen az úton haladunk mi, kik az ember magasabb rendtetése felé való nevelés nagy munkáját végezzük, akkor, mikor a jónak és rossznak ismeretével beoltjuk szívükbe azt, hogy a rosszat gyűlöljék, kerüljék, a jót pedig szeressék, kövessék. Ez által tesszük boldoggá az emberiséget, melyet semmiféle más intézménnyel

elérni nem lehet. Üdvözöllek főpásztori utadon, legyen szentgyöngyi harmat ajkadon az Istenigéje, legyen fogatatos, mit híveid közt hirdetsz: a szeretet, a békeség, az egyetértés, az erények tisztelete, a szorgalom, a munka, a fáradságot nem ismerő önfeláldozás, a hazaszeretet és az Istennek félelme, szóval amelyek az embert jóvá, nagygyá, erőssé, amelyek a családot és nemzetet boldoggá és virágzóvá teszik. Vezéreljen Isten áldása s szép munkádnak gyümölcsét is élvezhessed. Majd dr. Véghely Kálmán felolvasta dr. Fenyvessy Ferencz főispán ur üdvözlő táviratát, mire dr. Óvári Ferencz éltette a főispán urat s azon hő óhajunknak adott kifejezést, hogy minél előbb felgyógyulva hozza Isten közénk.

Felköszöntőt mondtak még Kenessey Móricz Antal Gáborra, Szeglethy György az egyetértésre és azokra, kik ennek fentartásán munkálkodnak. Ihász Lajos a testvér ág. hitv. ev. egyházkerület nevében Antal Gáborra, Udvarhelyi Gyula a magyar haza boldogságára, Demjén Márton Kenessey Móriczra, Horváth Dezső Mórocz Kálmánra, Mórocz Kálmán Ihász Lajos egyházkerületi felügyelőre, dr. Rosenberg Jenő és Rosenthal Nándor Antal Gábor püspökre, Fodor Gyula Kolossváry József alispánra. Végül püspök ur szólt: Nagy halával tartozom első sorban kora ifjúságomtól fogva a veszprémi evang. református egyházmegyének, mely engem nevelt és neveltetett, azután a Tekintetes Nemes Törvényhatóságnak, mert a társadalmi tevékenységre ez a vármegye nevelt engem, 28 - 30 éves voltam, mikor belekerültem társaságukba azoknak a nagyoknak, kiknek emléke a megyében és a hazában örökké áldott, kik arra tanítottak, hogy a hazát, a közügyet, felekezeti tekintet nélkül szolgálni kell, érdem és szükséges.

Én e tekintetben az én kedves *Újrány* barátommal hasonló sorsban vagyok, Ő is először nem papnak készült,

más pályán volt, megismerte az életet más téren is, — én is más pályán indultam el, ott értettem meg a vallásnak, a hitnek, az erkölcsnek igaz értékét. Ott tapasztaltam, hogy ha valaki fáradságot vesz magának arra, hogy belenézzen az életbe, akkor igenis azt mondja, az emberi kebelnek szüksége van a vallásra és minden baját a társadalomban egyedül egy orvosság, a *szeretet gyógyítja meg*. Én ennek a szeretetnek munkájára határoztam el magamat, hogy gyakorolni fogom, hirdetni fogom, mikor a lelkeszi pályára léptem a tanári pályáról és Istennek hála, mondhatom, hogy ott, azon a vidéken, a hol ezt kezembe vettem, sikerrel gyakorlom. Nem teszek mást, mint azt, hogy a kölcsönös szeretetet a különböző felekezetek közt élesszük, azonkívül a polgári életben hassunk oda, hogy az igaz szabadság a renddel mindenütt megférjen és ez által hazánk élete a legbiztosabb alapra fektettetik. A jelen alkalommal köszönetet mondok a nemes szívü megnyilatkozásokért s két távollévőről emlékezem meg és szívem mélyéből éltetem őket: dr. Fenyvessy Ferencz Veszprém vármegye főispánját és a róm. kath. felekezet főpapját, ki e városban lakik, kit munkája és személyisége után is tisztelni tanultam, báró Hornig Károly megyés püspök urat, Isten áldását kérem e városra, e vármegyére, mely tetemes áldozatokat hozott már eddig is a mi dunántúli egyházkerületünk pápai főiskolájának, áldja meg Isten a vezetőket, kormányzókat, hogy munkáik nyomán legyen boldog e nép és viruljon fel az édes magyar haza!

Május 3-án, vasárnap gyönyörű tavaszi nap volt. Püspök úr reggel 8 órakor érkezett meg Kenessey Móric egyh. főgondnok, Németh István, Segesdy Miklós, Mórocz Kálmán, Gózon Gyula urak társaságában a veszprémi egyház templomának udvarára, azon felszentelt helyre, melyet az egykor árva eklézsiának boldog emlékü *Pázmándy*

Sámuel és *Roboz Mihály* adományoztak. Itt voltak összegyűlve a presbitérium, iskolaszék, az egyháztagok, a mindkét nembeli felsőbb- és elemi iskolák növendékei, az iparos ifjak önképző egylete és a Kossuth Lajos olvasókör zászlóik alatt s a gyülekezet hajadonai ünnepi díszben. A lelkesedéssel várt főpapot *Demjén Márton* üdvözölte. Szívünk mélyéből köszöntjük — ugymond — főiszteletű püspök urat, tudjuk, hogy a hitbuzgóságnak, apostoli szerénységnek, keresztyéni türelemnek, valódi nemzeti érzésnek, a tudományok mély szeretetének, a nemes áldozatkészségnek és jószívűségnek talizmánjait hozta közénk. Ime, mi szívünket kitárjuk s kérjük Istent, hogy a szellemi örök átvitelének törvényénél fogva — e talizmánok közöltessenek mivelünk és örökké áldásosak legyenek reánk nézve. Isten hozta szeretett püspökünket!

Püspök ur melegen válaszolt. Örömmel jött Veszprémbe, örömmel nyugszik meg tekintete e gyülekezeten és e helyen, hol századok óta lelkesedéssel és sikerrel munkálkodnak a vallási, a társadalmi és a hazai élet terén, és a hol lobogó lánggal ég a hitnek és tudománynak fátylaja.

Nincs kétségem a felett, hogy a Mindenható Isten, ki a múltban adott e gyülekezetnek nemes, áldozatkész vezetőket és hiveket: ki a jelenben örökös felette, — jövő virágzását is biztosítani fogja hiveinek nemes jellemében, hitében és áldozatkészségében. Kéri a gyülekezetre Isten szent áldását.

Ezután *Harcsi Ilonka* egy remek szép élővirágcsokrot nyújtott át püspök urnak, melynek szalagján aranybetűkkel volt felírva: „Főpásztornak veszprémi tisztelői.“ Majd az ifjuság vegyes kara üdvözlő dalokat énekelt *Száz Ferencz* tanító vezetése mellett. Ennek elhangzása után *Domány Sándor* komáromi születésű, felsőkereskedelmi maturáns ifju mondott üdvözlő beszédet az

ifjúság nevében, mit püspök ur kegyesen fogadott s ajánlotta a kedves ifjak figyelmébe lelkük nemesítését és a tudományok szeretetét. Azután belépett az újjáépített, zöld fenyő lombokkal és virágokkal feldíszített iskolába, hol *Rácz Mária* kisasszony tanítónőjünkkel 58 ragyogó szemű leányka várta a püspök urat; itt voltak ezen leányiskolát segélyező egyeslet tagjai is, özv. Véghely Dezsőné védnöknő, Koller Sándorné és özv. Papp Gyuláné elnökök. dr. Misley Sándorné szül. Puchlin Rózsa, a biblia-iskola megalapítója és vezetője, — Horváth Sándorné, Demjén Mártonné, dr. Csomasz Béláné, dr. Cseresnyés Józsefné született Véghely Sarolta stb. urnők, kiknek nevében Kollerné szívélyesen és bensőségteljesen üdvözölte püspök urat s kérte magas figyelmét és szeretetét e kedves kicsinyek iránt. Könnyeket fakasztó kedves jelenet volt, midőn egy angyali szépségű, okos leányka *Egey Ilonka* III. o. növendék virágcsokorral kezében püspök ur elé lépett s ártatlan gyermeki szívvvel üdvözölte a várvavárt, szeretett főpásztort; ezután *Rácz Mária* tanítónő a leánykák által készített kézimunkákat nyújtott át püspök urnak kedves emlékül.

Püspök ur a könnyekig elérzékenyült. Köszönetet mondott a nőegyesület fenkölt elnökségének és tagjainak azon áldásos munkáért, melyet az emberiség, közelebb magyar véreink megmentésében, nevelésében és e veszprémi leányiskola segélyzésében és a legnemesebb irányu gondozásában kifejtének. Itt minden jel, minden nyom, minden érzés ama nemes szívekre, ama jótékonyan munkáló kezekre vall, akik titkon jót tesznek. Kívánja, hogy fizessen meg ezeknek Isten, a ki mindeneket lát nyilván és adja meg nekik a boldogságot és jótetteiknek igazi jutalmát. Majd a kis Egeyt és többi társait megdicsérte, a tanítónőnek pedig köszönetét fejezte ki. Alaposan megvizsgálta a leánykák szellemi előhaladását és a gazdag

változatban kiállított kézimunkákat és a tapasztaltak felett teljes és örvendetes megelégedését fejezte ki. Innen átment püspök ur nemzeti színű szőnyegekkel és lombokkal diszített fluiskolába, a hol *Szász Ferencz* tanító 62 élénk és okos fiúval együtt ünnepi hangulatban vártak reá. Itt Kovács Gyula V. o. tanuló üdvözölte hatásosan, bátran és lelkesedéssel a püspök urat, ki a gyermekek iránti határtalan szeretet érzelmeivel válaszolt s kérte rájuk- és tanítóik- s kedves szüleikre az ég áldását. Kérte, intette őket, hogy nagy szorgalommal tanuljanak, mert a haza és az anyaszentegyház a jövőben mindent tőlük vár. A hazát és az anyaszentegyházat, mint szent örökséget csak azok tarthatják fenn és virágoztathatják, a kik okosak, tanultak és minden szép erényekkel ékeskednek. Azután szigorúan megvizsgálta az iskola növendékeinek előmenetelét és azt magas színvonalon állónak találta s ezért *Szász Ferencz* urnak köszönetét és elismerését fejezte ki. Ezután 9 órakor megkezdődött az istentisztelet, melyet a nagyméretű szép ref. templomban egész teljességében maga Antal Gábor püspök ur végzett. Midőn a templomba lépett, megszólalt az orgona hangja s ennek vezetése mellett énekelt a gyülekezet a 37. dicséretet. 2000-nyi hallgatóság áhítozott azon igék után, melyeket püspök ur volt kegyes hintegetni a szívekbe. A szent ének elhangzása után püspök ur a szószékbe ment s így szólt:

Ma, midőn a mindenható Isten engem a veszprémi egyházmegye gyülekezeteinek vizsgálata alkalmával ide e szent gyülekezet kebelébe vezérelt, hogy együtt ünnepelhessek az én hitemmel: egyházi beszédet kívánok tartani azon szentigék alapján, melyek meg vannak írva Róm. 1. 9--12 verseiben.

„Mert bizonyságom nekem az Isten, kinek nagy lelkiörömmel szolgálom az ő fia evangéliomának prédikál-

tatásában, hogy szüntelen emlékezem felőletek. Mindenkor az én imádkozásaimban kérvén az Istent, hogyha valami módon már valaha jó szerencsés ut adattatnék nékem Istennek akaratjából, hogy tihozzátok mehettétek: Mert kívánlak titeket látni, hogy valami lelki ajándékot közölhetnétek veletek, hogy ti megerősítenétek. Azaz, hogy közönséges intést vennénk tinálatok, egymás hite által, a ti hitetek és az én hitem által.

Ünneplő tisztelt gyülekezet!

Atyámfiai az Urban!

Szent félelemmel eltelve állok e pillanatban e helyen, szószékén ennek e veszprémi szent gyülekezetnek, a mely egykor a multban a magyarországi reformált egyháznak egyik erős vára, magasan kiemelkedő őrtornya volt; a melynek szószékéből, a dunántuli ev. ref. egyházkerületnek majdnem egymásután öt püspöke hirdette Isten szent igéjét 1612—1716-ig. Szent félelemmel állok meg e helyen, midőn elvonulnak lelkem előtt a multnak történetei, elvonulnak azok a nehéz küzdelmek, kemény megpróbáltatások a melyeken virágzása után e gyülekezet keresztül ment, annyira, hogy szinte a koporsóban feküdt. De a mint a lelkiismeret-szabadság hajnala, tavaszi pirkadása kezdődött, a meleg érintésére hamvaiból újra feltámadott, hogy betöltse itt nagy hivatását a vallási, társadalmi és hazai élet terén, és lassankint eljutott és meglehetősen virágzó állapotba ebben a korban, a midőn a hazában minden vallásfelekezetnek egyenlő jogokat biztosít a törvény és a midőn az emberek szívébe is egyenlő jogokat ír be a művelődés és felvilágosodás.

Ha az én Uram a Jézus Krisztus nem adta volna is nekem utasításul „Valamely házba bemegy, úgy köszöntsd annak lakóit, békesség e háznak!” akkor is tekintve ezen anyaszentegyháznak viszontagságos, néha

derült, néha szomorú múltját, — tekintve ez egyház jelenlegi társadalmi helyzetét is, nem köszönhetlek benneteket mással, mint azzal, hogy Kegyelem néktek és békesség Istentől a mi Atyánktól és az Úr Jézus Krisztustól!

Oh mert a múlt tanítja, a jelen nem ezáfolja meg, hogy az emberi társaságnak a legnagyobb áldása a béke a szívben, a béke a családban, a szent béke az egyházban s a társadalmi életben. Mindazok a javak, melyeket a társadalom ad az embernek haszontalanokká vagy értéktelenné válnak béke nélkül. Ugyanazért úgy köszöntelek benneteket, hogy megmutassam, hogy a legtávolabb áll tőlem az a szándék, hogy itt e gyülekezetben szavaim, tetteim példája által megakarnám zavarni a gyülekezetek és felekezetek között levő békességet; hogy én azokat az ellentéteket, melyek fájdalom megvannak a társadalomban, kiélesíteni és kihegyezni akarom. Nem, én nem ezért kívánlak titeket látni, titeket, a kikért sokszor imádkoztam, a kikre oly sokat gondoltam: *de kívánlak látni, hogy valami lelki ajándékot közölhetnék veletek, hogy ti megerősítenétek. Azaz hogy közönséges intést vennék ti nálatok, egymás hite által, a ti hitetek és az én hitem által*; megakarok erősíteni abban a hitben, a mely a mi Urunk Jézus Krisztusnak igaz tanítása, mely így szól: „arról ismerik meg az emberek, hogy az én tanítványaim vagytok, ha egymást igazán szeretitek“. Ezt a hitet akarom én hirdetni s megakarom erősíteni egyrészt a *múltuk* emlékének kegyelmes fel-
emlézése által, másrészt a *vizsgálata* által, melyet e gyülekezetben Isten igéje mai nap is előidéz.

A szentírás azt mondja: „A melyek megirattak, azok a mi tanulságunkra irattak meg“. Az emberi észnek nemcsak gyönyörködtető, kellemes de építő és tanulságos foglalkozás a történelem; mert a múlt történetét sokkal

igazságosabban, tárgyilagossabban ítélhetjük meg mint azokat az eseményeket, a melyekben benne élünk, szereplők vagyunk; mert a multak történetei nem hatnak szenvedélyeinkre, nem izgatják fel azokat. Kedves Atyámfiak! Mint egy kép csak bizonyos távolságban mutatja ki a maga hatását és nem közletről, úgy vannak az emberiségnek világtörténelmi nagy eseményei, bizonyos távolságból mikor összevetjük okait, eseményeit. Ugyanezért Atyámfiak! A multban ha visszatekintünk, a veszprémi ev. ref. egyház életét, hiterejét, működését, igazságosabban ítélhetjük meg, mint azok, kik akkor és abban éltek.

A veszprémi ev. reform. egyháznak, de az egész magyarországi ev. ref. egyháznak történelme kiindulását abból a szempontból kell néznünk, hogy a Mindenható Isten e hazával, a nemzettel, a legnagyobb kegyelmét gyakorolta és a legnagyobb jót cselekedte akkor: mikor a legveszedelmesebb időben, midőn a nemzet nyugatról és keletről egyszerre volt megtámadva: akkor tárta fel a nemzet fiai előtt a tiszta evangyéliomi tudományt, akkor adott a reformáció tanaiban egy új erkölcsi erőt, hogy azok ellenében, a kik nemzetiségét, szokásait, alkotmányát támadták meg, — magát megvédelmezhesse. — Nézzétek Atyámfiak! Az Isten már az állatokba is adott bizonyos ösztönt, hogy védekezni tudjon a fenyegető veszélyek ellen; hát az emberbe, ebbe az okos lénybe, különösen pedig annak a tömegébe, melynek közössége társadalma van, nem adta volna bele ezt az ösztönt? Bele adta, és ennek volt kifejezése az, hogy mikor a reformatió itt hirdettetett, annak terjedésére lejedelem, törvény, minden ellentállott; mégis nem került bele fél század, hogy a nemzet zöme protestánssá lett. — Szentiványi Márton jézsuita a 16. század végén írja hivatalosan, hogy Magyarországon a főnemesek közül 3, a köznemesek közül

egyetlen-egy család sínes, mely nem a protestáns hitet vallaná, követné. Ösztönszerű védelem volt ez; mert csak gondoljuk meg, hogy a magyar nemzetiséget meglehetett volna-e védelmezni e földön annak az egyháznak, a mely ma sem nemzeti, hanem nemzetközi, általános; meglehetett volna-e védelmezni a nemzeti jogokat és szabadságokat annak az egyháznak, a mely hívóitól mai nap is feltétlen meghódolást kíván? Atyámfiak! Tartozhatunk születés, neveltetés folytán bármely vallásfelekezethez, de a történelem elismeri, hogy a reformátusoknak a nemzeti nyelv, a nemzeti jogok fenntartásában elévülhetetlen érdemeik vannak. Ezek adták a nép kezébe mindjárt a reformáció kezdetén a *Károly Gáspár* magyar biblia fordítását, mely a klasszikus magyarság példányképe: ezek adták a nép kezébe Szenczi Molnár Albert gyönyörű zsoltárait, melyeket ma is buzgósággal énekelünk.

Igy lett a reformáció a magyar nemzet életében egy oly fontos tényező, a melyet ha a nemzet el nem fogadott volna, ma valóban nem tudom, hol állana Magyarország?

Veszprém város polgárai, az akkor élő lakósok szinte úgy bevették lelki meggyőződésből, Istenbe vetett hitből, de hazafiságból is ezt a protestáns reformált hitet: és itt oly erős egyház alakult, hogy 1612–1716-ig biztos adataink vannak, hogy a gyülekezetnek állandóan két papja volt. --- A gyülekezet temploma a várban volt, nem az volt főérdeme, hogy itt az Isten és a Krisztus evangélioma szabadon hirdettetett, nem: hanem hogy voltak alsóbb és felsőbb iskolái, s az egész vidék tanuló ifjúsága ide sereglett össze. Ez volt a veszprémi ev. reformált egyház virágzó kora. Nem tartott tovább 100–110 évig. 1694-től fogva kezdenek sötét felhők borulni felette. — Első csapás érte, mikor egyik lelkészét Hodosi Sámuel a Rákóczy-mozgalmak gyanúja miatt elfogták, Esztergomba börtönbe vetették és itt sinlődött 9 évig. — 1703-ban

írt Leopoldhoz a börtönből s a fejedelem szívét meg-
hatotta az ő könyörgése, haza bocsátotta s tovább foly-
tathatta lelkészi hivatalát, sőt 1708-ban püspökké választ-
tatott. De a zivatar nem vonult el mindaddig, míg ezt
az egyházat meg nem semmisítette.

1710-ben Heiszler generalis az istenitiszteletnak a
városban való tartását betiltotta, a templomajtaját lepecsé-
teltette, máj. 28-án kiadta parancsba, hogy a pap marad-
hat ugyan, de oskolatanítók, diákok 2 óra alatt kitakarod-
janak. Nem volt már templom, de még tartottak isteni-
tiszteleket. Ezen erőszakoskodás ellen folyamodtak a Fel-
séghez, Szentiványi Péter kegyelemért Bécsbe ment, de
kegyelem helyett még keményebb rendelettel tért meg,
t. i. mivel Veszprém végvár lenni már megszűnt, a templom,
mely a várbelieké volt, elfoglaltasson, és Veszprémnek
egyéb privilégiumai is megsemmisíttessenek; így kiüzetvén
a reformátusok a várból, aug. 14-én Losonczi Farkas
János pusztá fundusán az ég alatt tartották az isteni-
tiszteleket, Mát. VIII. 20. verse alapján: „A rókáknak
barlangjok vagyon, és az égimadaraknak fészkek, de az
ember fiának nincsen fejét holott lehajtsa.“ Ez időtől a
hivek Vámosra jártak templomba 1711. október 7-ig, mikor
addig magazinnak használt templomuk visszaadatott s
1711. nov. 22-én újra felszenteltetett Deáki István időkori
lelkész által II. Sam. 2., 15., 25., 26. v. alapján. 1711.
év folyamán az iskolát is visszakapták. Ekkor elővették
harangjukat, mit az üldözéskor föld alá rejtettek és ápril
5-én meghúzták.

1716. decz. 4-én Szentmiklósi Mihály szolgabíró
szállásán vármegyei kis gyűlés tartatott, melyben publi-
káltatott azon királyi parancsolat, melyben a veszprémi
reformátusok paplakának, oskoláinak elvétele, az isteni-
tiszteletnak félbenhagyása, papnak, oskolatanítónak eleresz-
tése, vagy hivatalaikról lemondás esetében, mint világiak-

nak itt maradhatása s mindezeknek 15 nap alatt leendő teljesezése megparancsoltatik. Ezt gróf Wolkra János és püspök, még az nap, Szentmiklósi Mihály és Küllei Mihály szolgabírák által Hosszúfalusi Márton akkori lelkésznek tudtára adta. És e szörnyű parancs végrehajtatott. 1716. decz. 13-án utoljára predikált itt Hosszúfalusi Márton az Apost. Csel. XXI. r. 13. v. alapján: „Mit miveltek sirván és az én szívemet kesergetvén; mert én nem csak megkötöztetni, hanem meghalni is kész vagyok Jeruzsálemben az Ur Jézusnak neveért.“ Ily roppant csapás hatása alatt a veszprémi ref. egyház hiveinek egy része a róm. kath. hitre tért, némelyek Szentkirályszabadjára, sokan Vámosra, mások pedig Balatonmellékére elszármaztak. Azonban voltak olyanok is, kik rendíthetetlenül megmaradtak hitükben és Veszprémben s várták az idők jobbra fordulását.

És az idő jobbrafordult Isten kegyelméből. 1783-ban a mint II. József kiadta a türelmi parancsot, ez a gyülekezet ujult erővel, ujult buzgósággal — mintha csak álmodott és aludott volna az alatt az idő alatt — ezen a helyen hozzá fogott az anyaszentegyház felépítéséhez. Mindenki meghozta a töltelhető áldozatot, és ma, midőn az elmúlt szomorú időkről emlékezünk, csak mintha egy szomorú káprázat és nehéz álom volna. Beszédemen, arczomon talán visszatükröződik, a mit érzek, midőn ezekről emlékezem! Nem a keserűség, nem a bosszu, nem a vád érzelme, foglalkoztatja a lelkemet! Nem! Mert hiszen azon eseményekért, a mik akkor történtek, nem lehet egyeseket vádolni. Nem, ezt a kor szelleme, annak ellenséges indulata hozta magával, és magával hozta az a hatalom, a mely a magyar nemzetet meg akarta semmisíteni és legjobban támadta azt a várat, a mely a magyar alkotmányának egyedüli biztos menedéke volt. Ezért nem szemrehányás, nem bosszu olvashatók ki beszédemből, hanem az, a mi oly gyönyörűen van meg-

írva a XXIII. Zsoltárban (109. dics.) „Az övéinek az Ur megtartója, őrző pásztora. hív oltalmazója, illő jóvoltát rejteni szívünkbe, szent nevét áldnunk egész életünkben, mert kegyelemből érdemeink felett, sok lelki jókkal bennünket környül vett;“ akkor, a mikor egyik ember beleavatkozott a másik ember hitébe, s átvezetett bennünket a mindenható Isten a mai derültebb és jobb korszakba.

Nézzük Isten igéjének micsoda hatása van e gyülekezetre jelenleg.

Istennek hála, az üldöztetés elmúlt, ne is adja az Isten, hogy valaha az bármiféle formában, alakban visszajöjjön, az emberbaráti szeretet, a tiszta evangélium, a műveltség és felvilágosodás terjedését akadályozza, tegyen Isten tehetetlenné minden kezét, minden erőit, mely ezt felidézni kívánja.

Az üldözés tehát elmúlt; de meg van a természet egy másik törvénye: *a létért való küzdelem*. Ez uralkodik nem csak az anyagi, az állati élet terén, de uralkodik a szellemi térén is, a különböző elveknek, eszméknek, irányoknak egymással való küzdelmében. És nagyon téved az, a ki azt gondolja, hogy ezeket az irányokat egymással kibékíteni lehet a vallás terén. Ha jól bele nézünk abba a műhelybe, a honnan az emberiség vezettetik, én azt mondom, hogy az emberek tökéletességére nem tartozik az, hogy egy vallásuak legyenek. A legnagyobb, a leg-hatalmasabb államokban különböző vallásfelekezetek vannak és Amerikában a vallásfelekezetek száma töméntelen, de még sincs vallási egyenletlenség. Miért? Mert ott a szellemi és erkölcsi térén folyik a nemes verseny. Nézzük meg, az egyvallásu államokban talán sokkal nagyobb összetűkezés van az egyház és az állam s az emberi gondolkodás között, mint a hol különböző felekezetek vannak; és ezek válságba sodornak. Példa rá Franciaország, Olaszország és Spanyolország.

A létért való küzdelemre hivatva vagyunk, de ez ne legyen más közöttünk, mint a szellemi és erkölcsi téren való legnemesebb verseny. Igaz, hogy a gyengébbnek nehéz helyzete van ebben a küzdelemben; de az emberek az erők mérlegelésénél ezen a téren nem mindig helyesen ítélnék; mert ezen versenyben nem annyira az *anyagi*, mint a szellemi és erkölcsi javaknak van nagy szerepe, melyekkel védekezni lehet az építésnél és hódításnál.

Ha ez nem így volna, akkor képtelenség volna az, hogy a szegény halászok és vámo-ok szelleme, erkölcsi ereje győzedelmeskedett a nagy, a hatalmas római birodalom felett. Ez a nagy, ez az ellenállhatatlan szellemi és erkölcsi erő eredményezi azt, hogy a protestantizmus, a mely 400 éve lesz, hogy kilépett az akkor egységes nyugoti kereszténység kebeléből, s ott hagyta mindazt a vagyont, a mit a közművelődésre az egyesek, államok jótékonyága összehordott és mégis ez a szegényen kiszakadt protestantizmus mai nap már megközelíti a világon a r. kath. népek számát és biztosan számíthatunk rá, hogy mire 400 éves fenállásának örömnünnepét fogja tartani, azt el is fogja érni. Tehát a hithűségre, tiszta erkölcsiségre, lelkesedésre kell építeni és támaszkodni e küzdelemben és ebben a gyülekezetben is, a mint az intézményeket, az igehirdetés eredményét, az ősök hagyományait szemlélem: azt mondom, jó, szilárd alapra épít, mely mint a pozdorja nem fog szét foszlani. Az ige hirdetik, azt a hivek hallgatják is és örvendő szívvel gyakran énekli e szent falak között a gyülekezet: Örül a mi szívünk, mikor ezt halljuk: A templomba megyünk, Hol Ur Istennek szent igéjét halljuk.“ Látom az ifjuság neveléséből, hogy míg egyrészről az Isten félelmében neveltetik, másrészről megtanulja azt, hogy „Minden bölcsességnek kezdete az Urnak félelme.“ Látom azt, hogy a nemes szíveknek kegyes

munkája a nevelés, az emberbaráti szeretet terén, minde-
nütt hagyja a maga áldásos nyomait, hálára buzdítva
ezen egyház előjáróságát és hiveit. Ha az Ur Jézus
Krisztus annak a kegyesnőnek, a ki az ő lábait drága
kenettel megkenete és a tanítvány által kárhoztatva volt,
így szólt: „Hagyjatok békét e nőnek és ne kárhoztassá-
tok,“ itt is látok nőket, a kiknek — mert a szeretet és
könyörület munkáját teljesítik — neveik hálával soká
fognak emlegettetni.

Atyámfiak! Igyekezzetek megtartani e gyülekezet
életét az anyagi téren is; hiszen ez a templom, a mely
maga is, környéke is oly szépen és diszesen rendbehozott,
azok az iskolai épületek, a melyek csak a legutóbbi idő-
ben emeltettek, a gyülekezet anyagi áldozatával, mind azt
mutatják, hogy van itt az egyházhoz ragaszkodó szív.

De fájdalom mégis akadnak itt, kik a mi nagyon
egyszerű isenitisztelestünket nem becsülik annyira, a meny-
nyire az megérdemelné, kik nem tudják méltányolni,
másutt pompát látván, hogy mi értelme van Krisztus
Urunk ezen tanításának: „Az Isten lélek; és a kik őt
imádják, szükség, hogy lélekben és igazságban imádják.“
— Vannak némelyek, csak nagyon kevesen, de mégis
vannak, kik az egyház terheit, — mikor pedig az egyház
azokra úgy rá van szorulva, — nem hordozzák, nem
akarják szívesen hordozni.

Igaz, panaszkozhatunk a mai szomorú gazdasági
viszonyok miatt; de nézzétek meg az embereket, a kiknek
valami kedves, valamiben örömük telik, arra mindig volt,
mindig van és mindig lesz pénzük. — Tehát azok az
emberek kik az egyház felvirágzásához áldozatokkal nem
járulnak, a nehéz viszonyokkal nem menthetik magukat;
legfeljebb azt mondhatják, hogy mi előttünk az egyház
szükségeire és a szent célokra való adakozás az
utolsó.

Atyámfiak! A ti őseitek nem ily példát mutattak nektek! Van egy másik baj is, nevezetesen a gyülekezet népességének igen lassu szaporodása. 1783-ban 330 családból állott e gyülekezet és ma is alig áll többől. — A lélekszáma 1527, azaz ha ez mind lélek volna, akkor az az egyház azok mellett, melyeket eddig meghozott fejlődnék és virágoznék.

Hozzátok meg áldozataitokat a közmívelődés, a protestáns nevelés, a protestáns haladás oltárára; mert hiszen ezt várja az egyház szent ügye, ezt várja nagy vidék, nagy környezet, hogy a mi egyházunk itt az egész vármegyében a legtöbb értelmiséggel bíró helyen, ha nem is nagy anyagi erővel rendelkezik: de a kezdeményezésben buzgóbban menjen elő. A jelenből azt a tanúságot vehetjük, hogy az Isten igéjének van áldó hatása. — Azt kérem az Istentől, hogy adjon nektek erőt, hogy lélekben buzgók legyetek, s az Urnak szolgáljatok s minél teljesebb mértékben betölthessétek az Istennek akaratát. Ámen.

Ezután buzgó imát mondott püspök ur, melyben áldást kért Istentől a királyra, a királyi családra, az anyaszentegyházra s az édes magyar hazára és megáldotta a gyülekezetet.

Most az ifjak vegyeskara énekelte a Hymnust, majd a gyülekezet a XC-ik Zsoltárt s kivonultunk a templomból.

Templom után tisztelegtek az ág. hitv. ev. egyház küldöttei Horváth Dezső lelkész és Fischer Viktor felügyelő, — az izr. hitközség dr. Hoffner Ármin és Rosenthal Nándor, — az Iparos-ifjak önképző egylete Szász Ferencz elnök vezetése mellett, kiknek püspök ur meleg szavakban viszonzotta jó kívánataikat és köszönte megemlékezésüket.

A tisztelegők fogadása után szigorú egyházvizsgálatot tartott püspök ur, melyen alapos bírálat tárgyává tetetett az egyház anyagi és szellemi állapota.

Az előterjesztett adatokból meggyőződött a püspök ur arról, hogy a lelkész, a tanítók, kellő gondossággal végzik teendőiket, a presbiterium hiven teljesíti kötelességét; kérte továbbra is hithűségüket és buzgóságukat. — Örömet fejezte ki a szép egyetértés felett, mely az egyházi hivatalnokok és presbiterium között van, a melyből az egyház további virágzása következik. — A gyülekezet élén állókra kérte Isten szent áldását s befejezte a vizsgálatot.

Egy órákor Kenessey Móricz egyh. főgondnok ur 36 terítékű ebédet adott püspök ur tiszteletére, melyen a város előkelőségei vettek részt, s melylyel főgondnok ur nagy hálaá kötelezte a veszprémi reform. egyház közönségét.

A veszprémi hölgyek díszes virágcsokorral, egy K. M. monogrammal ellátott ezüst pohárával, az iskolás leánykák kézimunkával lepték meg a szeretett főpásztort, mely kedves tárgyak még az nap a főtiszteletű Püspöknek Asszonynak született Kluge Margit urnőnek küldettek Komáromba, ki kedves levélben köszönte meg a gyengéd figyelmet és küldeményeket.

Délután a berendelt kádártaiak egyházát vizsgálta meg főt. püspök ur Mórocz Kálmán em. gondnok ur lakásán, hol a presbiterium, Csomasz Dezső lelkész és Gulyás Ferencz tanító vezetése mellett a szükséges adatokat és könyveket magával hozva megjelent. A főpásztor mindent rendben talált. — Az egyházi adózásra nézve tanácsot adott, hogy hassanak oda, hogy a gyermekeket ne adóztassák meg, e tekintetben a jobb belátás mindig uralkodjék a népek szívében. Az ismétlő iskolásokkal is évről-évre vizsgát kell tartani. — Isten áldását kérte ez erős gyülekezetre s kötelességtudó presbitereire.

Szentkirályszabadja.

Május 4-én. hétfőn reggel 8 órakor indult el püspök ur *Purgly László* nagybérő 4-es fogatán Szabadja felé, kíséretében voltak Németh István e.-ker. jegyző, Mórocza Kálmán em. gondnok, Segesdy Miklós esp., dr. Óvári Ferencz orsz. képviselő, Gózon Gyula és Demjén Márton. — Szentkirály-Szabadja határán csinos diszkiséret csatlakozott a menethez, melynek vezetése mellett vonult be püspök ur a községbe, hol a községi bíró *Horváth Béni* fogadta az egész község lakossága és a képviselő-testület által körölvéve s így szólt:

„Főtiszt. s Mélt. Püspök ur! Örömmel állok itt, mert nekem jutott a nagy szerencse, hogy a község nevében Méltóságodat üdvözölhetem. Legyen áldott előttem e perez, de legyen áldott e föld, melynek göröngyein állva mondhatom: „Áldott a ki jött az Úrnak nevében!“ Várva-vártuk Főtiszteletű Urat ide, mert tudjuk, ismerjük községünk, egyházunk iránt atyai szeretetét; ez a tudat fakasztotta bennünk az elismerés soha ki nem apadó forrását; ez a tudat termelte meg bennünk a szeretet, tisztelet soha el nem hervadó koszoruját. — Kérem az Istent, ki a multban is megsegítette Méltóságodat, — hogy igen sok ideig tartsa meg számunkra, --- hogy az egyház-

kertület bölcs kormányzata alatt virágozzék és mindenben előre haladhasson.

Most pedig a legnagyobb szeretettel és tisztelettel kérem Főtiszteletű Püspök urat és magas kíséretét, méltóztassanak becses látogatásukkal szerenéséltetni egyházunkat!

Püspök ur válasza: Igentisztelt bíró Ur! Kedves Barátom! Mélyentisztelt községi képviselőtestület! Meghatva állok itt ezen a földön, a melyen én az én gyermek éveimet eltöltöttem, a melynek minden göröngyéhez a szeretet, a ragaszkodás csatolja szívemet, az a ragaszkodás, a melynek fonala soha nem szakadt el, bármerre vitt sorsom. És mindig örömmel gondoltam arra, hogy az én véreim itt élnek és igaz lelkesedéssel szorgálják a hazának, a magyar nemzetiségnek ügyét. Meg volt bennök az ős magyar erő, a mit megacézózott a hit és leküzdötték a nagy nehézségeket. — És midőn itt látom azokat a jólét útján emelkedőben, hálát adok Istennek, hogy megtartotta őket és a jobb létnek a haladásnak útjára elvezérelte. Nem tudok mély szeretetemnek szavakban eléggé kifejezést adni; de minden lakosaira e községnek a jó Isten áldását kérem, segítse a haladás útján többről-többre, adjon testi lelki egészséget és békességet, hogy virágozzék e község és az utódok mindig emeljék ennek jó hírnevét és jólétét. — Engem pedig tartsanak meg továbbra is szeretetökben.

Mindkét felekezet templomában harangoztak, diadalkapu volt.

Ezután az egész nép a ref. templom elé vonult, hol szőnyeg volt elterítve, melyen Püspök ur megállapodott, körülvették az ifjak, a fehér ruhába öltözött kedves hajadonok a presbiterium és a nép s *Csomasz Gyula* helybeli lelkész üdvözölte:

„Főtiszteletű és Méltóságos Püspök Ur! Nagy a mi örömünk, s örömmel vigadunk az Urban ez órában,

a midőn Méltóságodat szülőföldjén, régi otthonában, a mi szerény egyházunk kebelében szívből üdvözöljük. — E gyülekezetnek juttatta az Isten azt a nagy örömét, hogy Méltóságodban nemcsak a dunántúli ev. ref. egyházkerület mindenektől tisztelt és szeretett fejét, püspökét tiszteli; hanem ugyis üdvözölhetjük mint gyülekezetünk szülöttét és büszkeségét, méltó a mi örömünk hát, méltó a mi dicselkedésünk és nem szününk meg áldani a jó Istent, hogy Méltóságodat adta nekünk. — Itt játszotta el gyermek-játékait, itt tanulta meg Istent ismerni, embert szeretni, s innen indult el áldásteljes munkásságának nagy és fényes emez útjára: úgy érzi magát e pillanatban e gyülekezet, mint egy jó édes anya, ki ritkán látott gyermekét ölelheti kebelére.

Szívünk teljes tiszteletével fogadjuk, kérjük, fogadja tőlünk szívesen. — Isten tartsa meg sokáig az egyház javára, hogy mint a nagy apostol széjjel járván, gyűjt-hasson égi világosságot sokaknak lelkében. Nagy szellemének fénye melegítse be az egész egyházat, egyházmegyéit, hiveit és mutassa meg nekünk még sokáig az utat küzdelmes és szent munkánkban. — A jó Isten hozta, éltesse sokáig!”

Válasz: Tisztelendő Lelkész ur! Tisztelt Egyházi Elöljáróság, Tisztelt hivei ezen ref. egyháznak, szeretett Atyámfiái és Testvéreim! A legnagyobb meghatottsággal állok itt előttetek, egy azok közül, a kik szegény sorsban itt nevedtek e község körében mely tápláló dajkaja volt nekik szellemileg, erkölesileg. Ez egyház tanítója, iskolája, de nemcsak az, hanem annak hiveinek igaz szeretete, annak törekvésének nemes iránya. — Ugyhogy, mikor én az életbe kimentem, valahányszor ingadozni éreztem magamat, sok küzdelmek között, sok fáradsalmak között, lelkem arra a helyre, arra az egyházra tekintett vissza erőt nyerni; és erőt nyertem ebből a földből, a melyen most

itt állok. Mert én tudom: hogy a szentkirálysabadjai egyház buzgósága, a vallás iránti ragaszkodása és Isten iránti bizalma az Isten igaz tisztelete ősi hagyomány volt, a mely nemzedékről-nemzedékre szállott által, a melynek ápolásához az én elődeim is hozzájárultak; mert büszkeséggel vallom, hogy elődeim nemcsak birtokosok voltak e községben, hanem lelkész is volt itt közülök és volt egy másik is, ki midőn annyit szerezhetett, hogy abból tisztességesen megélhetett, ide vágyott vissza és itt töltötte aggkorát és itt töltötte életét mint nyugalomba vonult lelkész az Istenházában. Ily hagyományokból növesztette ki Isten az én szivemben azt a törekvést, hogy szolgáljak ref. anyaszentegyházamnak, mert ha annak szolgállok, akkor szolgállok hazámnak is. — A magyar jellemnek kinyomata legjobban meg van a mi református egyházunkban; úgy, hogy ezek mentették meg itt és ezen a vidéken a magyar nemzetet és a magyar nemzetiséget is; — hogy az az idegen nyelvű áradat, mely idehozott mesterségesen, nem ment tovább; hogy megtudták menteni vallásszabadságukat és magyar nemzetiségüket is, örülök rajta s büszke önérzettel vallom magamat e község tagjának, e község lakosai közül valónak. De alázattal vallom magamat ezen ref. egyház tagjának, a hol az Isten félelmet — mely minden bölcsességnek kezdete — megismerni tanultam, oly tanítónak vezetése alatt, ki századokra mintaképül szolgálhat az oktatás, a nevelés és mindenek felett a gyermekek és tanítványok iránti szeretetben.

Én hálátlan lennék Isten iránt, ha én csak valaha is elfeledkezném arról, a miket Istentől, Isten után ezen gyülekezettől vettem. — Ily hálás érzélemmel vagyok itt, én adjam áldásomat erre a gyülekezetre, az áldás az övé, de az imádság az enyém, hogy az egyházat tartsa, vezérelje, védje, oltalmazza és virágoztassa az idők végéig! Fogadják köszönetemet eme megtiszteltetésért!

Ez után templomba mentünk, hol a LXXX. Zsoltár 1-3 versének éneklése után Püspök ur szószékre ment és emez örökké emlékezetes főpásztori beszédet tartotta:

Kegyelem néktek és békesség Istentől, a mi Atyánktól és az Ur Jézus Krisztustól! E szavakkal üdvözöllek, e szavakkal köszöntelek benneteket szentkirálysabadjai gyülekezetünknek tagjai, kik itt az én hívó szózatomra megjelentetek az Urnak házában! Ne vegyétek rossz néven, hogy ha elfogult az én szívem, hogy ha nehezen tudom kifejezni azon érzelmeket és gondolatokat, a melyek lelkemben élnek. — Hiszen úgy vagyok én itt e helyen, azt érzem én itt e helyen, a mit érezhetett József, mikor megpillantotta az ő rég látott testvéreit; azt érzem, a mit érzett József, mikor nyakába borult az ő édes atyjának; mert hiszen szívem, lelkem, legélénkebb gyermekkori emlékeim, minden idekötnek ti hozzátok. Szeretettel, vonzalommal, ragaszkodással gondoltam mindig rátok; de tudom, érzem, hogy ti is ilyen-nel viseltetek mindig én irántam.

Az én hálám, az én kegyeletes emlékezésem, az nagyon indokolt; mert én e gyülekezettől sokat vettem, engem e gyülekezet sok áldással bocsátott el; tehát hogy hálás vagyok, azt csak az emberi szív természetes érzése hozza magával.

Sokan vannak itt, a kik talán nagyon jól emlékeznek még arra az időre, a mikor Isten kegyelméből, én itt gyűjtöttem azt az alapot, a mire építettem az után az Ur Jézus Krisztusban; sokan vannak, kik tanulótársaim, játszó pajtásaim voltak, sőt az öregebbek közül vannak olyanok is, a kik azt mondhatják, mit a názáretbeliek mondtak az Ur Jézus Krisztusról: „Nemde nem amaz ácsmesternek a fia-e ez, a ki nekünk beszél?” Az vagyok kedves Atyámfiai! Helyzetem, viszonyaim talán mások, változtak; de szívem, érzésem, ragaszkodásom e néphez,

e földhöz nem változott semmit. Itt érzem magam otthon, mint egykor, édes szülőim hajlékában.

És mégis én most, midőn idejöttem, küldetésből jöttem, bár a magam akaratából és szívem vágyódása után; de küldetésből attól, a kinek tetszett az én vállaimra terhet rakni, és ki számot vesz én tőlem, s kinek én azt mondom a nagy apostollal: „Az én életem is nem drága nekem, csak hogy elvégezhessem azt a munkát, melyet vettem az én Uram Jézus Krisztustól!” Ha tehát én benneteket, mint e község szülöttje, az anyaszentegyház neveltje, a ti rokonotok, testvéretek a legszentebb szeretettel ölellek; másrésről hivatalos állásomból kifolyólag azt kell mondanom, a mit mondott Krisztus Urunk: „A ki cselekszi az én menyei Atyámnak parancsolatát, az az én testvérem, az az én Anyám!”

Épen azért, midőn itt vagyok, titeket ebből a szempontból is figyelembe kell vennem; sőt erre kell a magam figyelmét irányozni és kiterjeszteni. — Kedves Atyámfiak! Erős épület csak az lehet, a mely biztos, szilárd alapokra épül, ugyan azért, most mint a dunántúli ref. egyházkerületnek püspöke, itt e szent házban, e gyülekezet körében midőn megjelenek, vizsgálom azon alapokat, a melyek, a melyeken e gyülekezet épült. Oh azok az alapok nagyon mélyek, nagyon szilárdak; mert hiszen a szentkirályszabadjai egyház bevette a református tanokat azokat a tanokat, melyek Magyarországon egyrésről a magyar nemzetiségnek és magyar nyelvnek, másrésről a nemzeti jogoknak, szabadságnak és alkotmánynak biztosítékát képezték már a 16. század második felében.

Határozott, eredeti okmány szól arról, hogy Csók Mózses ref. lelkész diplomája 1623-ban itt adatott ki a püspök által, tehát itt már akkor virágzó gyülekezet volt. És az Isten kegyelmes volt az egyház iránt; mert míg körös-körül a reform. egyházak árvákká lettek, a nehéz

üldözések között, — nem az volt a leggonoszabb idő, a mikor a ref. lelkészeket gályákra hurczolták — hanem a mikor inkább szép szín alatt, törvényes rendeletek, fejedelmi parancsok útján oltották ki a ref. egyházak életét, a mely időben a legnagyobb szerep jutott itt Veszprém vármegyében *Biró Márton* veszprémi püspöknek. Midőn itt körös-körül az egyházak árvákká lettek, az Isten kegyelme kedvezett a szentkirályszabadjai egyháznak. A történelem tanúsága szerint, némi kísérlét történt ugyan itt is, hogy a szabad vallás gyakorlat akadályoztassék, de e község nemes lakosai meg tudták magukat védelmezni; nem csak meg tudták, de igen sokszor azon szomszéd egyházak, a melyeknek vallásos, nyilvános istentiszteletük megakadályoztatott, abban az időben ide jártak istentiszteletre.

Mélyen, szilárdan vettetett az az alap, a melyen az egyház áll, maga ez a templom 1735-ben, tehát igen régen épült, de szilárdan épült, mert azóta megállt és álljon is meg sokáig, századokon keresztül! Csak gondot kell viselni arra, a mit az ősök alapítottak és építettek: mert a legnagyobb szemrehányás abból származnék, ha a mit az ősök szilárdan csináltak, a mai nemzedék annak gondját viselni, azt fenntartani és tovább fejleszteni nem tudná.

Kedves Atyámfiak! Felteszem rólatok a jószándékot, a jó igyekezetet, hogy ti nem akartok méltatlanok lenni ősitek hagyományaihoz, hogy ti igenis, az eddigieket megtartani, gyarapítani akarjátok és kívánjátok. Erre következtetek abból, hogy az igének szorgalmatos hallgatói vagytok, nagyon kevesen találkoznak közületek, a kik ha meghallják e templom tornyanak harangjai szavát, ne esendülne meg szívükben a szép ének: Örül mi szívünk, mikor ezt halljuk: A templomba megyünk, Hol Ur Istennek szent igéjét halljuk. Más kérdés azon-

ban az, hogy a kik hallgatói az igének, egyuttal megtartói-e? Hogy az az ige, mely itt hirdettetik, vajjon jó földbe esik-e? Vagy pedig esik a sziklára, hol gyökeret nem verhet. Vagy esik az ut mellé, a hol a világi érdekek és a hiuság madarai elkapkodják. Vagy esik a tövisek közé, a hol a szenvedélyek növényei elnyomják azok fejlődését! Szeretem hinni, hogy sokan vannak közöttetek, kiknél a mag valóban jó földbe esik, és terem némelyeknél 30 annyit, némelyeknél 60 annyit, némelyeknél 100 annyit. Azért merem pedig ezt mondani, merthiszen a szentkirálysabadjai ref. egyházat az jellemezte a multban, hogy az emberi életnek erkölcsi és szellemi javaira mindig súlyt fektetett, az jellemezte, hogy az ismeretet a tudományt, a jellemet meg tudta becsülni. Óh én nagyon sokszor hallottam dicsekedni a ti öregapáitokat azzal, hogy a szentkirálysabadjai ref. egyház iskolájában a növendékek -- abban az időben mikor ez volt a műveltség jele -- tudtak mind latinul beszélni. De én magam is dicsekszen: azzal, hogy ebben a reformált egyházban a magasabb képzettségre törekvő tanulóknak oly serege volt, hogy mi szenkirálysabadjaiak, magunk egy kis felsőbb iskolát képeztünk. A mely nép tehát úgy szereti az ismereteket, annál lehet következtetni, hogy az a jó mag terem szívében, s azt mondja az Isten igéjével: „Szerezz magadnak bölcsességet, mert el vész a nép a mely tudomány nélkül való”; ez megérti és megtartja az ígét. De továbbá azt látom, hogy a művelődés sokféle eszközeit, a melyeket ujabban szült a gazdasági élet a forgalom terén, a szentkirálysabadjai egyház tagjai fel tudják használni; megtudják érteni mindazon intézményeket, egyesületeket, a melyek vagy az általános képzettség előmozdítására vagy az általános jólét fejlesztésére szolgálnak, és nemcsak azzal dicsérem őket itt, hogy ilyen egyesületeket alkotnak, de hogy

azokat el tudják vezetni úgy, mint igen sok helyen, sok ember nem tudja, kik e tekintetben mint szakemberek erre előkészültek.

Az értelem magas fejlettségét mutatja ez, a gyülekezet tagjainál. És el tudják vezetni oly becsületességgel, a milyennel sok szakértő nem vezeti azokat a dolgokat. Ime ennek a községnek újabbkori életében mutatkoznak örvendetes jelenségek. Inkább tehát a multa vonatkozólag szólok, midőn azt mondom, hogy sok hiány is ütötte itt fel fejét.

Ti tudjátok, hogy mennyi sok vagyon, mennyi sok család pusztult itt el, a mivel gyengült és fogyott az egyház nagy számban, de fogyott lelki és erkölcsi erőben is. Ez az egyház, azt mondhatom, mindazon egyházak közt, a melyeket ismerek, a legszivósabb fajú népből áll e tekintetben, hogy a súlyos viszonyok sok nehézségeivel meg tud küzdeni, fenn tudta magát tartani sok ellenséges áramlat ellenében; mert hiszen csak meg kell azt nézni, hogy midőn egész hazánkban, a mezőgazdasági dolgok még nagyon fejletlenek voltak, a midőn igazi értéke csak a jó földnek volt, a kevésbé jó föld pedig haszontalannak tekintetett: ez a nép meghonosította itt az iparágakat úgy, hogy a tisztos keresetnek, jövedelmezőségnek legyen és lett új irányzata. Egész vidéken voltak ennek a községnek iparosai. Ime az előrelátás, ime a törekvés, a faj fenntartási ösztöne, megmutatta az utat e községnek arra már akkor, mikor erről az országban még alig beszéltek. És virágzó lett itt az ipar akkor, mikor majd minden vidék a maga erejét, pénzét külföldre adta új dolgokért.

Ime kedves Atyámfiai! Ez is olyan jellemvonás, mely a ti értelmi fejlettségetekre szép világot vet. Épen azért bizom abban, hogy a mi hiányok az egyházban vannak, ugyan csak a ti értelmi erőtök képes lesz azokat a hiányokat orvosolni.

Azt mondja a nagy apostol, a „te hitedet mutasd meg nekem jóságos cselekedetből.“ Ti a magatok hitét legközelebb cselekedetekben mutattátok ki. Mert hiszen ez előtt két évtizeddel iskolát építtettek, a mely az egyháznak nagy áldozatkészségébe került s talán ennek terhére ma is érzitek; épen a legközelebbi időben paplakástokat megújítottátok e gyülekezet tekintélyéhez méltóan, templomokat rendeztetek, diszesítettétek: ezeket az áldozatokat meghoztátok. — Azonban csak gondoljon mindenki saját belsejébe és lelkiismeretébe, azaz áldozatkészség, a mit egy magasan művelt község hiveitől elvárhat az anyaszentegyház, legalább is nem nyilatkozott meg önként némelyeknél, a minek meg kellett volna nyilatkoznia, úgy az egyház terheinek hordozásában mint annak virágoztatásában; de sőt fennakadás mutatkozott. Egy dolog pedig van, a mire különösen szeretettel kérlek, intelek tietket: „A szentek szükségére adakozók legyetek!“ Tehát az egyház fenntartására magasabb fokon, az egyházkerületen, ennek nevelő intézeteiben, közigazgatásában. Oh e téren bizony sok mulasztás történt. De hát hogyan van ez, mikép van ez? Ha rátok tekintek, kiket lélekben szorgalmatokban ösmerek, kikre egy vármegye igazgatását rá lehetne bízni, honnan van, hogy körötökben az egyház ügye körül ilyen mulasztások fordulhattak elő? Kétségtelen, hogy egy részről a kellemetlenségtől való félelem, az elnézés voltak az okok; de másrésről Atyámfiai, testvéreim, mint Atyátok mondom néktek azt most: hogy az az áldozatkészség a mit ti tanusítottatok eddig, még mértékére nézve is nagyon alatta áll annak, a mi megkívánható. Közületek akárhány van olyan, ki évenként a szegényeknek filléreken többet ad, mint a mi ad az egyháznak. Az pedig mégis visszasság, hogy azt a mi kötelesség kisebb mértékkel mérjük, mint azt, a mi csak a jó sziv folyománya.

Kedves Atyámfiai! Tapasztaltam legközelebb azt, hogy e tekintetben is a javulás útjára tértetek, és talán rövid idő múlva, én a nélkül, hogy e tekintetben bármi-féle neheztelő szavakat hallatnék, úgy jelenhetek meg köztetek, hogy teljes elismeréssel szólhatok rólatok. — Mi kell ehhez: „az a bibliai kovász.” Ti bennetek meg van a tetterő, lelkesedés, képesség, az a nemes kötelesség, melyet kimutattatok minden iránt, gyakoroljátok a magyar vendégszeretetet. Az evangyéliomi kovász az, mit a Jézus Krisztus hirdetett: az Isten ígétének éltető, elevenítő hatása.

Van itt még egy más lényeges hiány is, a mire rá kell mutatnom. Ha valamely egyház történetét igaz lelki gyönyörűséggel néztem és vizsgáltam, ilyen képen vizsgáltam ez egyház történetét, és tudjátok meg, hogy ez előtt 130 esztendővel, — mikor itt a református hivek száma összeíratott 1227 volt az egyház hiveinek száma. Ha ez a szám csak a legkisebb számok szerint, a mit a tudomány, a gyakorlat felállít — szaporodott volna, meg kellett volna kétszereződni 130 év alatt e számnak. Igen, de leszállott e szám 1886-tól fogva, a mikor még 1229 volt, az 1900. évi állami összeírás szerint 973-ra.

Mi ennek az apadásnak oka? Az egyiket ismerem, egyik az, hogy miután a kereseti viszonyok egy időben itt megnehezültek, nagyon sok tisztos család, úgy gondolván, hogy itt nem tarthatja fenn tisztességgel magát, vagy legalább nem oly életmódon mint élt az előtt, mikor itt a szőlők még bőven teremtek: — elvándorolt, elment tovább. Ezt onnan következtetem, hogy utaimban, nagy városokban, sokakkal találkozom olyanokkal, kikről tudom, hogy itt születtek.

A másik okot nem akarom keresni, de lehet, hogy van ennek olyan oka is, a mi már beleavatkozik az Isten szent törvényébe, mely így szól: „Gyümölcsözzetek, soka-

sodjatok, töltsétek be az egész földet, hajtsátok azt birodalmatok alá.“ Hogy talán a nőkben, talán a férfiakban nincsen meg az az érzés, hogy egyedül az boldogítaná igazán őket ha betelnék a szent Zsoltár szava: „Meglátod gyermekidet te asztalod körül, renddel mint olaj vesszőt, *kikben* szived örül.“

Oh, én véreim! Hiszen a legnagyobb gazdaság, legnagyobb áldás, mit Isten embereknek adhat, az a gyermekekben van Nem félni, nem rettegni kell attól ha az Isten számos gyermekkel áldja meg a családot: abban kell örömet, gyönyörűséget találni; mert nincsen az embernek más nemesebb célja, mint a nemzetnek, a hazának, hasznos, derék gyermekeket és polgárokat nevelni.

Atyámfiai! Kétségtelen, hogy még az is, hogy akarjuk, annyival inkább, hogy véghezviessük a jót, az Istentől függ. Emberé a törekvés, a munka, a nemes igyekezet, Istené az áldás. Én mint a ti testvéretek, véretek, de mint lelkiatyátok is, arra kérlek, intelk benneteket, hogy egyházatok ügyeinek vezetésében, felvirágoztatásában tegyetek meg magatok részéről mindent, s várjátok és kérjétek Istentől az áldást. Munkálkodjatok és imádkozzatok! Cselekedjük ezt most is, forduljunk jó Istenünkhöz a mi szívünk nemes érzelmeivel, alázatosságban, imádkozzunk:

Nagy Isten, Mindenható Felség! Ki uralkodol mennyen és földön végtelen hatalommal és bölcsességgel, de a ki nekünk szerető Atyánkká lettél az Ur Jézus Krisztusban. Áldunk és dicsőítünk Téged, gondviselő kegyelmedért, a melylyel intézed emberi sorsunk folyását. Felruháztál mindenek felett okos észszel, szabad akarattal, nemes célra törekvéssel.

Adsz nekünk ételt, italt, ruházatot. Megkoronázod áldásaiddal munkánkat. Részeltetsz bennünket a családi élet tiszta örömeiben, a hol az erkölcsiségnek meg van

édes jutalma, a szerető szívnek egymáshoz vonzódásában, a hálás gyermekekben. Nem csak földi jólétünkről gondoskodtál jó Atyánk, hanem lelkünk üdvösségéről is. Nem akartad, hogy a léleknek rendeltetése e földön bevégeződjék. czélt tüztél elébe Te magadnál az örökkévalóságban, mely titkos erővel vonja őt a véghetetlenség felé. Ezért alapítottad e földön a te anyaszentegyházadat, hogy vezéreljen bennünket igéd által a menyország felé haladás biztos ösvényén.

Atyánk a Jézusban! Szent fiad egyházának tagjai vagyunk mi, kiknek nem csak az ő magasztos példájában mutattál utat, mikép kell küzdeni a világosságért és igazságért, hanem előttünk kibocsátottad a te szolgálodat, kik hallgatva lelkiismeretük szavára és igazi vallásos érzületére, sok szenvedések, fáradsalmak és küzdelmek árán visszavezették őseinket a tiszta evangéliom forrásához.

Mennyi megpróbáltatáson, szenvedéseken mentek keresztül atyáink, és a hitet mindvégig megtartották. reánk, késő utódokra, szent örökségképen hagyták. Ezt a szent örökséget megőrizzük, megtartsuk, ahhoz hűtlenné ne legyünk. Ezen te szent gyülekezetedre adj áldást, adj ennek mindenkor böles és lélekben buzgó pásztorokat és tanítókat, kik hirdessék az evangéliomot, mind alkalmas, mind alkalmatlan időben, kik jó példával járjanak elő a hitben, a szeretetben, a te parancsolataid teljesítésében; kik készek legyenek tűzni, szenvedni, ha kell meghalni egyházunk jogaiért, virágzásáért, szabadságáért. Adj böles, lélekben buzgó előjárókat, kik a közjót tekintsék, kik istenfélelemmel járjanak, a kötelesség teljesítésében vonzó példájukkal sokakat megnyerjenek. Adj beléjük erős vallásos hitet, felebaráti szeretetet, megingathatlan kötelességérzetet, hogy ragaszkodjanak egyházukhoz, ebben találják fel boldogságukat; a vallást feljebb becsüljék a földi javaknál, kövessék az Isten tör-

vényeit nem színmutatásból, hanem lélekszerint és egymást szeressék.

Áldd meg ez egyházat virágzással, jóléttel, előmenetellel, e községet egyetértés, békesség, közjó iránti áldozatkészség lelkével. Legyen kicsinynek, nagynak, gazdagnak, szegénynek egyiránt jóléte és boldogsága. Áldd meg a királyi felséget hosszú békés országlással, hogy e nemzet szíve vágyait, reményeit megértve, tegye nagygyá hatalmassá e hazát, alázza meg mindig annak minden ellenségeit. Áldj meg mindnyájunkat, kik lelki vágyódással keresünk Tégedet, és a kik te benned helyezhetjük minden bizodalunkat most és mindörökké. Ámen.

Azután a templomban iskolavizsgálat tartatott, s kitünt, hogy a gyermekek okszerű, szeretetteljes tanítás és nevelésben részesülnek s szép sikert értek el, s püspök urtól elismerésben részesültek. Ezt követte az egyházvizsgálat, mely alkalommal a lelkészi gondozás körül mindek ékesen és jó rendben találtattak, az istenitisztelet csütörtökön, pénteken és szombaton délután is megtartatik. Püspök ur megdicsérte a presbiteriumot s a gyülekezetet templomjavítás, paplak-építés, orgona-építés körül kifejtett buzgó áldozatkészségeért és azért a nemes munkáért, hogy Váczi Sándor tanító vezetése alatt jeles énekkart tart fenn. De szeretettel felhívja figyelmüket a pápai főiskola fenntartására, -- melyben a szabadiak oly sok ifjat tanítottak és a mely főiskola innen oly sok jó erőt adott az egyháznak és a hazának, --- kéri őket, hogy ezen iskola és egyházkerület iránti kötelességeiket is hiven teljesítsék. 30 koronát adott át a gondnoknak s felkérte, hogy ezt pótolják ki annyira, a mennyivel fedezni kell a főiskola iránti tartozásaikat s rajta legyenek, hogy soha ne legyen hátralék. A gondnoki eskü nem csak arra vonatkozik, hogy a kézhez vett pénzt tisztán és igazán kezeljük; hanem arra is, hogy a követeléseket pontosan behajtsuk

s a kötelezettségeket gyorsan és alkalmas időben teljesítjük. Ezután nemes munkájukra sikert és áldást kívánt.

Délben 1 órakor a presbiterek nejei gazdag ebédet adtak az iskolában. Ott voltak püspök ur és kísérete, a presbiterium, dr. Óvári Ferencz orsz. képviselő, Spórer Tivadar mérnök, Pósa Károly nyug. százados. Kedves ifju hajadonok szolgáltak fel. Ebéd alatt az ifjak vegyes kara énekelt „Isten hozott főpásztorunk“, „Mikor ragyog a sok csillag az égen“, „Álmodba az éjszaka“, „Teli teljes ibolya, nyílik egy kis rózsafa tövében“ című darabokat, és a szépen előadott gyönyörű nóták hatása alatt szívünk kinyílt a kelyhét nyitó tavaszi virággal.

Sok lelkes felköszöntő hangzott fel s a legédesebb emlékek közt távozott főpásztorunk egykori kedves otthonából, szerettei közül, hogy Vörösberényben teljesíthesse látogatását.

Vörös-Berény.

Május 4-én délután 4 órakor ért Vörös-Berény határához, hol a község képviselőtestülete élén Báthory József jegyző üdvözölte püspök urat ki szívélyesen válaszolva bevonult a községbe, hol a lelkész-lak előtt Hardi Zsófi virágcsokrot nyújtott át neki. Azután Csonka Ferencz lelkész a presbyterium s a gyülekezet által körül véve üdvözölte a püspök urat:

Főt. és mélt. Püspök ur! Szívünk örömével és őszinteségével üdvözöljük a vörösberényi egyház nevében ezen hivatalos körutja alkalmával, a midőn mint egyházunk főpásztorát először van szerencsénk körünkben fogadni. Mi elkészítettük szívünk földjét, megmunkáltuk a talajt, hogy azon magvak, a melyeket Méltóságod ezen földbe el fog vetni, kihajtsanak és gazdag gyümölcsöket teremjenek s ezzel azt kívánjuk Méltóságodnak, hogy a jó Isten éltesse soká számos éveken keresztül! (Éljenzés.)

Válasz: Ifju koromban sokszor megfordultam én Vörös-Berényben, kedves emlékek kötnek engem ehhez a községhez, ehhez az egyházhoz. Azokon az arcokon a kiket itt látok, itt észlelek, régi ismerőscimet találok fel, és mégis azt látom, hogy a régiek elmúltak és mindenek megújultak. Nem emberi gyarló erő által, mert

tudom, hogy az emberi erő magában keveset tehet; de megújultak isteni segedelem által. Ez az mi a vörösberényi egyházat és hiveit kell hogy még erősebben fűzze az evangéliumi hithez, melyet itt felépítettek. Legyen ez szikla, és semmit se mulasszanak el arra nézve, hogy az ősök által rájuk hagyott örökséget hiven megőrizték. Isten áldja meg jövődre is önöket, hogy ez egyház itt e kies helyen, itt e hazának egyik legszebb pontján virágozhassék, és mindig, ott a magasabb helyen mindig emlékezhessünk a vörösberényi egyházzól, mint olyanról, a mely hivatását betölti. Isten áldása legyen e gyülekezeten és ennek előljáróságán.

Azután templomba mentünk és a 37. dicséretnek orgona kíséret mellett való buzgó éneklése alatt felment püspök ur a szószékbe és az áhitatos hallgatósághoz a következő elragadó beszédet tartotta:

Kegyelem nektek és békesség Istentől, a mi Atyánktól és az Ur Jézus Krisztustól! Ezen szavakkal üdvözöllek titeket vörösberényi hivek, a kik itt megjelentek ez alkalomra, a midőn én az egyházkerület hivatalos megbízásából és a törvény parancsa szerint eljöttem közétek, hogy megvizsgáljam a ti egyházi és hitéleteteket, hogy micsoda kegyelmeket vettetek az Urtól és azokat mikép használjátok fel. Mert az igaz ember hitből él, a hit az embernek az a vezére, a mely egész életében kimutatja az irányt, a melyen haladni kell: a mely támogat ha ingadozunk, felemel ha elesünk! Kedves Atyámfiai! Ha láttok egy embert, ki életén végig haladva megelégedett és boldog volt a világban, a ki áldás között mások által áldatva hagyja itt e földet: higgyétek el, hogy az az ember hitből él, az tisztelte Istent és megtette annak parancsait; ha láttok szülőt, ki hiven fárad gyermekeiért, azoknak vagyoni jólétét, szellemi műveltségét minden erejével előmozdítani törekszik, ki feláldozza

éjjelét-nappalát gyermekei boldogságáért: ez a szülő hitből él; mert maga a természeti ösztön nem képes az emberbe beleoltani azt az erőt, a mely minden viszonyok között úgy helyt álljon: ha láttok gyermeket, ki szülei iránt engedelmes, ki önmegtagadással ápolja szüleit: az a gyermek hitből él, annak az iskolában szívébe ültették azokat a magvakat, a melyeken nyugszik az egész társadalmi élet fenntartása és boldogsága; — ha láttok embert, ki a szenvedéseket, melyeket Isten rábocsát, vagy talán azon bántalmazásokat, melyeket rossz emberektől el kell szenvednie, békében eltűri, — nem ítél, de várja Istentől az igaz ítéletet, hogy az neki eleget fog tenni, cselekedeteit meg fogja jutalmazni: az az ember hitből él; mert az emberi gyarló erő magából, Isten nélkül nem képes ily megbocsátást, elnézést, de még munkásságot sem gyakorolni embertársai irányában; — és hol láttok embert, a kinek egész életfeladata az, hogy ne maga élvezze azokat a javakat, a miket Istentől ajándékuul nyert, de azokat a javakat közcélra használja fel, mások boldogságára; kinek rendelkezései és szívérzései kihatnak már nemcsak a jelenre, hanem a jövőre is: az ilyen ember hitből él; mert hiszen a természeti ösztön, a magunk belátása azt mondja, hogy amit Isten nekünk adott, magunknak használjuk, ne másnak; de Isten azt mondja: „A mit vettél Istentől, azzal ne dicsekedjél, mert Isten ajándéka, azt azért vetted, hogy használd embertársaidnak és a közjónak előmozdítására.

Kedves Atyámfiak! Azért midőn én megjelentem itt, hogy e gyülekezetet megvizsgáljam, azon szempontból indulok ki: hogy a hit hallásból vagy, a hallás pedig az Isten igéje által . . . Megtermi ez és megteremtette-e itt a maga gyümölcseit, számot erről ott veszek, a hol annak helye van; de itt is felemlitek némely dolgokat, melyeket a Jézus Krisztus küldetéséből közölnöm kell a hivel.

Az igaz ember hitből él. Igen, hitből éltek a ti elejitek is, a kik itt ez egyházat a 16. században megalapították, nem azért mert talán az ő füleik viszkettek és az igazságtól az ő füleiket elfordították. Nem. Megalapították azért; mert gondolkozás módjukkal, felfogásukkal, tiszta egyenes érzésükkel, nemes jellemükkel az az evangyéliumi tan hangzott össze, mely azt hirdette: az Isten lélek, a kik őt imádják kell hogy lélekben és igazságban imádják“; — nem külső czeremóniákban, nem világi pompában. De ha ez lett volna az ok, ez még nagyon kevés lett volna; de megalapították a magyar nemzetiséghez való szeretetből, mert ez az egyház a nemzeti nyelvet, a nemzeti szellemet ápolja, — ez az egyház azt tartja, hogy inkább szóljunk a gyülekezetben öt szót értelemmel, mint tizezer szót idegen nyelven.“ Azért a magyar bibliát adta a népnek kezébe a ref. egyház, hogy abból töltse el lelkét, abból nyerjen vigasztalást, biztatást a szebb jövő iránt. Megalapították azért, hogy megvédhessék itt a magyar nemzet jogait és alkotmányát. — Minden ref. egyház ezen jogoknak, alkotmánynak volt erős vára, kik lelkiismeretükre tekintve, nem fogadtak el felsőbb parancsot csak Istentől és megállottak ezért a vérpadon is. A ti őseitek is ilyenek voltak. És hogy ide állottak, ezt vallották, tettekkel is bizonyították.

Veszélyeztetettebb helyzete alig volt egyháznak e vidéken, mint a vörösberényi egyháznak. Elég csak azt mondanom, hogy ennek földesurai a jézsuiták voltak, itt hatalmát kiterjesztette az a veszprémi püspök, Biró Márton, ki kísérleteket is tett arra, hogy itt az egyház szabad virágzása elnyomassék; és csodálatos, ez a kis gyülekezet, mely akkor is 460 lelket számlált, az erőszaknak erővel állott ellent. E templom kerítésen még ma is láthatók a lörések, melyeket védelemre készítettek, de

templomukat nem adták oda. És az erős akarat győzed-
meskedett és a nyilvános istentisztelei nem szünetelt soha.
Ime az Isten védelmére kel a gyengének és megoltalmazza
azokat, kik benne biznak. Ugy-e igaz az, hogy az igaz
ember hitből él és a hitnek van megtartó ereje.

Ha ezekről emlékezünk és hogy alakultak a viszonyok ismét, az Isten jósága tűnik szemünkbe; mert mióta ama sötét korszak elmúlt, itt a legszebb békesség uralkodik a különböző vallás hivei között; azért arra kérlek, hogy a mit az ősök megtartottak, azt legyetek készek ti is megtartani és hogy egymás iránt türelemmel, elnézéssel legyünk, azt gyakoroljátok, s így hagyjátok ezt örökölni a ti fiaitoknak is. Tudom is és látom is, hogy a hitnek ez az ereje él kebletekben. Ragaszkodtok a reformált tudományhoz, ragaszkodástokat kimutatjátok azzal, hogy az Istentiszteletet hűségesen látogatjátok, a vallásos szertartásokban részt vesztek, hogy közületek mindnyájan ragaszkodnak vallásukhoz és nem hagyják el könnyelműen a gyülekezetet, mint némelyek. Ti igenis lelkes buzgó hívői vagytok az egyháznak, mely egyszerű templomával mégis közvetlenül Istenhez vezérel, nem kívánja, hogy közbenjárókat nevezzünk meg. Látom azt is, hogy az egyház anyagi vagyoni ügyeiben is igyekeztek előre haladni. E templom, ennek javítása, az új lelkészlak megépítése, mind áldozatot követel és követelt azon idők után a melyek itt nagyon szomorú és nehéz idők voltak; de a hitetek megpróbáltatott a szenvedések kemenczében, mint az arany a tűzben és igaznak találtatott. Legyen ugy a jövőben is! De az egyházban az anyagi rend sok gondosságot kíván azoktól, kik az egyház ügyeit vezetik. Az egyházi terheknek méltányos és arányos megosztása, hogy minél többet nyert valaki Istentől, annál többel tartozik az anyaszentegyháznak. Tudnotok kell, hogy az anyagi ügyek kezelésénél a kellő előrelátás, az maga már

nagy nyereség, nagy erény. Az embereket vagyoni romlásra talán nem könnyelműség és munkátlanság viszi, hanem az előre nem látás. Úgy történik az, hogy az a kis teher, a mi csak néhány forint évenként, százakra szaporodik fel később, ha idejében nem gondoskodtunk annak lerovásáról. Gondolni is kell tehát arra, hogy annak kellő fedezete legyen. Mondom ezt különösen azért, mert rátok még azonkívül, a mit az egyháznak áldoztok, hűségtekre más vagyon is van bízva. Volt jóltevőtök, kinek neve az Ur asztalán olvasható és a kinek jószívü hangját hallom az orgona hangjaiból. A reátok bizott alapítványt hiven kell kezelni, mert erről Istennek számolni tartoztok. A ki a maga pénzét könnyelműen elprédálja az szánalomra méltó, de aki máséval teszi ezt, az az ember nem szánalomra méltó, hanem bűnös és büntetésre méltó. A magaméval szabadon rendelkezem, de a máséről Istennek és embernek számadással tartozom. Nem is teszem fel, hogy ti köztetek akadna csak egy is, a ki az ilyennek ellent nem állana. Legyetek tehát hivek egyházatokhoz, nemcsak a hitben, hanem a cselekedetben is: nemcsak a belsőben, hanem a külső vagyoni dolgokban is és hogy az Isten nektek erre erőt, készséget, áldást adjon, jertek imádkozzunk.

Ima: Óh Istennek népe, megaldjon Tégedet az Ur, és őrizzen meg tégedet; világosítsa meg az Ur az ő orcáját te rajtad, adjon neked testi és lelki békességet hogy boldogan, megelegedéssel élhess e földön, melyet adott az Isten a te Atyáidnak. Hogy virágozzon itt a békesség, hogy legyetek boldogok a mennyeknek hazájában. Ámen.

Majd megvizsgálta az iskolát s nagyobb szorgalomra és rendre intette a növendékeket; megvizsgálta az egyházat, örömet fejezi ki a szép és czélszerű lelkészlak építése felett és lelkükre kötötte az alapítványok lelki-

ismeretes gyümölcsöztetését s szívélyes bucsut vett a gyülekezettől, Isten áldását kérve lelkészre, Nemes Mihály tanítóra a presbiteriumra és az egész buzgó gyülekezetre.

Innen dr. Óvári Ferencz orsz. képviselő ur meghívására püspök ur és környezete a kies Balaton-Almádi fürdőhelyre rándult ki, hol a pompás községházánál a község előljárósága és az almádi fürdő részvénytársaság nevében Mihalecz bíró üdvözölte püspök urat és kíséretét, ki szívélyes válaszban mondott köszönetet. Majd az egész társaság sétát tett az almádi fürdő „Erzsébet-utján“ a szebbnél-szebb villák között, látogatással tisztelte meg Becsák Ferencz urat és családját, kik magyaros bensőség-teljes vendéglátásukkal egy feledhetetlen kedves félórát szereztek az egész társaságnak. Ezután a Balaton partján megnéztük a mólót, a hajóállomást, a gyönyörűen parkirozott sétányt, a fürdő-házat, a Petőfi szobrát, a pozsonyi kiállításról hozott rendkívül izléses várótermet, a Kneip-vizgyógyintézetet, a Zsák-féle vendéglőt, s a virágillattól telt levegőben, az alkony szelid pirjától övezve, a részvénytársaság gyönyörű sétányán bevonultunk a Hattyu-vendéglőbe, hol kocsikra ülve kimentünk az Óvári-telepre, Óvári Kálmán ur vendégszerető házához.

Ittegy rendkívül kedves és örömteljes meglepetésben részesült püspök ur, nevezetesen a jótékonyságáról ismert képviselő Óvári Ferencz ur 200 koronát adott az Almádi-ban építendő ev. ref. templom alapjára az erről szóló takarékpénztári könyvet mutatta be Gőzon Gyula lelkész. Isten áldja meg a jókedvű adakozót. Fokozta az általános lelkesedést és örvendezést az izletes és gazdag vacsora, melyben részesültünk. Ezen feledhetetlen estélyen résztvettek: dr. Óvári Ferencz, Óvári Kálmán, Antal Gábor püspök, Németh István, Mórócza Kálmán, Segesdy Mik-

lós esperes, dr. Segesdy Ferencz, Gózon Gyula, Csonka Ferencz és Demjén Márton.

Május 5-én kedden reggel 8 órakor indult püspök ur és kísérete B.-Almádiból A.-Örsre.

Alsó-Örs, Felső-Örs.

Az alsóörsi határon Szentmiklóssy Gyula főbíró Hertelendy Ferencz országgyűlési képviselő s a községi képviselőtestület üdvözölték püspök urat és hozzácsatlakozva, elől csinos diszkisérettel harangzugások között és a lakosság lelkes éljenei közt bevonultak a lekészlak udvarára, hol már az esős reggel daczára igen sokan várták a főpásztort. Itt Szücs József a presbyterium élén üdvözölte püspök urat:

Kicsiny sereg vagyunk, nem dicsekedhetünk földi javakkal, világra szóló pompával, de szivünkben az öröm lángja ég, hogy üdvözölhetjük, láthatjuk itt Méltóságodat. F. Püspök ur, a ki egyházai ügyeit annyira szíven viseli, tudja legjobban, hogy még nagy anyagi erővel rendelkező egyházaknak is anynyival inkább kicsiny egyházaknak mily küzdelmeket kell folytatni azért, hogy az anyagi és erkölcsi téren előre haladhassanak. Ezt a küzdelmet a szegénységgel, nagy munkánkban meg kellett harczolnunk, az egyházi felsőbbség az állam támogatása folytán, és végre Istennek hála, általában egészben e nép jóra irányuló törekvése, buzgó áldozata által a bajoknak tömkelegéből valamennyire kijuthattunk; de azért nem dicsekedünk, mert tudjuk, hogy itt is még sok a feladat, melyet meg

kell oldanunk; ha akarunk előre haladni, pedig akarunk. És ismét tanuságot tehetünk róla, hogy ez a nép, minden szegénysége, kicsinysége, gyengesége mellett is akar megállani helyén, akar hiv lenni őseitől öröklött egyháza iránt. Épen azért édes örömmel fogadjuk mi, e nép, azokat, kik neki bölcs tapasztalataikkal utat mutatnak, jó példát adnak és egyháza felvirágzásán akarnak munkálkodni. Még a földiekért küzdő hadseregnek is jól esik látni vezérét; annyival inkább oly hadseregnek, a mely Isten országáért van hivatva küzdeni.

Méltóságos Püspök ur követve idvezitőnk parancsát „elmenvén, tanitsatok minden népeket“, erőt, fáradságot nem kimélve, nem sajnálva, nyugalma feláldozva, szívének legszentebb munkáját hozza ide, hogy működjék egyházunk előhaladásán épen azért szíves hálával üdvözljük és legyen tőlünk viszont ajándék, hogy mi értjük, tudjuk ezt méltányolni. Áldott a ki jött az Urnak nevében. Istent éltesse Méltóságodat.

Válasz: Tiszt. Lelkész ur! Meglepetve és meghatva állok e helyen és hallgattam meg lelkész ur beszédét, melyet hozzám intézett egyháza nevében. A midőn én itt a veszprémi egyházmegyében körutamra indulván, a mindenható jó Isten, ki adja az áldást mindenekre, ide elvezérelt. Mikor én a magam utazását először tervbe vettem, mi ez előtt 2 évvel történt, szemlét tartván az itt levő egyházak között, úgy határoztam és úgy akartam a rendezést, hogy Als-Örs legyen a központ. Most midőn időm rövidsége nem engedi azt, hogy minden egyházat meglátogathassak, úgy gondoltam azért, mert azt tanultam Jézustól, hogy nem az egészségeseknek kell az orvos hanem a betegnek. Ez az egyház ugyanis még ez előtt csak pár évvel is beteg volt és most midőn szét-nézek, akkor igazolva látom Jézus Krisztus ama mondatát: „Keressétek először Isten országát és azután min-

den egyebek megadatnak nektek“. Mert látom azt, hogy a hit ereje rövid idő alatt is mily változást idéz elő itt, a hol csak a közelmúltban is romlásról és pusztulásról beszélt minden, és nemcsak a mi hivatalos egyházunk de némely tekintetben más felekezetbeliek előtt is — sajnos — gunytárgyává lettünk; ime ma dicsekedéssel állhatunk meg, mutathatunk rá, mit képes ez egyház is hitbuzgóságból de mások jóakaratából is segítséggel *alkotni és tenni*. Azért tehát, midőn itt két egyháznak hiveit hívtam össze, hiszem és tudom, hogy az én felső-örsi hitrokonaim és hiveim megbocsátják azt nekem, hogy ide jöttünk össze, hiszen ő rájuk nézve is öröm lehet ez. Az Isten, ki mindnyájunk sorsát intézi, adja továbbra is az ő áldását és kegyelmét erre a gyülekezetre, hogy mehessenek előre, nyereségről nyereségre azon az uton, melyen elindult. Merthiszen azt látjuk, hogyha valaki a haladásban megáll, az mások által fölülmulatik; de a kiben meg van az igyekezet, csak a ki igazán tusakodik, csak az diadalmaskodik. Ez az egyház jó utra indult, Isten segítségével. A mit Istennel kezdett, azt Istennel tovább folytathassa és bevégezhesse. Hogy ez így történjék, Tisztelendő ur ezzel a nyájjal, mely ragaszkodik hozzá, járjon elő jó példával és kövessen el mindent, az Isten szent áldásával koronázza munkáját.

Most templomba mentünk s a XC. Zsoltár ének-lése után *Szűcs József lelkész* imádkozott:

Imádandó Isten, szerető Atyánk az Ur Jézus Krisztusban! Te az embert a teremtés koronájává teremtetted, adván ő neki érző szívet, okos lelket, a melylyel buzgóságának szárnyain hitével hozzád emelkedve fohász-kodhat, kérheti segedelmedet. Nagygyá tettet te az embert, urrá a földnek minden lényein, urává a földnek, melynek javait, minden szépségét hasznára fordíthatja. De ki tudja gyenge emberi ajakkal megmagyarázni lelki

kegyelmedet. Ki tudja előszámlálni azon lelki jókat, melyeket ajándékoztál az embereknek? Urrá tetted az embert e földön, adván neki földi létet, földi országot; de adtál neki mennyei javakat, mennyei országot, hogy a föld mulandóságai között oda siessen, a hol maradandó javakat tartottál fel számára. Óh Uram! Óhajtjuk mi a te hajlékodon való lakozást, ragaszkodunk hozzád és könyörgünk neked a Jézus Krisztusban megjelent üdvösségért. Közelebb ez alkalommal is küld alá szent lelkedet, hogy mostani összejövetelünk lehessen egy hatalmas lépés ama mennyei cél felé, melyet elérnünk rendeltél. Hadd nyerjen itt most biztatást a ki benned bízik, erősödést az ő bizalmában, és erősítést a hitben gyenge, hadd lássa be fenséges dolgaiknak nagyságát a közönyös szív: hadd nyerjen itt bátorítást a csüggedő, biztatást, vigasztalást a szenvedő. Áld meg e gyülekezetet, őrizd meg ezt mindvégig a romlástól, hogy lehessen ez jó példája a jó rendnek és erkölcsnek, és virágozzék itt néped időtlen időkig testi lelki békességben. Ajándékozz meg mindnyájunkat élő hittel, boldogító reménységgel és soha el nem fogyó szeretettel, hogy mi lehessünk a te néped, gyermekeid és egykor a jó tetteknek jutalma fogadhasson bennünket, ott fenn Te nálad az egekben. Amen.

Ez ima után Antal Gábor püspök ur intézte elragadó főpásztori beszédét a három gyülekezet tagjaihoz.

Kegyelem nektek és békesség Istentől, a mi Atyánktól és az Ur Jézus Krisztustól! Ezen szavakkal üdvözöllek titeket atyai szívem egész melegével t.-örsi és a.-örsi ref. egyházunknak hivei, ezen egyházak eiöljárói, lelkészei és tanítói, a kik az Ur szőlőjében velem együtt munkálkodtok; mert hiszen mindnyájan munkára küldettünk ki, nemcsak maguk a lelkészek, sőt nemcsak az eiöljáróságok, a kik a mi ref. egyházunk tanai szerint magukban nem alkotják az egyházat, hanem mindnyájan együttesen. —

Es most, mikor itt látlak, üdvözölhetlek benneteket, mikor azon czéllal és szándékkal jelentem meg, hogy számot vegyek tőletek az Istentől nálatok letett kincsről, eszembe jut Jézus Krisztusnak ama szép példázata: hogy egy ember, ki el akara utazni messze, előhivatá szolgáit és kiosztá azok között minden vagyonát, kinek-kinek az ő képessége szerint. Az egyiknek adott 5 talentumot, a másiknak kettőt, a harmadiknak egyet, hogy azzal mindenik kereskednék, s ő előtte ha meg jó, beszámoljanak. Nagy sok idő múlva megjött a mennyei gazda és szólítá azt a szolgáját, a kinek öt talentumot adott és az mondá: „Uram én használtam tehetségem szerint a rám bízott vagyont, ime 5 talentumon más ötöt szereztem.“ Mondá az Ur: jól vagyon jó és hív szolgám, kevesen voltál hív, többre bizlak ezután. Eljött az is, a mely 2 talentumot kapott: „ime Uram, én a két talentumon másik két talentumot szereztem.“ Ennek is helybe hagyá az Ur cselekedetét; „jól vagyon jó és hív szolgám, kevesen voltál hív, többre bizlak ezután!“ Előjött a 3-ik egy talentumos is, s ezt mondá: „Uram, mivel hogy azt hittem, hogy Te kegyetlen vagy, a ki mindenekről számot veszesz és ott is akarsz aratni, ahol nem vetettél, én elástam a talentumot és imé itt van.“ Mondá az Ur: „Gonosz és rossz szolga, nem kellett volna neked is, mint társaidnak vagyont szerezni, épen mert tudtad azt, hogy én szigoruan számot veszek.“

Kedves Atyámfiai! Ha arra gondolok, hogy az Isten ti nektek, e két gyülekezet tagjainak is kiosztotta a talentumot és szaporították ezt akkor, mikor ezt a reformált hitet felvették a ti eleitek; mert ez a hit nagy kincse volt Istennek, nagy ajándéka egyrésről a hit tekintetében magában. — E hit kedves Atyámfiai! az, mi abból indul ki: „Az Isten lélek, s a kik őt imádják, szükség hogy lélekben és igazságban imádják!“ Tehát

nélkülöz a maga külsőségében minden fényt és pompát, hogy ne az érzékekre hasson, hanem közvetlenül a szív szóljon a szívhez. Kedves Atyámfiak! Az emberiség történetében hármint alakuljon is az, mindig szükség lesz a haladás azon elvére, mely nem rendszerekre, nem sokak tekintélyére, hanem egyéni független meggyőződésre épít; kincs ez, mert az igazságot nem lehet sokaság szerint mérni. Egy embernek igaza lehet milliókkal szemben, a Jézus Krisztusnak igaza volt az egész világgal szemben, mikor az egyházat megalapította. — Igenis, az egyén belátására, meggyőződésére, istenigéjének az egyesben való működésére kell építeni nekünk a magunk vallásos rendszerét. És ezt a talentumot nyertük Istentől kezelés és gyümölcsözés végett.

De, kedves Atyámfiak! Nemcsak ezt nyertük, a másik talentum az volt, hogy mikor a reformáció tanai itt elterjedtek, azért terjedtek el, mert e nemzet ragaszkodott nyelvéhez, mely a törökök és nyugoti zsoldoshadak részéről vesélyeztetve volt. Kellőleg nem tudta ezt megvédeni az az egyház, a melynek nyelve ma is latin, s akkor még inkább az volt. Büszkeséggel hivatkozhatunk rá, hogy ennek mi szegény, vagyonban hátraálló reformált egyházunknak minden híve ugyszólva magyar. De hogy maradt magyarnak a küzdelmek, veszedelmek között? Ott volt kezében a nemzeti nyelven való istenitiztelet, ott volt *Károlyi* bibliája, a melyben ma is a nemzeti nyelv szellemét oly szépen megtaláljuk, ott voltak *Szeneczy Molnár Albert* énekei, melyekben a magyar kebel Istenhez szárnyalt, melyek mind nyelvemlék tekintetében, mind a magyar nemzeti szellem költőisége tekintetében ma is kiváló helyet foglalnak el. De nemesak ezen kincs adatott nekünk, hanem adatott az a kincs, a melynek alapját a lelkiismeret szabadsága képezi. -- Minden szabadság alapját a lelkiismeret szabadság képezi, mert ez

gyökerezik a szívben oly mélyen, hogy ahhoz külső hatalom legkevésbé nyulhat. — És mégis Atyámfia! Voltak idők, voltak korszakok, a midőn az emberek még chez is hozzá akartak nyulni.

A protestántizmus egyik nagy hőse: *Bethlen Gábor* Erdély fejedelme mondotta, Isten három dolgot tartott fenn magának: „A semmiből teremtetést, a jövőmondást és mindenen uralkodást.”

Tehát ti magatokat akarjátok Istenné tenni, hogy más lelkiismeretén uralkodni akartok. A magyar prot. egyház a nemzeti jogoknak, alkotmánynak ez által lett védbástyája. Hivatkozott a törvényre, a nemzet jogaira, nemzeti szókásainkra, ezek mind megtámadhatók voltak, a meghajló népnek könnyű más törvényt hozni; de a lelkiismeret törvényét nem lehet ily külsőségekkel letörni.

Kedves Atyámfia! Nem mondok többet, hogy micsoda talentumokat adott nekünk és nektek az Isten, hogy azokkal kereskedjete s ezeket az édes magyar hazágyarapodására gyümölcsöztessétek. De az evangéliom igazdáról az van mondvá, hogy igen késő időre jött meg.

De kedves Atyámfia! A mint mi nézzük, mintha most itt volna az idő, a midőn a gazda számot vesz. Óh, nem az én személyemről van szó, de a magyar hazá nevében, személyében, midőn most az ország kormánya, fejedelmünk jóakarata, és más testvéreink szeretete folytán odajutottunk, hogy számolnunk kell, a nemzeti közügynek, a hazai közügynek mennyiben vagyunk hasznára, mennyiben gyümölcsöztetjük azon talentumokat, amelyeket Isten őseinknek adott; mert őseink ezt gyümölcsöztették, melyekről illik megemlékezni mikor két hitközség együtt van, s akarja látni, hogy a hitélet miben gyökerezett, ami őket eddig megtartotta. Igenis mind a két község már 1535—40 között bevette a reformált tanokat, indittatva arra azon általam eléb említett fontos elvek által, a magyar-

nyelv szeretete, a hazafiság, a jog és alkotmány biztosítására való törekvés által. Mintegy önkéntelen kereste ebben a védelmet. És így e két egyház, mint az egész Balaton melléki vidék virágzó egyházakat alkotott itt, a 17. század elejéig, sőt a 17. századon túl is. Igaz, hogy sok dúlásoknak és kísértéseknek voltak kitéve, különösen itt, hol a törökök jártak és kiéltek, elpusztítottak mindent a mit találtak. Az alsóörsi gyülekezetről volt megírva, hogy midőn innen a *Bakonyba* elmenekültek, a papjukat is magukkal vitték, és nem akarták perczig sem nélkülözni az Isten ígését, a mi akkor egyedüli megnyugtató és támogató volt az emberi szivre. Később is az alsóörsi gyülekezetről némi kísérletet tettek arra, hogy a szabad vallásgyakorlat megakadályoztassék, de nem érték czélt; mert a gyülekezet legnagyobb részt nemesekből állott, kik jogaikra hivatkozhattak. A felsőörsi egyháznál sokkal súlyosabb volt a helyzet; és pedig későn, 1735 körül. Veszedelemének legfőbb alapja az volt, hogy az akkori szellemtől áthatott róm. kath. főpap személyes ismerős volt a községben; mert előbb a felsőörsi prépost, később veszprémi püspök lett. Nem akarom itt leírni, hogy mi-csoda küzdelmeken, szenvedéseken mentek 10—12 év alatt keresztül az ottani ref. hívek, hogy mikép foglaltattak el a templom és iskolák, mikép kellett kerteken keresztül menekülni a felsőörsi lelkésznek, kinek éppen vendége volt a *lovasi* lelkész, (mert 1753-ig anya egyház volt ez is) csak azt adom elő, hogy mind a két egyházban Isten különös kegyelméből megmaradt a ref. hit, a magyar hazafias szellem, megmaradt az egyház is, nem lett egyik sem --- a lovasit kivéve --- árvává, vagy olyaná, a melynek lelkésze és tanítója ne lett volna.

Ugy-e kedves Atyámfiai! Nem úgy tűnik-e ez fel előttünk most, mint egy kinos álom: hogy volt idő Magyarországon, mikor egyik hazafi a másik hazafit üldözte,

bántalmazta azért, mert másképp imádja Istent; volt idő mikor az államhatalom nem csak hogy segítségére nem sietett annak, ki azt tartotta: „az Isten lélek s a kik őt imádják, szükség, hogy lélekben és igazságban imádják,” de még fokozta a zaklatásokat és üldöztetéseket. Nem egy kínos állomnak tűnik-e fel előttünk ez ma, mikor a testvér felekezetek velünk szép békességben vannak; nem csak, hanem vannak itt is, kik felsegítették építeni a templomot, melyet egykor tőlünk elvettek. Micsoda magas fokon áll a multhoz képest a mikor alig tudtak az üldözések ellen védekezni.

Szavainból nem veszitek-e észre kedves Atyámfiai! mintha itt volna a gazda, mintha itt volna az Atya, ki számat kér tőlünk? Ime a másfelekezetűek szeretik vallásukat és mellétek állanak válllvetve, hogy építsék a Krisztus testét, hát ti megteszitek-e ezt, és a talentumot nem ástátok-e el? Erre a kérdésre határozott feleletet adni nagyon nehéz, különösen azok után, a melyek a legközelebbi időben épen az alsóőrsi gyülekezetben történtek, a midőn ez az egyház egész elhagyatottságban hivei részéről semmiképen nem támogatva, köznyöösen állott itt. De most az Isten irgalmáért és kegyelméért adok hálát, hogy mindkét gyülekezet nevében a buzgóságról tehetek tanubizonyyságot.

Mert hiszen mindkét gyülekezetben az Isten igéje nemcsak hirdettetik, hanem hallgattatik is, ez pedig azt mutatja, hogy megbecsülik vallásukat, egyházukat; mert a hit hallásból vagyon, a hallás pedig Isten igéje által. Azok a hiányok, melyek eddig fennforogtak, nevezetesen a gyermekek nevelését illetőleg az alsóőrsi egyházban, bár még minden nincs ugyan azon az uton, melylyen lennie kellene, de jó uton vannak, hogy elérjék azt a czélt, amelyet mind az állam, mind az egyház törvényei megkövetelnek. Tudjátok meg az irás szavaít: „Élvesz a nép, mely tudomány nélkül való.”

A mi ref. egyházunk hivei, nemcsak az egyházban, de a társadalomban és államban is szerepre voltak hivatva, mi által tudták fenntartani a maguk tekintélyét, befolyását? Nem más által, mint az által, hogy az egyházban mindenki érezte és tudta, hogy a nemzeti művelődésnek elsajátítása, iskolák alapítása, fenntartása, virágzóvá tétele egyedüli alapja ugyyszólván egyházunk fenntartásának.

Kedves Atyámfiak! Ti édes apák és édes anyák, nem éreztek-e bizonyos lelkiismeret furdalást e tekintetben, hogy járatjátok-e gyermekeiteket rendesen és pontosan iskolába, nem sokszor vannak-e azok az iskolán kívül? Pedig nagyobb örökséget gyermekeiteknek nem adhattok, mint a jó szellemi és erkölcsi nevelést. Azon kívül hoztok-e áldozatot az egyház iránt? Ha ezeket vizsgálom, boldog vagyok, hogy mind a két egyházzal *jó tanubizonytságot tehetek.*

Mind a két egyház tagjai — az államsegély folytán felujított szőlőjünkben — ezek gyümölcsözővé tételére, nagy áldozatkészséget hoztak és hoznak az egyház javára: tudom hogy ez nagy teher, de ezt hiven teljesítik. Tudom, hogy Felsőörs is a lelkeszlak, a templom építés körül nagy áldozatokat hozott és kevés felsőbb támogatásban részesült; de ez ne szomorítsa el szíveteket. Igaz, ti nem tartoztok a folyton zörgetők közé, vagy talán túlszerények vagytok, — bár az írás azt mondja: „kérjétek és megadatik, zörgessetek és megnyitvatik“; de ha ti szemérmesebbek voltatok és Istenben bizva saját buzgóságtokban azt mondtátok: talán vannak nálatok még szegényebbek is, Isten áldjon meg ezért titeket. — És Ti is alsóörsi gyülekezet, úgy látom meghozzatok az áldozatot és a jó uton hozzatok meg, úgy, hogy megvonjátok magatoktól.

Mi ennek a vidéknek legfőbb áldása t. i.? *A bortermelés.* „Áldást és átkot adtam elötökben ám válasszatok.“

Ez a bor áldás lehet, de átokká is válhat. Áldás ha a gazdasági élet fejlesztésére, a jólét emelésére használják; de átokká lesz, ha az ember a mértékletlenségre, a dorbézolásra, általában a szenvedélyek a kielégítésére használja fel. A részegeskedők Istennek országát örökségül nem birhatják. Tartóztasd meg magadat a bortól, melyben bujálkodás vagyon. Ne nézd a bort mikor pezseg, mert mint a mérgeskigyó megmar és mint veszélyes kigyó megcsip. Így mondom, hogy a kinek ilyen szenvedélye volna, vetközze ezt le; de tegyék ezt a nők is, mert nagy gyarlóság az, ha valaki vagyona felett akar öltözködni, sőt verseng a felett, ki közöttük az első. Krisztus Urunk mondá: a ki első akar lenni köztetek, legyen az mindenkinek szolgája. Ezt kövessék a nők is; még azt is mondja a biblia: „Nem hajuknak fodorgatásával és drága ékszerekkel, selyem és bársonnyal ékeskedjenek a nők; ha nem szívbeli alázatossággal, mely Isten előtt kedves, s az emberek előtt tisztességes. — Kedves Atyámfiak! Legyetek buzgók, hivek, legyetek erkölcsösek. A vallás pedig vezéreljen benneteket mindig a józan, a tisztességes uton, és hogy ez így történjék, s hogy ehhez az Isten nektek kegyelmet és erőt adjon, jertek imádkozzunk. — Ima. — XC. Zsoltár 9. v.

Istenitisztelet után szigorú iskolavizsgálatot tartott s méltó dicséretben részesítette Kovács Gyula tanítót s kedves tanítványait a felmutatott szép sikerért.

Majd megvizsgálta a felsőörsi, alsóörsi anyagyeházakat, a lovasi leányegyházat s mindenek felett megelégedését fejezve Isten áldását kérte a gyülekezetre, s az előljárókra. Ezekután a kedves ilju lelkész-pár körében töltött rövid idő alatt szívélyesen üdvözölték püspök urat a három község előjárósága, a felsőörsi egyház presbiterei Cseh Sándor lelkész által és a lovasi leányegyház, kikhez püspök úr szeretetteljes buzdító, biztató,

bátorító igéket intézett s kérte rájuk és minden kedvesekre az Isten áldását. Majd búcsút véve 11 óra után a bandérium vezetése mellett elindult B.-Kövesd felé; útjában megállt Lovason és megvizsgálta az iskolát; fokozottabb munkásságra és szorgalomra kérvén a tanítót és tanítványokat.

B.-Kövesd—Csopak—Paloznak.

Május 5-én délben ért püspök ur B.-Kövesd-Csopak Paloznak egyesült egyház, illetve község határához, hol igen szép diszkiséret és a község képviselő testülete várakozott és ezek élén Kabdebó a 3 község érdemekben gazdag jegyzője igen melegen üdvözölte püspök urat, ki válaszában rámutatott a körülöttünk elterülő vidék fen-séges szépségére, elbűvölő voltára, melynek látása mindig nemesítő, mindig vidámitó és lelkesítő hatással volt e derék községek lakóira. Édes öröm érzése tölti el szívét e rajongó, szeretetteljes fogadtatás felett és kívánja e 3 községre az Istennek lelki-testi kegyelmeit és áldását. Azután több diadaliven át bevonult a községbe. A falu végén a róm. kath. iskolás gyermekek két hosszú sorban álltak tanítójuk Horváth Istvánnal élükön s éltették püspökünket. — A virágokkal és lombokkal diszitett templom udvaron szép rendben elhelyezkedve várakozott az egyesült gyülekezet népessége és a vendégek nagy serege s a presbitérium, a püspök urra, kit megérkezésekor Szücs Károly lelkész üdvözölt s ajánlotta kicsiny nyáját a főpásztor szeretetébe.

Szücs Károly lelkész beszéde:

Főtiszteletű s Méltóságos Püspök ur! Engeje meg nekem, hogy most, hozzánk jövetelének perczében, néhány egyszerű de szives szóval üdvözljem. Mi örömmel vártuk és nagy örömmel fogadjuk főpásztorunkat, ki jött az Urnak nevében, a ki mint Jézus Krisztus hű szolgája, szeretettel van a kicsinyekhez, a miért fogadja tőlünk hálás szívünk köszönetét! Mi nagy dolgokkal nem dicsekedhetünk, de hálátlan volnék az én hiveim iránt, hálátlan volnék, ha hallgatással mellőzném, hogy a mit e kis nyáj megtehet erejéhez képest, meg teszi mindenkor, megtenni el nem mulasztja sohasem. Ha tapasztalni fogja, ezt Méltóságod közöttünk, jól eső örömet szerez és biztatást a jövőre nézve; de örömmel ha hibáink jóvátételére serkent bennünket, mert tudjuk, hogy a dorgáló szavak is szerető szívből származnak. Üdvözljük, áldásos kívánással üdvözljük. Isten áldása legyen hozzánk jövetelén, nálunk időzésén és Isten áldása legyen távozásán. Isten éltesse főtiszteletű s méltóságos Püspök urat!

Püspök ur válasza:

Tisztelendő Lelkész Ur! Köszönöm azokat a szives szavakat és szívesen fogadom, a melyeket az itt egybegyűlt Kövesd—Csopak—Paloznak egyesült ref. egyház részéről és nevében hozzám intézett ez alkalommal, a midőn meglátogatom a veszprémi egyházmegye egyházait. A jó Isten kegyelméből tetszett engem ide is elvezérelni, hogy bizonyosságot szerezzek itt a hitéletről, egymás iránti szeretetről és buzgásáról; már a mit eddig láttam, hallottam és tapasztaltam, igazán azokból is azt merítettem, hogy igaz az: „hogy kicsinyek által dicsőítetik az Istennek neve.” A kis mustármagból lesz a nagy fa. Erkölcsei értelemben: Az igazhitűséget, a vallásos buzgóságot, nem a nagy gyülekezetekben mutatják ki, hanem azok, a kik

áldozatot hoznak azért, hogy hallgathassák az ígét, lelkitanítói hivatalt tartanak fenn.

Tetszett Istennek, hogy adja nektek ezt az országot, melynek ha hű fiai és polgárai vagytok, tiszteletet nyertek más felekezetek között is. Azért, most hogy szerencsém van azt tapasztalni, hogy megbecsültettek más felekezetű honfitársaimtól is, hálát adok Istennek és kegyelmekhez új kegyelmet, áldást kérek az itt levő minden felekezetnek, egyháznak polgárait. Isten hallgassa meg imámat, Isten áldja meg és éltesse az egyház tagjait s a községet. (Éljenzés.)

Ezután püspök urhoz lépett Szkladányi r. kath. esperes plébános és szívélyes testvéri szeretettel üdvözölte.

Majd gazdag ebéd volt a lelkészlakon. Jelen voltak: Szücs Károly lelkész, Antal Gábor püspök, Német István, Segesdy Miklós esperes. Mórocz Kálmán, Szkladányi József r. k. esperes, Hertelendy Ferencz orsz. képviselő, Tuss Antal tapolczai áll. szőlőtelep igazgatója, Szentmiklóssy Gyula főbíró, dr. Ságváry Jenő szolgabíró, dr. Segesdy Ferencz, Demjén Márton, Kabdebó jegyző. A jó hangulatot és örvendezést teljessé tette a rendkívül kedves, szeretetreméltó papnénak, Szücs Károlyné urnőnek mindenre kiterjedő figyelme és gondoskodása. Több mély hatást keltő toaszt hangzott fel, melyek közül ide jegyezzük a következőket:

Lelkész beszéde: Főt. Püspök ur! A mikor én ez előtt már néhány hó hiány 24 éve érettségi bizonyítványomat átvettem kezeiből, mint minden ifjú ember, vérmes reménynyel néztem a jövőbe és ezek az én reményeim olyanok voltak, hogy én azokat elérhetni, megvalósíthatni itt nem is gondoltam, huzott engem máshova, idegenbe egy fényes jövőnek a képe, csak hogy én annak a képnek még árnyékát sem láttam, én épen azért áldom az Isten nevét, hogy az én számításaim nem sikerültek,

áldom szent nevét, hogy az ő utai nem a mi utaink; hogy a mit én terveztem, azt az isteni gondviselés más-képen végezte el. Engem a gondviselés ide vezetett e közé az egyszerű, becsültes és jó nép közé és nekem az életem itt oly elégedett, csendes, békés és oly boldog örömteljes, hogy én minden reménycmet elfeledtem, a mikre pedig én felette számítottam. Tehát ebből most az következik, hogy az Isten megadta a mit én kértem. Csakhogy nem úgy adta meg, a mint gondoltam. Az én elégedett szívem, Főtiszteletű Püspök ur iránt, mint a ki tudom, saját szavaiból tudom, hogy a távol idegenben is figyelemmel, érdeklődéssel kísérte életemet, szívem Főtiszteletű püspök ur iránt a legtisztább jóindulattal lévén, köszönöm, kérve az Istentől kedves és drága életére áldást. (Éljenzés.)

Püspök ur válasza:

Azokra a szavakra, a melyeket barátom, tisztársam és egykori tanítványom most elmondott, néhány szóval válaszolni kívánok. — Igazán, én ő iránta és az ő élet-pályája iránt érdeklődtem akkor is, a mikor ő keveset tudott arról, hogy én ő felőle érdeklődöm; nemcsak azért, mert szívemből szerettem, hanem azért is mert ambíciót láttam ő benne, mely magasra tört. Tehát nekem, ha nem is mondom, rosszul esett, de oly hiányt ütött szívemben, hogy ő más egyházkerületbe ment által. A róm. kath. testvéreknél bizonyos rokonérzelmet tartanak fenn a diecézisekben, mi meg a szívünkben tartjuk fenn ezt az összeköttetést. Egyszer megjelenik előttem 18 esztendő múlva az a fiatal ember, és azt mondja, hogy átszándékoznék jönni ide, és megkérdezett mit szólok hozzá, én azt mondtam, hogy én Önben ismerem bizonyos ideális vonást és a kiben van ily vonás, jöjjön ide, hogy mi lesz a jövő, azt Isten megadja. Ő teljes elszántsággal és oly bizalommal, a mily bizalom-

mal a maga tehetségében ment nagyobb térre, jelent meg itt is és itt az ő törekvése sikert aratott, mind magára, mind a gyülekezetre nézve. De az az ambíció nem volt hiába, mely máshova vitte őt, mert ő csakis azzal a kincscsel a mit onnan ide hozott, azzal lehetett boldog. Így teljesedik be Isten akarata. De nemcsak ez, a miben én méltányolom az ő érdemét, de magamra nézve a mai nap a legkedvesebb jelenség az, hogy én az ő házában lehetek együtt ezzel a társasággal, a mely itt egy szerény ref. papi háznál összejött. Melynek értelmi színvonala, hazafisága és a közszolgálat terén kimagasló érdemei engem mint püspököt felemelnek és engem és környezetemet megtisztelnek. Kedves Neje és családja boldogságáért üritem poharamat. (Élvezés).

Hertelendy Ferencz képviselő emelkedett szellemű felköszöntőben éltette a ház asszonyát, a jó hitvest, gondos anyát, kit e vidék nemes erényeiért és jellemeért általánosan tisztel és szeret.

Délután 3 órákor templomba mentünk, az 53. dicséret éneklése után püspök ur a szószékbe ment és szívet lelket lebilincselő, tanulságos beszédet intézett a buzgó áhitatos hivek seregéhez.

Téged keres a mi lelkünk, Te hozzád
vágyik a mi szívünk, Istenünk! Jelenjél
meg köztünk szentlelked erejével, mert a
mi gyarló erőnk csak úgy nyer sikert, ha
Te támogatod szentlelked erejével. Amen.

Kegyelem nektek és békesség Istentől, mi Atyánktól és az Ur Jézus Krisztustól! Ezen szavakkal köszöntlek, üdvözöllek, benneteket bkövesd—csopak—paloznaki egyesült ref. egyház hivei, ezzel üdvözöllek benneteket, titeket is, kik a testvéri szeretet megmutatására megjelentetek

itt, habár más valláshoz tartoztok is. Oh ennek az üdvözlésnek mai nap a mi hazánkban különösen meg van a maga értelme; mert a béke oly ritka a családban, a társadalmi életben, a felekezetek között, a politikai pártok között, hogy szinte nagyobb jót alig kívánhatunk, mint a békét. És mennyire örülök, hogy e szent házban és e községben ennek az áldott békének kifejezését látom. Az igaz keresztyén vallás, az igaz keresztyén hit itt nyer kifejezést; mert hiszen a keresztyén hit alapját a szeretet képezi. A szeretet az igaz keresztyén hit kifejezője. Nevezetesen a mi hitünknek megalapítója és nagy Mestere azt mondotta: „Arról ismerik meg mindenek, hogy én tanítványaim vagytok, ha egymást igazán szeretenditek“.

Ime, a mindenható Isten elvezérelt engemet ide, és szerencsés utat adott nekem, hogy ezt a hitet, a mely a szeretettel egy, hirdesseim ti köztetek, avagy adjak nektek utasításokat. Igen, titeket az a hit az, mely összetart és megtart, hogy mint oldott kéve nem szórattok szét, ebben a hitben kell nektek biznotok, erre kell mindenkor építenetek. És én örülök szivemben, hogy a ti hiteteknek bizonyosságot szerezhettek itt. Mert hogy az apostollal szóljak: „Tudom a te hitedet, szerelmedet, a szenteknek tett szolgálataidat, türelmedet,“ minden utóbbiakat is, melyek nagyobbak az elsőbbeknél. Valóban kedves Atyámfiak! ha arra gondolok, hogy három kis, lélekben csekély, vagyonban is már nagyon aláhanyatlott gyülekezet állott össze itt Isten szeretetétől vezetve, hogy újra előidézzék ennek az egyesült egyháznak virágzását, ha egyelőre nem is olyat, a milyen volt a múltban, — az én szivem örömmel telik el; mert hiszen ezek az egyházak régebben a mi egyházkerületünk évkönyvében úgy vannak beírva, mint árva eklézsiák. Nem volt bár nyilvános istentisztelet tartására engedély adva, de csaknem árvává lett akkor is, mikor szabad vallásgyakorlatot élvezhetett volna, s

hogy nem úgy lett, csak a jó Istennek köszönhetjük. Így sóhajtok fel: „Oh dicsérjétek az Urat minden ő hivei, mert csak egy szempillantásig tart az ő haragja, de mind örökké tart az ő szeretete . . .

A ti egyházatok történetéből ki lehet mutatni, hogy csak ily szempillantásig tart Isten haragja, de örökké tart jó akarata. Ime a *csopaki* egyház valamikor mint önálló egyház volt, lélek száma nagy nem volt, de hogy mily tekintélyes volt, igazolja az, hogy 1631-ben, 1663-ban *Tolnai* István esperes volt csopaki lelkész, az a kinek édes apja I. Rákóczi Györgynek volt udvari papja Sárospatakon. Népeség számban a *paloznaki* még sokkal erősebb volt, virágzott itt az egyház, az iskolák. Az egyház plántálta, az ültette az emberek szívébe azokat a nemes növényeket, a melyeket a reformáció ide, Magyarországra átültetett. A lelkiismeret szabadságot, a felvilágosodást, mindenen felett Istennek tiszta evangéliumi igéjét, a mi Istennek hatalma mindenenek üdvösségére. Boldogok, szerencsések voltak ezek az eklézsiák, mindaddig, míg fel nem kelt a sötétségnek szelleme, hogy elnyomja Magyarországon a felvilágosodást, a lelkiismereti szabadságot, a polgári szabadságot és alkotmányt. Mert ne higgyétek, hogy még akkor is, mikor ennek az üldözésnek eszközei a róm. kath. papok voltak, ne higgyétek, hogy ezt a maguk hasznából tették, nem, hanem a hatalom használta fel őket, a mely Magyarország szabadságát önállóságát kívánta megsemmisíteni és fájdalom, ezen három gyülekezetnél célját egy időre el is érte. 1749. az az év, a mikor ezen gyülekezetekben a szabad vallás gyakorlata végleg betiltatott, legkésőbb, legnehezebben *Csopakon*, mert ott a lakosok nemesek voltak. Az akkori nemes családok közül egy néhány ma is megmaradt, kik büszkék lehetnek arra, hogy az ő elejük ápolták itt a reformációt. De a hol nem lehetett bele kötni a hivekbe,

belekötötték a lelkészekbe. *Csopak*on az utolsó lelkészt csak azért fogták el és vitték *Zalaegerszegre* lánczokba, mert azt mondta a plebánosnak: „Ha az ur plebános én meg predikátor vagyok, ha az ur nemes ember, én is nemes ember vagyok!” Gondoljátok meg, mily idők voltak azok, mikor ily megjegyzésért valakit lelkiismereti szabadságának gyakorlásától megfosztottak. És ettől fogva mind a három gyülekezet árva lett. Azon összeírásban, mely az én kezemen van, mint püspökén, a hívek panaszkodnak azért, hogy nincsen lelkészüik, nem hallgathatják az Isten igéjét, de ezen úgy segítettek, hogy Füredre, Alsóörsre és Felsőörsre eljárhattak istenitiszteletre.

Nagyobb panaszok az, hogy gyermekeiket senki nem nevelheti, mert a ki azokat nevelhetné, maga sem tud semmit; de rá nem is lehet bízni a gyermekeket. Így volt ez a gyülekezet 50 éven keresztül. De amint II. József kiadta *rendeletét*, a vallásszabadságnak hamu alatt levő tüze lángra lobbant és igyekeztek az istenitiszteletnek rendjét újra visszaállítani. És így eljutottunk oda, hogy a ti egyházatok felvirágzására, annak haladására segítségül jönnek a más felekezetek tagjai is mint annak buzgó pártfogói és jóltevői. Nem látjátok-e ebből azt, hogy csak egy pillantásig tart az Istennek haragja, de mind örökké tart az ő jóakarata.

Az a 400 év előtti sötét korszak elmúlt, — melyet mindenki szeretne kitörölni a történelemből, — azok kiknek ezért szemrehányást tenni semmiképen nem lehet, --- lehet, csak annak a korszaknak, sötét hatalomnak, mely azt akarta, hogy a magyar a magyar által semmissé tegye meg, a magyar a magyar által győztessék le minden ellentállás nélkül.

De, kedves Atyámfiak! Hogy csak egy szempillantásig tart az Istennek haragja és mindörökké tart az ő jóakarata, erre közelebb is látunk példákat. Gondoljátok

vissza ez előtt 25—30 évre. Micsoda általános, micsoda rettentő csapás jött hazánk épen ezen vidékére, a mely a maga jólétét a bor termelésben találta. Megrettenve, tehetetlenül állott az egész ország ebben a veszedelemben. Más vidéken egész néprajok vándoroltak ki, mert nem találtak mindennapi kenyeret. — Hát titeket nem fenyegetett ez a veszedelem? Jóléteteket, családi léteteket, nem szállította-e le a népesség számát, nem semmisítette-e meg a szaporodásnak minden feltételeit? Igen, titeket is fenyegetett e nagy csapás; de az Isten haragja csak egy pillanatig tart, az ő jóakarata pedig örökké. Oh, látjátok-e hogy talán Isten ezt abból a célból cselekedte, hogy titeket szellemi, erkölcsi tekintetben magasabb polczra emeljen annál, mint a milyen színvonalon állottak a ti atyáitok; hogy a magasabb munka által jóléteket magasabbra emelkedjék, mint volt előbb.

A mit előbb a természet ugyszólván ingyen adott, azt elvettük, de magunk azért keveset áldoztunk. Most nagyon sok szorgalommal, nagyon sok áldozattal kell elérnünk, hogy sokat nyerjünk. És én Istennek adok hálát, hogy tiveletek ezt a jót megcselekedte. Hiszen az a munka, a melylyel ti a szőlőt feljavítottátok, tizszer annyi értéket képvisel, mint a melylyel a ti atyáitok e földet megvevék. És Isten adott nektek arra erőt, hogy e munkát előállítsátok. Különösen Isten által és Isten küldötteként hatott itt a magas kormány és sok mások, kik ennyire felsegítették ez egyházat mint erkölcsi testületet. Nem méltó-e tehát, hogy dicsőítsük a mennyei atyát; mert csak egy pillantásig tart az ő haragja, de mindörökké tart az ő jótékonyága.

De mivel dicsőítitek ti Istent? Dicsőítitek azzal, a mit buzgón énekeltek templomotokban: „Im bé jöttünk nagy örömmel Felséges Isten a Te szentidnek gyülekezetiben, a Te templomodba, Felséges Atya Isten.“ Vala-

hányszor megszólal a templom harangja, félzeng ajkaton a dicséret: „Örül mi szívünk, mikor ezt halljuk, a templomba megyünk, hol Ur Istennek szent igéjét halljuk.“ Igenis, én örömmel tapasztalom és örömmel hallom rólatok, hogy ti az Istent dicséritek, a nyilvános istenitiszteleken, vasárnapokon, itt hitetek erősítésére megjelentek; mert a hit hallásból vagyon. Ragaszkodtok ahhoz a tiszta evangyéliomi hithez, melyet őseitek szent örökségként rátok hagytak; tehát az apostol szerint nem tértek ki, mint szokása ez némelyeknek, nem kapkodtok ujítások után, hanem maradtok a Krisztus tanítása mellett: „Az Isten lélek, s a kik őt imádják szükséges, hogy lélekben és igazságban imádják.“ Nem külsőség után vágyakoztok. Gyermekeiteket igyekeztek Isten félelmében nevelni, igyekeztek azoknak szívébe a valláshoz való ragaszkodást, egyház iránti hűséget, áldozatkészséget feléleszteni, egyházatok vagyoni ügyeit mindenféleképen rendben tartani. Kedves Atyámfiai! *Midőn itt e szentegyház előtt az udvaron megállottunk és széttekintettünk, örömmel telt el szívem a tekintetből, hogy ime itt mindenek ékesen és szép renddel történnek. A lelkészlak megújítása, templom rendbehozása, nemcsak ti nektek, hanem ezen egész vidéknek, hol az ország művelt közönsége és még külföldről is megfordulnak, — dicsekedése ez magyarországi ref. egyházunknak. Mert ritka, hogy gyülekezet ily szép rendben, ily csinosan, ily minden izlésnek és követelménynek megfelelően rendezze dolgait.* Dicsérlek tehát benneteket, elismerésemmel adózom vallásos buzgóságtok, áldozatkészségtekért; a mely abban is nyilvánul, hogy azt a nagy közmunkát, mely a lelkészi szülő megmunkálásával jár, magatokra vállaltátok és teljesítitek. Így tehát nincsen is ellenetek valami lényeges kifogásom.

És mégis van valami panaszom ti ellenetek és e panaszt e szent helyen nem hallgathatom el.

Kedves Atyámfi! Előbb hivatkoztam arra, hogy a legnagyobb étek, a mit itt igénybe vettetek, ugy-e nem a föld, melyet Isten adott, hanem a munka, melyet Isten megáldott. Elismerjük, hogy hűséges, derék munkások vagytok; de mind a munkaerőnek előállítása, mind az egyház jövő virágzása azt követeli: „szaporodjatok gyümölcsözzetek, töltsétek be ezt a földet“, és ne foglalják ezt el idegenek. Szinte megdöbbenve látom, hogy 1774-ben a ti őseitek száma akkor is volt annyi, mint a tieitek ma, míg a más felekezetűek és nemzetiségek is megkétszereződtek itt. 1886. óta — pedig innen nincsen kivándorlás — a népesség száma folytonosan apad. Megdöbbenek ha elgondolom, kié lesz e föld? e haza, hogyha ez így fog menni? Talán mi ránk mondotta Isten, mit mondott Noéra és lakó társaira: „Eltörlöm az embert a föld színéről mert bánom, hogy embert teremtettem!“ Én nem ismerlek titeket, de midőn látom, hogy Csopak majdnem kipusztult, mert csak 13 családunk van ott és vannak családok a kiknek már utódaik nem lesznek, nem megdöbbenő-e ez? A legfőbb igazság az, hogy az ember népes, számos családdal birjon, mert arra mondja Isten: Igy áldatik meg ki féli az urat. Kedves Atyámfi! Régen megmondatott, hogy a boldog Istenfélő embert azzal jutalmazza Isten, hogy „meglátod gyermekeidet te asztalod körül, renddel, mint olajvesszőt, kiben szived örül“. És ha a gyermekáldás, az asszony méhének gyümölcse jutalom, kit az Isten ad; de csak azoknak, kik becsületesek, tisztességesek, a kik az Istent félik; itt Istennek oly nagy átkát látom, a mi csak bűnnek lehet követke-zése. Azért irsátok ki a bűnöket. Önzés, vagyonszeretet, könnyelműség, mértékletlenség, hiuság, vagy bármiféle bűn, a mi alapját képezi ennek a nagy veszedelemnek. Ha már oly sok oldalról megérdemlitek a dicséretet, az áldást érdemeljétek meg ezen oldalon is; hogy ezen

derék, szép magyar nép, ne legyen kénytelen hazáját. földjét másra, idegenre hagyni örökségül. A jó Isten adjon nektek erre elég erkölcsi érzéket, a vezetőknek, tanácsadóknak elég erőt a szavaikba, hogy ezt a bűnt és fogyatkozást nálatok megakadályozhassák. De mivel én hiába hirdetem az ígét és hiába ültet Pál és öntöz Apollós, ha Isten nem ad termést és növekedést; ugyanazért midőn intelek benneteket, hogy az Isten parancsait betöltsétek, tehát gyümölcsözzetek, szaporodjatok és töltsétek be a földet“, hogy Isten erre erőt adjon jertek imádkozzunk. Ima. CXXXIV. Zsolt. 3.

Népesség.

Év.	Ref.	Kath.
1774.	474.	163.
1885.	348.	422.
1890.	362.	540.
1900.	363.	695.

Presbiteri gyűlés. Az egyháznál a mint itt számot veszek, mindenből azt látom, hogy itt szép rend van. A segélyeket céljaikra felhasználják. Felhivatott a presbiterium, hogy minden eszközt használjon föl a hivek fogyásának megszüntetésére, mert ellenkező esetben semmivé lesz az eklézsia. A gyermekek sikeres oktatásáért a lélkésznek köszönetet mondott, majd nevét beírta az iskola-látogatási naplóba és szívélyes bucsút vett a presbiteriumtól s Hertelendy Ferencz képviselő ur fogatán elindult a nép éljenzései között Arácsra, hol a lelkészlak előtt várta a gyülekezet, mely szíves örömmel és hálás érzelmekkel fogadta szeretett főpásztorát.

Arács.

Május 5-én kedden délután 5 órakor jelent meg Püspök ur Arácson. A lelkész udvaron és templom téren együtt voltak a növendékek és hivek s a presbiterium, kiknek élén *Horváth* Antal lelkész üdvözölte püspök urat: „Az arácsi egyház nevében üdvözlöm Főt. s Mélt. Püspök urat, nemcsak mint püspököt, hanem úgy is, mint a mi egyházunknak és ezeknek a balatonvidéki egyházaknak pártfogóját, jótevőjét. Midőn ugyanis a filloxa következtében a mi egyházaink anyagilag csaknem végleg tönkrementek, annyival inkább, mert gyülekezetünk tagjai is sujtatván, nem voltak képesek arra, hogy az egyházat segíeyezzék. Jól tudjuk azt, hogy Méltóságod atyai gondoskodása nélkül az állam részéről alig részesültünk volna oly segélyben, hogy egyházunknak megbomlott háztartását újra helyre hozhassuk. Fogadja ezen atyai pártfogásáért szeretetünk, hálánk kifejezését. Engedje az Isten, hogy Méltóságod főpásztori munkájának legszebb gyümölcsét abban találja, hogy hosszú időn keresztül lássa a felügyelete alatt levő egyházaknak, kerületeknek, gyülekezeteknek nemcsak anyagi, hanem szellemi s erkölcsi

mind inkább, inkább való felvirágzását. Isten éltesse sok ideig, hogy még soká közremunkálhasson egyházunk, egyházkerületünk, nemzetünk és hazánk felvirágoztatásában. Isten hozta vendégül e gyülekezetben!”

Válasz: Tisztelendő Lelkész Ur! Kedves Atyámfiak! kik itt laktok ezen *arácsi* egyházban. A mindenható jó Isten az ő bölcsességével úgy intézte sorsát ezen Balaton mellett levő egyházaknak, hogy ezek közül mindegyik bár csekély számú hivekkel bír, de hogy minél többször legyen alkalmuk arra, hogy Isten házáat látogathassák a hivek, mint önálló anyaegyházak alakultak meg és templomokat építettek. Ebben az önálló egyházi alkotásban az a veszedelem van, hogyha, a mire a fenntartásban számítani lehet, csak egyszer is kimarad, az egyház létele veszélyeztetve van. Bizony ezen egyházak mindig bíztak a protestáns egyházak soha ki nem apadó forrásában, a buzgó hivek áldozatkészségében és reménységükben kevésszer csalatkoztak. A súlyos természeti csapások nem tudták megtörni azt az őserőt, a mely van a mi hiveinknek kebelében. Még akkor is, mikor a körülmények a legnehezebbek voltak, az egyház iránti áldozatkészség még akkor sem lankadt. A mi egyházunknak csak egy veszedelme van. Azt mondja az Ur: „Megverem a pásztort és elszélednek a juhok,” ha nincs vezetőjük, ha magukra vannak hagyatva. Az *arácsi* gyülekezet sok megpróbáltatáson ment keresztül. A filloxera vész megingatta anyagi erejét; de akkor, mikor ez bekövetkezett az *arácsi* gyülekezetben, első sorban mi kötelezettnek éreztük magunkat *hazafias magyar szempontból*, hogy meghoztuk azt az áldozatot, mit meghozhattunk erőnkhez képest, mert tudnotok kell, hogy a magyarországi ref. egyház egyetemes Conventjénél minden segélyre szorult egyház lemondott a segélyről, csak azért, hogy a balatonmelléki ref. egyházaknak — a mi könyörgésünkre — gyors

segély nyujtassék. Innen kapta Arács is az első segélyt, mi el nem költhető, de ebből *megélhetése és önfentartási* alapja szervezendő. Ez volt a segély, melyet nyujtottunk a balatonmelléki gyülekezeteknek, azoknak, melyek őrzik az eredeti magyar típust, a mely a reformációt korán bevette és mind mai napig meg is őrizte. Igaz, hogy sokat küzdött, a melyekért nem tehetünk szemrehányást senkinek. Itt is árva lett az eklézsia, bezáratott a templom, kiüzetett a lelkész és 50 évig nem hirdettetett Isten ígéje. De eljött a felvilágosodás szelleme, a testvéri szeretet ideje, eljött az az idő, midőn más felekezethez tartozott legjobbjaink szólaltak fel és állottak fel, a mi jogaink védelmére; kik elismerték, hogy e hazának mi is oly jó fiai vagyunk, mint a más felekezetek, kik a magyar hazát igazán szolgálják. Attól fogva megnyithatta templomát és gyakorolhatta istenitisztelejét.

De segítségünkre jött a magyar állam is. Igaz, hogy egy ember, a kit mindnyájan tisztelünk (dr. Darányi Ignác földművelési miniszter) de a haza a nemzet nevében cselekedett. A haza iránt tartozunk köszönettel azon állami segélyekért, azon javakért, a melylyel gyülekezeteink lábra álltak és ha a hivek buzgósága arra törekszik, a virágzás magas fokára is fognak emelkedni. De épen ez inti az arácsi gyülekezet hiveit, hogy szeressék ezt a magyar hazát, készek legyenek ezért mindig mindenüket, életüket és vérüket feláldozni.

De azt mondják, hogy az életet egyszer feláldozni könnyebb dolog; de igyekezzenek ezért a hazáért egész életen keresztül dolgozni és fáradni; mert ritka eset, hogy a hazát megmenteni egyszer kell; míg a haza jólétéért mindig áldozni kell. A második kötelesség a mi ebből a jövőben reánk hárul mint hála, az, hogy viseltessünk igaz szeretettel, ragaszkodással, testvéri érzülettel más vallásu magyar polgártársaink irányában; mert e nem-

zetnek ereje, haladása attól függ, hogyan tudunk mi egygyé lenni közös szellemben, közös nemzeti akaratban. És itt azt már elismerik, elismeri a hazának minden jó fia, hogy a magyarságnak, nemzetiségnek, a magyar közművelődésnek, magyar szellemnek, öntudatnak és önérzetnek egyik felekezet se tesz e hazában annyi szolgálatot, mint a magyar ref. egyház. Ennek az egyháznak igazi lelkes csapata van itt, a mely itt Arácson megtelepedett, otthonát megtartotta, nem pusztult ki; mert meg volt benne e földhöz való igaz ragaszkodás. Ez a szellem maradjon meg továbbra is, annyival inkább, mert ez a föld mindig drága a kulturának, hogy itt a nemzeti egységet összehozza; találjanak egymással közelebbi érintkezést a felekezetek és itt kapcsolódjanak össze a haladás, a felvilágosodás hatása alatt.

Én kérem az Istent, hogy e törekvésre adja szent áldását; bölcs, okos, tapintatos, szorgalmas, munkás lelki vezérek vezetése alatt haladjon előre, nyereségről-nyereségre, hogy azt a nagy czélt, mely elébe tűzetett elérhesse, megvalósíthassa. A jó Isten áldása legyen az *arácsi* gyülekezeten, vezetőin, előjáróin, összes hivein s ezeknek családjaikon! (Éljenzés.)

Azután szigorú egyházvizsgálatot tartott püspök ur és kérte, hogy pillanatra se szünjenek meg haladni azon a jó úton, melyen lelkészük irányt mutat és előttük jár; megvizsgálta az iskolát is, mely a siralmas múlt után, most már szintén a javulás útján van. Majd búcsút véve püspök ur a Balaton gyöngye, B.-Füred felé indult kíséretével, hogy másnap ott teljesíthesse püspöki látogatását.

B.-Füred—B.-Kis-Szöllős—Tihany.

Május hó 5-én este 6 órakor érkezett püspök ur B.-Füred határába. Gyönyörű idő volt, a hanyatló nap visszaverődő fénye bearanyozta az egész fenséges tájat s a püspök ur fogadására lelkesedéssel iparkodó lakosságot. Felhangzottak az üdvölvések s a szép diadaliv alatt a község képviselőtestülete élén *Begedy Gábor* bíró szívélyes „Isten hozott“-at mondott és hálásan üdvözölte a főpásztort. Azután a diszbe öltözött tűzoltók s a nép sorfala között bevonultunk a lelkézlakra, hol a presbitérium élén *Segesdy Miklós* esperes-lelkész mondott üdvözlést s e szép énekünk szavaival zárta be beszédét: „Vizsgálj meg és próbálj jól meg, szívemet valóban nézd meg és lásd meg mi némű vagyok! . . . Isten áldása legyen szeretett püspökünkön!“ Püspök ur igen melegen és hosszabban válaszolt, kifejezést adott a lelkész és gyülekezete iránti meleg szeretetének és tudja, hogy azon kitüntetés, mely legközelebb esperes urat érte, emelni fogja a gyülekezet önérzetét is, hogy a gyülekezetek előtt minden hűségben, pontosságban és áldozatkészségben előljárjon. Isten áldását kérte a lelkészre és gyülekezetre. Ezután a

fáradhatatlan és szeretetreméltó házi urnő fogadta bensőségteljes szivességgel püspök urat és az ő környezetében a vendégeket, kik igen nagy számmal keresték fel a lelkészlakot, hol gazdag vacsorában részesültek. Az ünnepségre megérkeztek: Peti Lőrincz ker. tanácsbíró, gróf Jankovich László főispán, Hertelendy Ferencz képviselő, Tuss Antal és más notabilitások s így már a püspökvizsgálat előestéje előkészítette a sziveket a következő nap eseményére. És az a nap, május 6-ika arany betűkkel lesz felírva a bfüredi egyház történetébe. Az egész nagy község lobogó és virágdiszt öltött, Mindenki ünnepi hangulatban. A püspök ur oldala mellett gr. *Jankovich László* főispán urral és illusztris kíséretével virággal hintett uton, a tűzoltók és leánykák sorfala közt vonult be a rendkívül szép templomba, mely már zsufolásig megtelt hallgatókkal. A *Polgári Dalegylet* meghatóan énekelte Viktor János: „Csillag az égen“ czimű művét *Szabó Károly* jeles karmester vezetése mellett. Majd a 74-ik dicséret 1—2. verseinek éneklése alatt lelkész a szószékbe ment és buzgó alkalmi imát mondott. Ezután szép, lebilincselő orgona praelodiumot játszott Szabó Ernő tanítóképezdei növendék, melynek hangjai alatt püspök úr ment a szószékbe, s elmondta főpásztori beszédinek legremekbikét, mely úgy az egyszerű, mint a legmagasabb műveltségű hallgatókra elragadó, építő hatású volt.

Kegyelem nektek és békesség Istentől, a mi Atyánktól és az Ur Jézus Krisztustól! Ezen szavakkal üdvözöllek benneteket bfüredi ref. egyházunk hiveit, valamint itt megjelent b.-kisszőllősi hitrokonaink, de üdvözöllek titeket is, a kiket a testvéri szeretet vezetett ide hozzánk, hogy együtt ünnepeljeteek ezen gyülekezetekkel a mai napon, a midőn az Isten alkalmat adott nekem arra, az ő kegyelméből, hogy én az itt lakó, itt élő, itt települt hiveimet megláthassam. Földobog szívem az örömtől, midőn itt

látom ezen községnek hiveit, a mely község Isten által helyezettett országunknak egyik legkiesebb vidékére, a hová vágnak azok az emberek mind, a kik szellemileg, lélekben, kedélyben felüldülni kíváncsoznak, a kiknek épen azért, mert a rég mult időktől fogva mindig a műveltebb osztálylyal volt összeköttetésük, műveltségük is láthatóan kiemelkedik sok mások felett; de a kiket épen azért maga a természet, maga az itteni helyzet, a csillagos égtől letekintve a kék tóra, minden Isten iránti tiszteletre hív; a hol tehát — az ész vívmányainak és a vallásos kedély érzelmének, az ismeretekben való gazdagságnak és a hit erősségének — egymással összhangzásban kell lenni. A hol a legméltóbban mondhatom én, hogy ti bennetek szinte kifejezésre jut, hogy minden bölcsesség kezdete az Istennek félelme. Vagyis az igazi műveltség és vallásosság nem ellenkezik; hanem a vallásossággal az igazi műveltség összhangzik, egyik a másikkal állandó közlekedésben van. Hiszen miben áll az igaz műveltség? ha nem abban, hogy feltudjuk fogni nemesebb, magasabb emberi rendeltetésünket; megtudjuk itélni, választani azokat az eszközöket, a melyeknek segítségével ezeket felkeltjük (találjuk), és érzünk magunkban készséget arra, hogy ezt a rendeltetést be is töltsük; ennél fogva legyünk nyugodtak, megelégedettek, boldogok ez életben. Mert kedves Atyámfiak! Nagyon téved, a ki azt gondolná, hogy az az igaz műveltség, ami több tudományban és több ismeretben áll. Oh, ha így volna, akkor nagyon kevés művelt ember volna a világon; mert nincsen olyan tudós, ki minden népeknek az ABC-jét ismerné. Tehát nem ebben áll az igazi műveltség, hanem abban, azoknak birásában, a melyek rendeltetésünk betöltéséhez szükségesek. Igazi műveltséggel az egyszerű emberek is birhatnak. Ez bennünket boldoggá tesz, de ennek van meszszebb hatása is; mert a társaságban élő ember nem

önmagáé. A művelt ember az, ki midőn a maga érdekeit ki akarja elégíteni, a másét mindig tiszteletben tartja. A művelt ember a törvénynek engedelmeskedik, nem akarja csak a maga érdekeit szolgálni, hanem akarja polgártársaiét, hazájáét, egyházáét, ugyszólván az egész emberiségét, úgy tekintvén magát, mint annak egy szerves tagja.

Ime a valódi műveltség ezen feladatokat tűzi az ember elé mások irányában.

Kedves Atyámfiak! Vajjon a vallás mást tűz az ember elé? az a vallás, a mely azt tanítja, hogy a *mi testünk a Szentléleknek temploma*, hogy azt tisztán tartsuk, sem mértékletlenséggel, sem aljas szenvedélyekkel meg ne szeplősítsük. Legyetek tökéletesek, mint a ti mennyei atyátok tökéletes. Haladjatok elő az igaz ismeretben. Magunkra nézve nem azt a követelményt állítja-e fel, a melyet felállít a művelődés. És az a vallás, mely azt mondja: szeresd felebarátodat mint tenmagadat; mely azt mondja: „ki köztetek első akar lenni, legyen az mindeknek szolgálja”; ez nem összhangzik-e a művelődés követelményeivel? Sőt tovább megyek. Míg az ész és ennek alapja a társadalmi rend, csak az emberek külső cselekedeteit illeti; tehát a legfelsőbb rendőrség és legigazságosabb bíróság is, az embereket bizonyos külső veszedelmektől óvhatják meg; addig a vallás annak a fának, mely gonosz gyümölcsöt terem, a magvát, gyökerét irtja ki a szivben; oda férkőzik, hová a törvény nem férhet, az Isten ígéje hat be a csontok és velők megoszlásáig. Ime így hat össze a műveltség a vallással. Kedves Atyámfiak! Ime ezek egymást kölcsönösen támogatják. Ha te mély ismeretet szerzesz a természettudományból, a csillagok járását, napot, holdat vizsgálod; egyszer csak tovább nem haladhatsz, de látod azt az alkotót, ki mindezt megteremtette, fenntartja és igazgatja,

A társadalmi rendet ha nézem, hogy a társadalmi osztályok mikép működnek egymás javára, mint egy testnek tagjai és pedig mint törvény szerint; ha nézed a törvényeket, mely szerint napok jönnek és napok tűnnek el az öröklétben, a vizsgálódásban eszed, szived odavezet, hogy Istent mindenütt felismered.

A régi népek közt alig ismerünk másokat mint vallásossakat; és azok az alkotások, melyek ezredévekre kiáradtak és megmaradtak, mind a vallásos szellem következményei. Azért minden ember köteleztetik arra, hogy a vallásos hitet ápolja; mert Isten ígéje kezdete és alapja a bölcsesség forrásának. Nincsen is vallás, mely magában rossz volna. Ezek mindig jó czélból indultak ki, ezek az erkölcsiséget mindig igyekeztek megvalósítani.

Ha így van ez a vallásra nézve, mennyivel inkább így van ez a mi *tiszta evangéliumi vallásunkra nézve*. Hiszen ez annyira nem ellenkezik a művelődéssel, hogy abból az elvből indul ki: „mindeneket megvizsgálgatok s a mi jó azt megtartsátok“. A protestantizmusnak elve a szabad vizsgálódás. Gondoljátok meg kedves Atyámfiak! Micsoda szolgálatot tett ez a tiszta evangéliom itt az emberiség fejlődésére, a midőn felszabadította a szellemet, a mikor nem engedte többé, hogy egyeseknek ismerete, véleménye, világra szóló felfedezései erőszakkal elnyomassanak, nem engedte, hogy tudósok tudományos véleményeikért börtönbe vettessenek. És ne higgyétek, hogy e téren és e tekintetben a protestantizmusnak csak az az érdeme, hogy az egyéni szellemet a tekintély nyomása alól felszabadította volna: hanem visszahatott azon egyházra is, a mely előbb tekintély volt, a mely addig az egyéni szellemet nem engedte működni, mert egy érdek szolgálatába akarta lebilincselni. Nézzétek meg azon nagy nemzeteket, melyek a művelődés útján előrc-

haladnak, a protestans egyház tanaiból nyerték az *örök erőforrást*, nem pedig azon egyház tanaiból, mely a protestantismus szellemét nem engedi tudományban, haladásban, fejlődésben érvényesülni? Igen, mert a protestantismus behatott a társadalom minden rétegébe.

De még nagyobb értéke van evangyéliomi vallásunknak saját magyar hazánkra. Ti a műveltségnek és értelmiségnek azon fokán állatok, hogy ismeritek hazánk történetét. Tudjátok azt, hogy abban a korban, mikor a törvényhozás, jogszolgáltatás, általában az állam hivatalos nyelve latin volt, a midőn a műveltebb családok a német vagy francia nyelvet használták; ez az egyszerű kálvini egyház adott létjogot a maga istenitisztelésében, irodalmában mindenütt a magyar nemzetnek a magyar nyelvnek. Azon irodalmi emlékek, a melyet ős magyar nyomtatványoknak tartunk, melyek könyvtárakban őriztetnek, azok mind a magyar reformált egyháznak, annak szellemének kifejezései. Ha tehát azt nézzük, hogy ugyanezen korban, ezen nemzet önállósága, függetlensége, jogai és alkotmánya támadtatott, ostromoltatott az idegen elem által, támadtatott fegyverrel, kecsesgetéssel, ravaszsággal, félrevezetéssel: a magy prot. egyházban levő lelkiismereti szabadság, mely minden szabadságnak alapját képezi, ez adott ennek erkölcsi erőt, kitartást, szívósságot, hogy védvára legyen a nemzet jogainak és alkotmányának.

Ime kedves Atyámfiai! Ugy-e, ti a kik a mint említettem, már helyzeteteknél fogva is a műveltségben magasabbra emelkedhettek sok másoknál. ezzel a műveltséggel az igazi vallásosságot, a legszebb összhangzásba hozhatjátok. Balga az, ki azt hiszi, hogy a felvilágosodás a hitetlenség. Az igaz tudomány az Istenhez vezet. Ez volt véleménye a legnagyobb bölcseknek; ez ma is. Kedves Atyámfiai! A ti őseitek ezt az elvet vallották, és ezt hagyták rátok szent örökségül. Ezek már

a 16. század végén bevették az evangyéliomi hitet úgy bfüreden mint bkisszöllösön és csodálatos, hogy Isten az egész vidéken, abban a sötét korban, a mikor egyik ember nem átalotta bele nyulni erőszakkal a másik embertársának lelkiismeretébe, ez a két egyház ment maradt nemcsak a pusztulástól, de az erősebb üldözéstől is. A szöllői egyház úgy dicsekedik egy régi iratában, a mely nálam van: „Jó földes uraink szárnya alatt és védelme alatt, mi mind szabadon gyakorolhatjuk vallásunkat.“ A bfüredi egyház is csak egyszer támadtatott meg, egy pár előljáró vettetett börtönbe, mert összeütkezésbe jött azon katonákkal kik Arácsra küldettek ki az ottani ref. templom elfoglalására.

Tehát kedves Atyámfiai! Ha az ész és a szív mind azt parancsolja nektek, hogy becsüljétek meg a vallást, ragaszkodjatok ősi hitetekhez, *az a kérdés elegendő lesztek-e ennek az erkölcsi emberi és Isten iránti kötelességnek?*

A biblia azt mondja: ha én nem beszélnék a kövek fognának beszélni. Erről az oldalról azt látom, hogy erős a ti hitetek, vagy legalább atyáitok hite.

Ez a szép templom, melybe a mint beléptem, keblemet érzem Istenhez emelkedni, és szent buzgóságtól ég felé szárnyalni, 1828—30-ban épült; a ti eleitek ezt megépítették, mikor még semmi segélyre nem lehetett számítani. Itt a buzgóságnak élénknek kellett lenni, itt az áldozatkészség bő forrásának kellett meglenni. De különben is tudom, hogy követitek az írás szavait: „Minden bölcseségnek kezdete az Istennek félelme.“ Gyermkeiteket az iskolában igyekezzetek az Ur félelmébe neveltetni, templom látogatástok sem tehetem kifogás tárgyává nagyon; ámbár az élet szórakozásai, mulatságai sokakat közületek elvonnak sokszor az Isten házatól, úgy hogy nekem, mint lelki atyátoknak nem szabad elfeledkeznem, hogy ezt

szóvá ne tegyem. Látogassátok az Úrnak házáat, éreztétek szívetekben igazságát annak: „Örül a mi szívünk, mikor ezt halljuk, a templomodba megyünk, hol Úr Istennek szent igéjét halljuk.“ Látjuk azt is, hogy a szeretet a különböző osztályok, társadalmi körök és testületek között szépen virágzik ebben a gyülekezetben; megsértése volna a jó érzésnek, a mit szóltam műveltségtekről, ha ez nem így volna.

De figyelmetekbe ajánlom, hogy a családi élet tisztasága alapja a boldogságnak és az állam erejének. A ki az ő háza népéről gondot nem visel, az a hitet megtagadta és a hitetlennél alább való.

A mai nemzedéknek áldozatkészsége az egyház iránt kevésbé nyilatkozik, mint a múltban.

Kedves Atyámfiak! Az irás azt mondja: „Egymás terhét hordozzátok, úgy töltsétek be az Istennek törvényét.“

Tehát mindenkinek kötelessége, hogy hordozza az egyház terheit, még pedig nem kényszerítésből, hanem örömet; még is akadnak ti köztetek némelyek a kik e tekintetben, --- maga tudja legjobban mindenki --- pontosan és rendesen nem teljesíti azt a kötelességet, a mivel egyháza és közvetlen pedig Istene és vallása iránt tartozik. Pedig az egyház virágzásának, az ottani jó rendnek és különösen, hogy az egyház is teljesíthesse kötelességét a felsőbb hatóság iránt, ennek alapját az egyesek kötelességtudása képezi. Felenmlitettem ezeket, nem is mint hibákat, nem is mint bűnöket, hanem csak mint hiányokat, melyek könnyen és magatok által orvosolhatók. De rá kell ténnem egy nagyobb hibára, talán bűnre és pedig úgy a balatonfüredí, mint a balatonkisszállási hiteknél.

Kedves Atyámfiak! Az Isten, mikor nagy áldását adta az emberre, azt mondta: „Mogsokasítom a te maradekídat, mint az égnek csillagait.“ S mikor a legnagyobb

bünt látta így szólt: „Kivágattatik a te családod a te nemzetségedből.“

És ha én itt a viszonyokat nézem, látok életerős, hatalmas családokat kivágattatni a magyar nemzet törzséből. Tudjátok-e kedves Atyámfiak! hogy a balatonfüredi ref. egyház népessége ez előtt 130 évvel is volt annyi, mint itt ma. Tudjátok-e azt, hogy ennek a nemes, jó magyar fajnak nem csak azt kell kívánni, hogy virágozzék, hanem hogy rajokat bocsásson ki azon ígéret földjéről, melyet Isten a magyarnak adott, és ez a nemes faj itt folytonosan csökken, kevesbedik. 1774-ben *Szöllösön* 400 volt a szám és a mai nap, a mikor az ország népessége majdnem megháromszorosodott, itt nem előre ment, hanem hátra. Hogy ez mitől származik, valami rettentő büntől-e, a melyet megnevezni is alig mernék, azt nem állítom, de hogy valami hibának, bűnnek, véteknek kell itt működni az kétségtelen. Lehet az önzés, lehet az a legkedvesebb gondoktól, a szülői gondoktól való félelem, mik pedig jobban megjutalmazták a fáradozást, mint bármi más gazdasági öröm, mit úgy fejez ki a Zsoltár író: „Meglátod gyermekeidet a te asztalod körül, rendben mint olajvesszőt, kikben szived örül.“ Nem úgy örül, mint a mulatság után, mint a dobzódásnak, vagy mint az iszákos ember is örül a borra tekintve, mely pedig meg mar, mint a mérges kigyó, nem! hanem örül azon benső égi örömmel, a mely azt mondhatja; „Atyám, a kiket rám bízál itt vannak, és egy is azok közül el nem vezett.“

A népesség számának másik akadály a gondatlanság. Még ha elég gyermek születnék is, akkor is mindig több a halálozás. Tehát a gyermekek kellő gondozása biztosítja a szaporodást.

Kedves Atyámfiak! Gondoljátok meg, kié lesz ez a Magyar haza, kié lesz ez a föld, melyet Árpád szer-

zett, ha mi elmulunk? Teremt-e Isten több magyart, ha mi is elfogyánk!? Vegyék szívékre ezt a hatóságok, az egyházi előljáróságok, a társadalmi osztályok. Az Isten az ő kegyelmét adja azoknak, a kik azt kérik, tehát ti is kérjétek az Isten kegyelmét mind arra nézve, hogy hiteteket, vallástokat megtarthassátok, egyházatok virágozzék, előre haladjon; mind különösen hogy azok a hibák és hiányok, melyek mégis észlelhetők e szép gyülekezetben, azok megszűnjenek; és hogy a jó Isten titeket erre segítsen, jertek imádkozzunk.

Azután a dalárda énekelt Haydn „Jó pásztorunk van nekünk“ cz. művét, majd a CXXII. zsoltár 3. verse éneklése alatt kivonultunk a templomból. A lelkészlakon püspök úr előtt tisztelegtek a bkisszöllősi egyház képviselője, a helybeli róm. kath. egyház küldöttei Nánay Sándor elnök vezetése mellett. Gyönyörű virágcsokrokat nyújtottak át a kis Tobak Jolánka és Begedi Lidike, melyek a főtiszteletű püspökné asszonynak küldettek el. Azután látogatást tett püspök úr a községi ovodában, hol *Babai Eszti*ke óvónő mutatta be a gyermekkertészet és gyermekgondozás művészetét, amely annyira kedvesen és elbájolólag rezgettette meg szívünk hurjait, hogy mindnyájan örömkönnyekeket hullattunk; mert hát ki ne lágyulna el a kedves, okos, egészséges gyermekek látásán. Gratulálva a kisasszonynak, vissza mentünk az iskolába, hol püspök úr szigorú iskolavizsgálatot tartott. A tanügy magasabb színvonalra emelendő!

Mind a két egyház ügyeit megvizsgálván püspök úr, feltűnőbb hibát nem talált; de hathatósan kérte és figyelmeztette a füredi fényes egyház előljáróságát arra, hogy 5 évi hátralékban van a kerületi tartozásait illetőleg, tehát ezt azonnal fizesse le és ne várja a kényszerítést. — Továbbá pótolja helyre a Somogyi Gáborné-féle 400 korona alapítványt, amely el nem költethető; s az

egyházi adó behajtásánál nagy lelkiismeretet és szorgalmat fejtsen ki és ne tűrjön el semmi rendetlenséget. A gyermekhalandóság és pusztulás ellen pedig minden okos eszközt használjanak fel. Mindkét egyház presbitereinek megjelenésükért meleg köszönetét fejezve ki, Isten áldását kérte rájuk, családjaikra és a gyülekezeteikre.

Délután 1 órakor a bfüredi ref. egyházközség közebédet adott az iskola dísztermében püspök úr tiszteletére, melyen mintegy 60-an vettünk részt. Gyönyörű toasztok hangzottak el.

Gróf *Jankovich László* Zalamegye főispánja kedves kötelességet teljesít — úgy mond — midőn üdvözlésére siet Antal Gábor püspöknek, ki az ő vármegyéjét hivatalos és magas látogatásával tiszteli meg. Ha eddig őt nem tiszteltem és szerettem volna, ma, midőn lélekemelő egyházi beszédét tartotta, meggyőződtem arról, hogy az a határtalan tisztelet-szeretet mellyel őt körülveszik, méltán megilletik őt. Ő kézzel foghatólag bebizonyította, hogy a szeretet az, ami bennünket összetarthat, ez az a hatalmas erő, mely minden nehézségeket leküzd, mert a szeretetnek meleg érzése alatt nem érezzük meg magát a küzdelmet. Ezután üdvözölte s azt kívánta, hogy adjon Isten a magyar hazának és a hiveknek oly főpásztort, ki oly szeretettel övedze őket. Isten éltesse Antal Gábor püspök urat. — Majd püspök ur megköszönte a jókivánatokat s azt mondta az Idvezítővel: ha mindeneket megtettetek is, amivel tartoztok haszontalan szolgák vagytok. „Én hálával tartozom a bfüredi egyháznak, hogy engem örömben részesített. Mert öröm az, hogy itt találkozhatom jó barátommal, kit szeretek gr. Jankovich László főispán urral.

A tudósok nagy könyveket irtak a kormányzásról, Montesquiő azt mondta, ki hogy akar kormányozni, a szerint éljen. Hogyha abszolúte, rettegessen; ha mint fejedelem, akkor adjon jutalmakat; hogyha népszerű

alkotmányt akar, akkor keresen legalább egynéhány embert, kik erényesek s irányt tudnak adni. A másik, Machiavelli más elveket mond: „A kormányzásnak a politika terén nem lehet állandó és megállapított elve. Ez egyéni dolog. P. o. az iskola körében a növendékek a legszigorúbb tanárt szeretik, — majd sem a szigorut, sem a gyengét nem szeretik. Ugy van ez az országos egyetemes és nagy kormányzat terén is. Egyéni kiváló sajátságok kellenek. Ennek rendelkezéseit követem, megteszem, mert becsületem kötelez arra. Azt látom, hogy Zalavármegye oly szerencsés vármegye, főispánjában egy oly kiváló férfit ismerünk, hogy mindenki előtt szeretetre méltó, tiszteletreméltó s azt mondja mindenki, parancsát megteszem, mert megérdemli. És én azért, hogy e kiváló emberrel itt lehettem, köszönetet mondok a bfüredi egyháznak és éltetem gróf Jankovich László főispán urat!” Délután 4 órakor Tihanyba ment püspök ur és kísérete. Csodálatos szép látvány volt, amint az aszföldi fordulónál 25 banderista tiszteleggett püspök ur előtt és festői menetben vágatott fel a tihanyi hegyoldalon. Érdekes az, hogy e diszkiséret minden tagja, — a vezetőt, Rozsnyai Zsigmondot kivéve — mind róm. kath. ifjak voltak. A lelkészakra megérkezve, *Vörös Pál* üdvözölte püspök urat, mit püspök úr megköszönve hangsúlyozta, hogy nem akarta a tihanyi kis gyülekezetet sem látatlanul, vigasztalás nélkül hagyni. Hosszabb beszédben fejtette ki az egyház helyzetét és célját. Kérte, hogy fontos missziójukat teljesítsék! Forduljanak, mint a megrettent tanítványok a Krisztushoz: „Uram tarts meg, mert elveszünk!” és ad nekik is menekülést. A szeretet és békesség hassa át szívöket és virágoztassák tovább ezt az egyházat, amely már 350 év óta lobogtatja itt a felvilágosodás és szeretett fákláját. Azután Isten áldását kérte a lelkészre, előljárókra és az összes hívekre. Kedves látvány volt, s

a lelkész lak udvarán összegyűlt nép áhítattal szemlélte, midőn itt *Halbik Ciprián* tihanyi apát és *Bors Mihály* szántódi kormányzó is szívesen üdvözölték püspök urat, ki viszont tisztelgő látogatást tett a monostorokban. Majd az egyház- és iskola szigorú megvizsgálása után a jeles iskoláért köszönetet mondva lelkésznek, szeretetre és békességre intve a lelkészt és hiveket, Isten áldását kérte rájuk.

Vörös Pál lelkész üdvözlete:

Főtiszteletű s Méltóságos Püspök Ur! Az idő, melyben szerencsénk van Méltóságodat mint szeretett főpásztorunkat fogadhatni, ime elérkezett. Nem tagadhatjuk ugyan, hogy mint már két évvel ezelőtt most is aggódtunk, nem fog-e valami körülmény akadályt gördíteni, hogy örömünk megsemmisüljön, de most midőn az Isten kegyelme elhozta s nekünk megengedni érte az időt, örömünket nyilvánítjuk e reánk nézve nagyon megtisztelő főpásztori látogatás eseményének megvalósulása felett. E látogatás érettünk, ügyeinkre gondoló szeretet eredménye; ezért hivatva érezzük mi magunkat hasonló tiszteletet és szeretetet tanusítani. Nem is késünk ennek kifejezést adni és itt vagyunk, hogy szeretett főpásztorunk óhajításának tőlünk lehetőleg megfelelni igyekezzünk.

Kevesen vagyunk, halálozások, más vidékre kiköltözések, sorainkat meggyérítették; de mert ez az eset nem első, csak ismételt, azért reméljük, hogy e veszteséget az Isten ismét kipótolja, és visszahozza azokat hozzánk, hogy az élet nagy harczában velünk karöltve egyesült lélekkel, erővel küzdjenek a megmaradhatásért. Hisszük, hogy az Isten nem hagy el és megújít megiljít bennünket, s erőt ad a súlyos küzdelemre. Magas diadal kaput nem emelhettünk, fényes költséges küldöttségeket nem szervezhettünk, mert ezekre gyengék, tehetetlenek vagyunk; de másrésről meg épen azért, mert szeretett

főpásztorunknak is volt óhajta — és mi ez óhajtnak a legszivesebben megfelelni igyekeztünk. Isten hozta Méltóságodat körünkbe. Isten hozta szeretett vendégeinket! (Éljenzés.)

Válasz: Tisztelendő Lelkész ur! Kedves Atyámfiai, kik itt a tiszta evangélium alapján tisztelitek a mindenható Istent, valamint szeretett vendégeink, kik itt a testvéri szeretet által megjelentetek, üdvözöllek benneteket és köszönöm azt a figyelmet, jó indulatot, a mit a lelkész ur itt irántam szíves üdvözlétében kifejezett. Az Isten ide vezérelvén, midőn időmmel nem én magam rendelkezem csak, hanem az a hivatal, a melyet viselek, nem lehetek oly szerencsés, hogy minden gyülekezetben megjelenhessek. És én mégis akartam azt, hogy a *tihanyi* gyülekezetet láthatlanul, vigasztalás nélkül ne hagyjam. (Éljenzés.) Mert valamint Jákób, az írások szerint, legjobban szerette az ő legkisebb fiát, Benjámint, mert a támogatásra legnagyobb szüksége volt, úgy én is nem mondom, hogy a legjobban szeretem; de a legélénkebb gondoskodással viseltetem a *tihanyi* gyülekezet iránt. Legkisebb e gyülekezet, de nem a legifjabb. Messze a multba visszanyulik története, mert erős anyagból kell gyurva lenni annak a sziklának, a melyik az erős hullámok csapkodásainak mégis ellen tud állani hosszú időközön keresztül. (Éljenzés.) Erős hitnek kell lenni abba a gyülekezetbe, a hol még a nagyobb gyülekezeteknél is nagyobb terhet kell viselni és hordozni, a hol a kedvezőbb helyzetre való kilátás más utra vonja az embereket; mégis századokra képes megállni, azon benső meggyőződésből, hogy ezzel szolgálja egyrészt saját függetlenségét és szabadságát, más részről szolgálja a magyar hazának ügyét, a mely hazának a tiszta magyar ősi jellemre, az önkormányzat alapján álló és azt gyakorló jogvédelemre és jogbiztonságra szüksége van.

És most, mikor az Isten engem ide vezérelt, mit mondjak itt egyebet, lelkesznek, presbiteriumnak és hiveknek, mint a mit Jézus Krisztus mondott: „Ha egy házhoz bementek, így köszöntsétek a hajlék népét: békesség e háznak!” Mert ha valahol szükség van békére, szükség van itt arra a békére, a mely nem tekinti az önérdeket, önhasznót; de tekinti mindig a közérdeket; és azok, kik annak szolgálatában állanak, szívesen adnak kezet a kézhez, vállat a vállhoz, hogy elhárítsák azokat az akadályokat, melyek a fejlődés útjában állanak; mert különben veszély fenyegeti az intézményt. A békére van itt szükség: „Megbocsássatok az ellenetek vétőknek nem hétszer hanem hetvenhétszer, ha azt akarjátok, hogy mint békeszeretők az Isten országát birhassátok, de egyuttal a menyország földi csarnokát az egyházat létezésében megtarthassátok.

Ha valahol helye van annak, hogy Jézus azon intését meggondolják: „a mely ház önmagában meghasonlik, meg nem állhat“, figyelembe vegyék, úgy a vezetők, mint a hivek, a jobbak, szükség van arra itt ezen kis *tihanyi* egyházban. Hiszen nagy, fontos misszió az, melyet a ref. egyház itt teljesít. Mert hiszen a mi meggyőződésünk szerint az az evangyéliumi tan, melylyel mi hiveinket tápláljuk, nem volna-e az apostoloknak is tiszta tanítása, a mely az emberi találmányokkal meg nem fertőztetett?

E tekintetben nézzük Magyarországon a felekezetközi viszonyokat. Nincsen-e szüksége a róm. kath. egyháznak arra, hogy a protestáns egyháznak önálló gyakorlása által megmentessék attól, hogy a vakhitbe, a babonába vissza ne süllyedjen? (Helyeslés.) És nekünk reformátusoknak nincsen-e szükségünk arra, hogy testvéreinkkel érintkezzünk, hogy mi nálunk meg lábra ne kapjon a hitközöny vagy hitetlenség? Ime ez az, a mi

első sorban arra indit bennünket, hogy itt, hol az egyház népessége az elenyésző kisebbséget képezi, a magunk hite mellett megálljunk! De ez nem azt teszi, hogy másokat kicsinyeljünk. Mert ha valaki azt hiszi, hogy hiány nélkül való, az esik a legnagyobb hibába. Mit adjak én tanácsul e gyülekezetnek, lelkészének, előljáróságának, hiveinek? Nem adhatok mást, csak arra utalok: *Mikor a Jézus együtt volt* tanítványaival a Genesaret taván és ott nagy hullámok keletkeztek, a Jézus aludott, s mind kétségbe voltak esve, látták a veszélyt. Micsoda segélyhez folyamodtak? Krisztushoz mentek s így szóltak: „Uram segíts, mert elveszünk.“ Ilyen ez egyház mind anyagi, mind hitélet tekintetében. Nagy hullámok között hánykolódik. E magas hullámokat előidéztek a gyűlölködés, viszálykodás szélvészai. Mit tegyetek? Kéltsetek fel a Jézust: „Uram, tarts meg minket, mert elveszünk.“ és ad nektek menekülést.

De nem vagytok magatokra hagyatva a társadalom részéről sem. A mi egyházunk szegény, nem rendelkezik javakkal; de kiterjeszti figyelmét mindazokra, kik méltók is arra és rá vannak szorulva. De kétféle szegények vannak: olyanok, kikről Jézus mondotta: „szegények mindig lesznek köztetek“; de vannak szegények, kik szegényekké lesznek saját hibájokból, — kik mindig érezhetik a szemrehányást, hogy a bajnak magunk vagyunk okai. De legyenek vádolhatók, az anyának fáj a szive a szegényekért; tehát az egyház a ti anyátok igyekszik rajtatok segíteni minden rendelkezésére álló erővel.

Ime most is, mikor régi ügyeitek rendetlen volt, segítségetekre jött a felsőbb hatóság. Ez jele annak, hogy felébresztessék bennetek az alvó *Krisztus*. És a kik az ügyet kezükbe vették a Krisztus teste és az egyház iránti igaz szeretetből tették. Bizzatok bennük, kövessétek utasításait és mentségre lesz ut és mód. Magatok szívében

is felébredvén a Krisztus, legyetek a jó ügynek, egyetértésnek munkásai. A ki első akar lenni köztetek, legyen az mindeneknek szolgája. A ki akar követni engemet, tagadja meg magát, s vegye fel az Ő keresztét.

Hát micsoda érdemünk van akkor, ha jólétben kedvező körülmények között szolgáljuk az Urat? de a ki sértést, méltatlanságot szívében eltűrve, azzal a krisztusi alázatossággal, nem panaszkodik, nem zugolódik, megnyugszik az Ur akaratán, az az igaz keresztyén, az mutatja meg az ő hitét az ő cselekedeteivel. Óh, nagy, szép példák vannak előttetek ebben az ígében, azokban a tanokban, a mit a bibliában nektek, mint ref. keresztyéneknek, kik öntudatosan hiszünk, — hogy azokat a példákat kövessétek. „Ne félj kicsiny sereg, tetszett az Istennek országot adni nektek, mely megalapított nektek már 350 év előtt, bár nehéz, szűk körülmények közt, de virágzik, fennáll és tovább tenyészik ma is. (Éljenzés.) És hogy tovább tenyészszék, hogy az Isten a ti gyengeségeket megerősítse, legyetek egyező akaratúak. Ne hajtassatok a vélemények szele által ide-oda. Ne legyetek bölcsek a magatok esze szerint, hanem az Isten ígéje és az egyház iránti szeretet által bölcselkedjétek.

Ugy áldja meg az Isten a munkát, ha továbbra is a magyar nemzetiségnek, a tiszta evangéliumi hitvallásnak és a becsületes, tiszta, egyenes jellemnek egyik szerencsés és erős szigete itt nemcsak megállhasson, hanem terjeszkedhessék, virágozhassék.

Kérem a jó Istent, hallgassa meg az én kérésemet, adjon áldást e gyülekezetre, adjon menekülést a veszélyek körül, áldja meg lelkészét, előljáróit és összes hiveit lelki és testi kegyelmeivel.

Estére kelve ismét B.-Füredre ment püspök ur, hol a község lakossága látványos népünnepet és estélyt rendezett tiszteletére, melyen a dalárda szebbnél-szebb hazafias és népdalokat zengedezett.

Balatonudvari.

Május 7-én reggel 9 órakor igen kedves tavaszi időben érkezett püspök ur Balatonudvariba, hol a templom előtt a község összes lakosa által körül vett agg lelkész. *Csöngei Kis* Dávid üdvözölte püspök urat: „Miután harangunk nyelvei megnémultak, — de hirdetve hitsorsosaink megjelenését itt, — ezzel nyilvánítjuk örömünket: Isten hozta Főt. s mélt. Püspök urat. Tudjuk, hogy azért jött látogatni, hogy megtudja az irás szerint: „Mindenek jó rendben és készségben teljesítettnek-e; azért, hogy a haldoklókat életre hozza; életet, valóságot adjon az élő karoknak. Ezek közé sorózzuk gyenge kis egyházunkat is, ezek közé az élni vágyó egyházak közé is a kinek méltóztassék szavaival, befolyásával, eljárásával oly állapotot szerezni, hogy az anyaegyházak között továbbra is megmaradjon. A jó Isten áldja meg, vezérelje és adjon erőt, tehetséget a rábizott egyházaknak mind szellemi, mind anyagi erőben való megtartásában!

Püspök ur válasza: Köszönettel vettem azon üdvözlétet, a melyet agg lelkészük itt az Isten háza előtt hoztam intézett és válaszolok arra őszinte szívvvel, midőn

azt mondhatom: Kegyelem nektek és békesség a mi Atyántól és az Ur Jézus Krisztustól. — A mindenható Isten elvezérelt engem ide, e vidékre, elvezérelt ti hozzátok, hogy fel venném gondját az én hiveimnek, ezeknek az itt levő szegény, kicsiny, gyenge eklézsiáknak is. És midőn itt titeket összegyűlve látlak, agg lelkészekkel együtt, eszembe jut Krisztus mondása: a ki hiv a kevesen, az hiv a sokon is, és a ki hamis a kevesen, az hamis a sokon is“. Igenis kedves Atyámfia! Hivek voltatok a kevesen. 1717-ik év az az idő, a midőn a mostani *udvari* lakosság ide letelepedett, mikor a török dulásnak vége lett itt e vidéken, akkor jött e nép ide, hogy egyrésztől szaporítsa, fentartsa itt a magyar nemes fajt, másrésztől hogy itt a tiszta evangéliumi tant hirdesse: az Isten lélek, a kik őt imádják, szükség, hogy lélekben és igazságban imádják.

Hosszu idő — majdnem két század --- mult el azóta és azt a kis maroknyi népet, a mely 13—14 családból állt, nem mosta el az idők árja; megőrizte a hit-hűség, a reformációhoz, annak tanaihoz, a tiszta evangéliomhoz való szilárd ragaszkodás. Mert az egyes ember csak test, lélek az mindig közös, a mi másokkal egygyé teszi őket. Nézzétek meg azokat az embereket, a kik lelkileg, szellemileg nem tudnak másokkal kapcsolódni, azok mint az oldott kéve széthullanak.

Igen, ti hűségesek voltatok a kevesen. Magyarságtokat itt, a szomszéd más nyelvű két község között megtartottátok és azok lettek inkább magyarokká, nem ti vetkőztétek le nemzeti nyelveteket, szellemeteket, nemzeti viseleteteket. Kevesen hivek voltatok, bárcsak a mindenható többre bizna ezután. Ezt ugyan Jézus Krisztus nem a földi jutalomra, hanem inkább a mennyekre értette, még azt is hozzá tette: „hogy a hamis javakon is szerezzetek mennyei kincseket!“ Látom is azt, hogy ti

törekedtetek arra, mert a vallásosságnak, egyházhoz való ragaszkodásnak látszanak köztetek szép jelei. Már az, hogy fenn tudjátok az egyházat tartani. Azonban kedves Atyámfiai! a magyar ref. egyház, mint szegény egyház, a szegénynek is keveset adhat, azért mindig aggodalommal van eltelve azon gyülekezetek iránt, a melyek csekély lélekből állanak, hogy vajjon megtudják-e vetni azt az alapot, a melyen szilárdan állhatnak. Nekünk még a hatalmas gyülekezetekben is az alap, a kimerithetetlen forrás a *protestáns áldozatkészség*. Annak kell az igaz alapnak lenni itt is, a ti gyülekezetetekben. Nem lehet ezt nélkülözni semmiben; mert ha nem arra építünk, hanem csak idegen segélyre, akkor szalmára és pozdorjára építünk. De hát mit tehet ez a kis gyülekezet? Tehet sokat, jóakarattal és méltányos igazságérzettel.

A szentírásból tudjuk, hogy egy király előszólítja szolgálait, hogy adjanak számot azon vagyonról, a melyet rájuk bízott.

Az első szolgáról kitünt, hogy tartozik neki 10 ezer talentummal. Az ő ura tehát követelte: fizess meg. Nem tudván fizetni térdre esik s könyörög: Uram, szünték meg a te haragod, én mindenről eleget teszek; az ur megkönyörülván, elengedé. A szolga pedig kimenvén találá az udvaron az ő szolgatársát, a ki neki tartozik vala száz pénzzel és elkezdé fojtogatni, hogy fizessen és akará eladni gyermekét, vagyonát, mert nem tudott fizetni. Ez térdre esék, de nem könyörült rajta.

Kedves Atyámfiai! Mikor ezt meghallá a király, hivatá s így szólt: Gonosz és rossz szolga, én teneked az egészet elengedtem, nem kellett volna neked is hasonlóképen cselekedned? — Én tudom, hogy ti közöttetek vannak Istentől földi javakkal megáldott egyének és vannak szegényebbek; de ti az egyház fentartására az áldozatot mindenektől *egyenlően követelitek*. Nem akarjátok, hogy a

a kinek Isten többet adott, az többel is járuljon az egyház fenntartásához.

De ha kevesen vagyunk, akkor annyit meg kell tenni, hogy *mindenki aránylagosan járuljon az egyház fenntartásához*. Azért hivatkoztam pedig erre, hogy ti magatok nagyon sok szép ajándékot nyertetek attól a királytól, a ki nektek engedte e sokat. Gondoljátok meg, hogy 1717-ben mint urbéresok robotot és dézsmát szolgáltatottok, és 1848-ban a nemzet elengedte ezt nektek, nem kell-e tehát nektek a gyengébb iránt méltányosnak lenni; de hát ha ezt teszitek, nemcsak a gyengébbekért, hanem az egyházért teszitek, mert hiszen aggodalmatok van az iránt, hogy mint anyaegyház fennállhat-e? Itt két idegen egyház között óhajtandó, hogy ez egyház a láncz szemek közül ki ne essék. De ez csak úgy történhetik meg, ha meghozzatok az áldozatot és én is mindenkor támogatni igyekezem és fogom e gyülekezetet. Kérlek azért lélekben buzgók legyetek, az Urnak szolgáljatok. Tudom, hogy nálatok nehézséggel jár a lelkésznek a nyilvános isteni tiszteletnek vezetése. Igen, csak hogy a mi reformált eleink, mikor papjukat elűzték, akkor mégis a magán buzgólkodás által a szülék, az anyák a gyermekek szívébe beoltás által fenn tudták tartani az egyházat. Merítsetek ti is a zsoltárból, dicséretekből, úgy a templomban, mint odahaza lelkierőt, és Istenben vetett bizalmat. Legyetek mindig türelmesek más vallásfelekezetű lakostársaitok, vagy szomszédaitok irányában. A ref. egyháznak és evangyéliomi egyháznak alapelve mindig a lelkiismeret szabadságának *elismerése volt*, hogy senkit soha hiteért nem kárhoztatott. Igaz, hogy a mai idő e tekintetben nagy változásnak van alá vetve. De Jézus Krisztus és az ő evangyélioma nem változik. Az ő apostola mondja: „Az Ur Jézus Krisztus tegnap és ma ugyanaz, és mindörökké ugyanaz leszen“.

Nekünk is, ha méltatlanság történik is velünk, nem szabad azt hasonlóval viszonoznunk. Ti nem juttok oda, de ha oda jutna ez egyház, hogy üldöztetnék ; áldjátok azokat, a kik titeket átkoznak stb. Ez az igaz keresztyén hit, mi pedig igazaknak tartjuk magunkat, nem engedjük kizáratni magunkat az egyházból. Ezt a vallást kövessétek, támogassátok szívetek lelketek teljes erejével. Legyetek méltányosak és szeretetteljesek más felekezetű polgártársaitok és lakostársaitok irányában. Kérem az Isten áldását e szent gyülekezetre, ennek lelkészére, ki itt sok érdemeket szerzett, előljáróira, hogy bölcsen, buzgósággal vezethessék itt Istennek szent népét, és építhessék az Isten egyházát, e gyülekezet minden tagjára, hiveire, hogy gyümölcsözzenek, szaporodjanak Isten kegyelméből és tölthessék be e földet, vagyis tehessék azt munkájok után sajátjokká. Az ur áldjon meg titeket, és őrizzen meg titeket, hogy itt boldogul éljete, míg Isten szent felségének tetszik nyújtani életeteket és aztán adja meg mindőtöknek az örök üdvösséget az ő fiáért az egekben. Ámen.

Azután püspök ur a nép által követve bement az iskolába, hol jó rendet talált ; majd az egyházat vizsgálta meg s a lelkésztől és presbiteriumtól szívélyes bucsut véve Zánkára ment.

Zánka—Szepezd.

Május 7-én délelőtt 11 órakor érkezett itt meg püspök ur. A két község népe, a presbiteriumok s tanítók által körülvéve.

Hetessy Zsigmond lelkész mondott üdvözetet.

„Nem hoztunk magunkkal aranyat, ezüstöt, de hoztunk magunkkal igaz vallásosságot, törhetetlen hithűséget, meleg szeretetet Méltóságod iránt, rendithetlen bizalmat főpásztori ténykedései iránt. Kérjük fogadja hódolatunkat, egybe pedig azt óhajtjuk, hogy az a rövid idő, melyet itt tölt, legyen kellemes. Kérjük a mindenható jó Istent, hogy áldásával vegye körül Méltóságodat, siker koronázza főpásztori munkásságát. Hogy egyházunk, valásunk és hazánk fennálljon és virágozzon az időknek végeiglen. Isten hozta! Isten éltesse!” (Éljenzés.)

Püspök ur válasza: Tisztelendő Lelkész Ur! Kedvelt hivei a zánkai és szepezdi reform. egyháznak. Igen tisztelt vendégeink! Azon körutamban, a melyet egyház-törvényeink rendelkezése szerint, hivatalos kötelességből teljesitek, most midőn a veszprémi egyházmegye egyházait meglátogatom, az én jó Istenem kitűzött célomhoz képest elvezetett engem ide ezen zánkai egyházba is és én őszinte szívvvel üdvözlöm ezen egyháznak hiveit, az apostol ama

szavaival: „Kegyelem nektek és béke Istentől a mi Atyánktól és az Ur Jézus Krisztustól!“ Szivem érzelmei óhajtván várták azt, hogy én itt e gyülekezet kebelében megjelenjek, mert hiszen valamikor, boldog ifju koromban nagyon sokszor voltam én itt a lelkésznek és egy uri lakónak vendége, mikor úgy intézte az Isten sorsomat, hogy ezen vidéken segédlelkész lehettem. Azon korból ismerem én már a *zánkai* egyháznak, hiveinek vallásos életét, vallásos buzgóságát s azóta is figyelemmel kísértem és azt látom, hogy a buzgóság nem hanyatlott, nem szállott le, hanem az idővel együtt emelkedett. Örömmel látom itt bebizonyítását azon örök igazságnak: „Keresetek Istennek országát és annak igazságát és azután mindenen megadatnak nektek.“ Ha meggondoljuk azt, hogy ennek a gyülekezetnek lakosainak nagy része, illetőleg az ő ősei 1736-ban telepedtek itt meg. Igaz, hogy a legnagyobb részt reformátusok voltak, *de nem magyarok* és in: itt oly hazát találtak, mely az ő szivük szerinti haza lett. Keresték az Istennek országát és megadta nekik az édes hazát. — De más téren is csak gondoljátok meg tisztelt és szeretett hiveim, az ember a családi életben mikor és hogyan számíthat igaz meglegedésre és boldogságra? Nem-e akkor, ha azt a két szívet, a mely egymásért dobog, egyuttal a szeretet és tisztelet hatja át: a mi a szív nemes vonzalmának teljesítését nemcsak emberi ösztönökre és vágyakra; de Isten törvényeire alapítja, melyet ha valaki be nem tölt, bűn az és Isten elleni véték. És a polgári életben is nem-e azok az emberek haladnak előre akik keresik először az Isten országát? Vagyis minden munkájukban az Istenhez sóhajtanak fel: Uram, adj nekem munkám után áldást! De éppen azért úgy is munkálkodnak, egész nap, mint akik Isten megbízásából való szolgák. A legutolsó napszámosnak is úgy kell munkálkodni; de ezt csak az Istenbe vetett erős hit

adja meg. Keressétek az Istennek országát és annak igazságát s az után mindenek megadatnak nektek. És ha mégis nem adatnék meg, ha nem lenne annak kívánt eredménye, sőt talán szintén egészen megghiusultnak is látszik; mert jön a veszedelem, melyre nem számítottunk, — mint jött erre a vidékre, még akkor is az a legokosabb ember, ki azt mondja: „Uram tarts meg, mert elveszünk!“ És a ki így a vallásban keresi a megnyugvást, az az ember bir türelemmel, az bir Istenben vetett bizalommal, az nem békételenkedik, az nehéz helyzetét, nélkülözést és nyomort nem teszi még szellemi és lelki törődelem által is nehezebbé önmagára nézve.

Kedves Atyámfiai! De a mindenható Istennek megpróbáltatása és keserősége ellenünk csak egy szempillantásig tart, az ő irgalma pedig örökké való, mely az ily veszélyeket is elhárítja rólunk és azt mondjuk, sok tekintben javunkra fordítja. Mert e nagy veszedelem is nem-e edzette és fokozta ezen időben a szellemi és testi erőket, nem-e tanultak sokat abból; nem-e Istennek köszönhetjük azt, hogy az Isten adott módot a veszedelmek orvoslására? Ugy-e igaz: „Keressétek Istennek országát és azután mindenek megadatnak nektek.“

Hasonlatos alapon van a társadalmi élet is. Az emberi ész és ösztön, az embert önzésre utalja, hogy a maga vágyait, szenvedélyeit, különösen birvágát elégitse ki másnak rovására, megsértésére is. De az Isten azt mondta: Szeresd felebarátodat, mint tenmagadat! De hát ezzel, hogy a törvényt követjük, talán magunk ellen vétünk? Ha az ember megtartja igazi emberiségét, talán felebarátunk szeretetéből reánk valami hátrány származik? Nem kedves Atyámfiai! A mi jó, az mindenkinek jó, a mi igazán hasznos, az mindenkinek hasznos, épen azért az ember nem önmagáért, hanem a társadalomért teremtett lény. Szeresd felebarátodat, úgy mint tenmagadat!

És az ember, a ki ezt betölti, az oly *örömet* érez, a melyet soha se képes és nem is érezhet az az ember, a ki mindig csak testi örömeinek vagy bujálkodásnak, az állatíságnak él.

Ime kedves Atyámfiak! Ebből következik az, hogy az emberek ezen szeretet és tisztelet által a legbensőbb egyetértésben, békében élhetnek felekezet különbség nélkül rang és állásbeli különbség nélkül, s egymást mint testvéreket és a jó atya gyermekeit ismerhetik fel. Ismét igaz az: „Keressétek Istennek országát és annak igazságát és azután mindenek megadatnak nektek!”

És örömmel jelezhetem, hogy a *zánkai* és *szepezdí* hivek ősei már ezt az utat választották, mikor ide telepedtek. Csekélyen voltak, de a maguk vallásukra nézve különböztek. Egyrészük luthránus, a másik részük ev. református vagy kálvinista volt. Mind a ketten gyengék, kevesen voltak, vagyonuk sem sok volt; de azt tudták már és megértették, hogy ha ketten testvériesen összeállanak, mégis kétszer erősebbek lesznek. A dunántúli egyházkerületben ez az *egy egyház* volt hosszú időn keresztül *egyesült* a két felekezet között. És megfértek egymással. Nem külön tartottak istenitiszteletet. Az egyik vasárnap az egyiknek harangoztak ugyanazon templomba előbb, a másik vasárnap másiknak előbb. Ilyen viszony volt itt. Bár sok gyülekezetünk s azoknak hivei és más felekezetek hivei így éreznének s ezt gyakorolnák irányunkban; mert hiszen ha mi ily érzelemből lélekben egygyé leszünk: mennyivel kevesebb lesz a teher, ha azt együtt hordozhatjuk. Mindezek arról szólnak, hogy a ti őseitek csakugyan keresték először az Isten országát és beteljesedett rajtok: „Mindenek megadatnak nektek.” Mert a ti evangéliumi hitetek lett alapja annak, hogy ti szorgalmasak, munkások, takarékosak lettetek, a miért is dicsérlek benneteket. Ugyanazért a vagyoni jólét itt látszik. És mégis

az a munka után előállott vagyoni jólét nem tett benneteket elbizakodottakká, kevélyekké, nem tartoztatok soha az oly emberek közé, a kik *bölcsék a maguk esze szerint*, hanem azok közé, kik alázatosak Isten szerint. Ő neki köszönnek mindent, ő neki adhatnak hálát a jóért. Ime így áldatik meg az ember, a ki féli az Urat. De megáldattatok más oldalról is. Ime akadtak nektek pártfogóitok. Itt egy állami iskolában oktattatnak gyermekeitek. Ime keressétek Istennek országát és annak igazságát, mert a ki szereti Istenét teljes szívéből és szereti felebarátját úgy, mint magát, a testvériséget mindenütt kimutatja, azt a jó Isten megáldja. Áldjon is meg benneteket a jó Isten. Könyörgöm Istenhez, hogy azt a testvéri egyetértést, mely köztetek van, tartsa fenn sokáig, az evangéliumi hűséget ültesse mélyen szívetekbe úgy, hogy az idők semmi viharja meg ne ingathassa. Adjon Isten e gyülekezetnek mindig bölcs, okos lelkészeket, kik vezessék ezt, mint az urnak nyáját azon biztos ösvényen, a mely e földön boldoggá tesz, a más életben üdvösséget hoz. Adjon e gyülekezetnek mindig lelkes, buzgó előljárókat, kik a közjót tekintsék irányadónak, hogy közülök senki ne nézze csak a maga hasznát, hanem minden egyebekét; adjon áldást e községre, hogy itt béke, boldogság virágozzék és miután más hivek is vannak itt, kik testvéri szeretetben élnek, adja meg Isten az örök békességet. Amen. (Éljenzés.)

Ezután meglátogatta püspök ur az iskolát, melyet Pelyvássy Mihály áll. tanító vezet kitűnően, s mert a választási tárgyak is nagy gonddal taníttatnak, püspök ur elismerésének adott kifejezést. Majd szigorú vizsgálatot tartott a zánkai és szepezdi egyházakban s ő és kísérete a szeretetreméltó lelkész-család körében villás reggelit költvén el, szíves bucsút vett s Köveskállára ment, hogy ott és Henyén egyházvizsgálatot tartson,

Köveskállya, B.-Henyé.

Május 7-én délben ért püspök ur Köveskállya határára, hol a község előljárósága nevében a jegyző mondott „Isten hozott“-at s diszkiséret által vezetve bevonult a lelkész lak udvarára, a hol a község és vidék lakossága és képviselte szép rendben elhelyezkedve várakozott a főpásztorra, kit Földes Sándor, Raksányi Károly balatonhenyei lelkész, Czuppon Sándor ev. esperes s a kövágóörsi izr. hitközség képviselői melegen üdvözölték.

Földes Sándor üdvözlő beszéde:

Főtiszteletű s Méltóságos Püspök ur! A köveskállyai ref. egyháznak örömnapja van ma, a midőn szeretett főpásztorát körében üdvözölheti, ki mint a hűséges Megváltó széjjel jár, hogy az igaz vallásosságnak, a honszeretnek és a felebaráti szeretetnek nemes magvait hintesse el a szívekbe. Azt kívánjuk, hogy az Isten áldása kísérje működését és adjon sikert szent munkájára. Szeretetünknek és hódolatunknak kifejezést adunk Méltóságod iránt; Isten hozta mi hozzánk; arra kérjük, érezze jól magát köztünk. Isten áldja, Isten tartsa meg sokáig!

Raksányi Károly balatonhenyei lelkész üdvözlő beszéde:

A balatonhenyei egyház képviselőjében jelentünk meg Főtiszteletű Püspök urunk előtt, hogy hódoló tiszteletünknek és szeretetünknek kifejezést adjunk, egyzersmind főpásztori látogatás alá bocsássuk magunkat. Örült szívünk, hogy körünkben, meg fog jelenni és most mikor van szerencsénk látni és hallani életadó beszédét, felkiáltunk, az Ur hozta, az Isten vezérelte közénk. Mi mint főpásztorsága alá tartozó nyáj, meghalljuk szavát, szívünkbe rejtjük azokat és engedelmeskedünk és szentül fogadjuk, hogy a mi okos, értelmes vallásunkhoz tárnthathatatlannal ragaszkodunk és attól bennünket sem élet sem halál, sem magasság sem mélység, sem fejedelemségel nem szakíthat. Fogadjon minket szeretettel. Isten sokáig éltesse! (Éljenzés.)

Czuppon Sándor ág. hitv. ev. esperes üdvözlő beszéde:

A kővágóörsi ev. egyház képviselőjében jöttünk, mint puritán szokás szerint tisztelet adók, nem úgy jöttünk, hanem mint hittestvérekhez illik. A kővágóörsi egyház a köveskällai ref. egyházzal ősidőktől fogva a nagy geresdi egyesség alapján munkálkodik és hogy ezzel mennyire együtt érezzük magunkat, ennek tanusága az, hogy a *kővágóörsi* ev. egyház — csaknem egyetlen — a mely nem zsinati törvényeken, hanem a szeretet folytán *ref. vallásu* felügyelőt választott; tehát szívszerinti érzelem vezérelt bennünket. Mi, két hittestvér, ha multunkra visszatekintünk, ősapáinknak küzdelme, gyarlósága, hogy egyek nem lehetünk; mertha egyek maradtunk volna, bizonynyal ma az a nemzetiségi válaszfal ledőlvé volna és nem uralkodó vallást ismernénk, hanem szeretettel kapcsolódnánk egymással. (Helyeslés.) Igaz ez, ha a jelent vizsgáljuk. Ha valaha volt a két testvér

protestáns egyháznak egymáshoz való viszonyában szeretetre szükség, ma sokszorosan van. Mert azok a jogok, melyek a törvény által biztosítva vannak, de ki víva nincsenek; csak akkor lesznek, ha egyetértéssel azt a szellemi lobogót, együttesen erős kézzel, erős karokkal erőssen lobogtatjuk.

Nem terjeszkedhetem ki mindenre, de ha ennyit mondtam, mondtam azért, hogy minket, *kővágóörsieket* a tisztelet a szeretet és az üdvözlét vezérelt, melylyel mi Méltóságodnak kívánjuk, hogy fakadjon virág nyomdokain a merre jár, a szabadság érzete, az Isten fiúsága magasztos volta, nyiljék virág, hogy munkálhassuk a Krisztus egyházának boldogulását, a népnek szellemi jólétét. Az Isten vezérlő áldása védje főpásztori visitationális munkájában! Isten éltesse méltóságodat! (Éljenzés.)

A *kővágóörsi* izraelita hitközség üdvözlése:

Hitközségünk mindenkor nagy lelkesedéssel méltányolta és méltányolja Méltóságos püspök ur hazafias és testvéri szeretet és egyetértést előidéző nagy becsű munkásságát. Lelkes örömmel jöttünk, hogy határtalan tiszteletünk és örömünknek kifejezést adjunk, kívánjuk, hogy mélt. és főt. Püspök ur szeretett hazánk, egyházkerülete, és mindnyájunk javára és örömére sokáig éljen. (Éljenzés.)

Püspök ur válasza:

Tisztelendő Lelkész Urak! A köveskállai és henyei ref. egyházaknak tisztelt előljárói és szeretett hiveim, a kik e községben laktok, megköszönöm azt a szives üdvözlétet és jókívánatot, a melyet irányomban itt kifejezni méltóztattak.

Ha valamikor éreztem azt az érzelmet, a mit Pál apostol érzett mikor azt írta: „Kívántalak titeket látni“, érzem itt ebben a pillanatban, mert chez a két egyházhoz engem régi feledhetlen kedves emlékek kötnek; de érzem azt, „ha *valami* lelki ajándékot közölhetnék veletek,“

hogy itt ebben a két egyházban, különösen pedig a köveskällai egyházban, mindazok, a mik az egyház fölvirágozására, jólétének biztosítására, haladásának előmozdítására kívántatnak, *legalább egy kis mértékben az én szavaimnak hatása alatt meglőrténihelnének.*

Ez az egyház régi ősi egyház, alaptották azok az emberek, kik az országnak kivételes osztálya voltak, a mely az egész országban nagyon pusztul. Hogy mi az oka ennek, azt nem kutatom. De az bizonyos, hogy következik a magyar természetből, a melylyel sok jó sok kiváló tulajdonság mellett van összekötve egy dolog, az, hogy könnyen lelkesedik, de egyszersmind a szívóságát megtartani nem tudja; hogy sokat bizik másban, még azt mondom, az isteni gondviselésben is, de maga *közönyössé válik.* Óh, ha megértitek szavaimból: Lélekben buzgók legyetek, akkor nekem ez utam áldott szerencsés volna. Kérem a mindenható Istent, hogy adjon nekem, e tekintetben valami sikert, szerencsét is elérnem.

És ezzel megköszönve a jókíváнатot, Isten áldását kérem a gyülekezetre. (Éljenzés.)

De kérem Isten áldását a *bhenyei* egyházra és a *kővágóörsi* ev. egyházra. Nem csak megértettem azt, a mit a nt. esperes ur itt kifejtett, de átérzem azt, érzi azt az én szívem; én ifjúságomtól fogva ebben a véleményben voltam, hogy ennek a két felekezetnek egymás iránti szeretete, türelme és mindazon dolgokban, a melyek bennünket dogmatikusan nem különítenek el, a köztársadalom és az egyház intézményei útján való együttműködése valóban áldás; a mire nekünk törekedni kell, hogy elnyerhessük.

A n.-geresdi egyességre méltóztatott hivatkozni, azok megújításában a legnagyobb részt vettem, annak intézkedéseibe az én szavaim is befolytak. Ha egymással szemben veszítünk, az nem veszteség, csak nyereség, ha

ez történik, az az élénkebb hithűség erősítése tekintetéből van. Mert a hol távol van a lelkes és nem részesülhetnek lelki vigasztalásban az illetők; mi ránk nézve is elvesznek azok, ha a testvér egyház nem segít, és ez kölcsönös is. (Ugy van.)

Az Isten akarja azt, hogy itt Magyarországon a két egyház ne egyesüljön, úgy mint egyesült Németországban, és pedig talán nem bölcsen tette ezt, mert Németországban a kettőből három lett. Nálunk Magyarországon az ág. felekezetre micsoda nagy feladat hárul a magyar nemzetiség és nyelv megmentése tekintetéből. (Ugy van). És ha látom, hogy mihelyt mi egyesülnénk hazánkban, akkor a legnagyobb ellenállást fejtenék ki a nemzetiségek ellenünk, azt, a mit ő ellenök is kifejtenek.

Én tehát a legnagyobb elismeréssel viseltetem az ág. testvérek iránt, ha teljesítik a hazafiság által vezetve hazafiui kötelességüket. Általunk talán nem is mérlegelhető nehézségek ezek, mert midőn nyelvünknek nemzetiségünknek is biztosítják a hiveket, így kalapot emelünk a *kővágóórsi* gyülekezet előtt, fogadják köszönetemet a testvéri szeretetnek ily szép, önként és váratlanul történt megnyilatkozásáért.

Válasz az izraelitáknak: De fogadják az izraeliták is üdvözetemet. Az én testvéri szeretetem nem zárkózik el a keresztyén felekezet korlátai közé, én a Jézus tudományát olyannak ismerem, hogy az kiterjed az egész emberiségre, a melynek áldásaiban az egész emberiségnek részesülni kell, mert megmondotta, hogy ennek áldása kiterjesztetik zsidókra először, azután a görögökre stb.

De tisztellem a zsidókat azért is, mert a magyar hazaszeretetnek, magyar nemzetiségnek az izraeliták képezik azt az erejét, mely a távolban élő magyarokat egymással összeköti. Mikor én Slavóniában járok s nem tudok beszélni a politikai hatóságokkal, mert azok nem

tudnak magyarul, hogy kisegitsem magam, azt kérdem: van-e itt zsidó? Mert azok Slavóniában is magyarok és ez nagy érdemök, hogy magyarokká lettek rövidebb mint fél század alatt. Midőn azért az ágostaiak 8 század alatt sem lettek magyarokká, — szivemből üdvözlöm a zsidókat s kívánom, hogy a magyar *kővágóörsi* izraeliták — kik ezen a vidéken a kereskedelemnek fontos tényezői — a haza javára még soká éljenek. (Éljenzés.)

Ezután *Fábián Eszti* egy szép virágcsokrot nyújtott át püspök urnak, ki azt kívánta neki s társainak, hogy legyen életpályájuk ily virágos, illatos, kedves, óhaj-tásuk, kívánságuk beteljesedjen és egykor szép lelkes hazafiakat és honleányokat nevelhessenek az édes magyar hazának. (Éljenzés.)

Majd templomba mentünk, ének LXXXI. zsoltár, 74. dicséret. Imádkozott a lelkész, mely után *Püspök ur mondott remek beszédet,*

Földes Sándor imája:

Mindenható Isten! Áldunk és magasztalunk Tégedet a test életeért, melylyel bennünket megajándékozta; de áldunk különösen a lélek eledeléért, melyet midőn elnyerünk, öröm, buzgó lelkesedés szállja meg szivünket. Óh légy áldott szent vallásunkért, a melylyel az élet küzdelmeiben fentartasz, megerősítesz, légy áldott szent egyházunk oszlopaiért, kik hitükkel és lelkesedésükkel bennünket erősítenek és a tökéletesedés útján előbb vinni törekшенek. Óh légy áldott Isten, hogy ezek egyikének lépteit ma e szent hajlékba vezérelted, hogy a te szent ígédet hirdesse nekünk, megmutassa az utat, melyen járjunk, hogy a te nagy neved dicsősségét buzgalommal terjeszthessük itt e földön. Esdve kérünk Atyánk! Adj belénk fogékony szívet, hogy az elhintett magvak megteremjék bennünk az óhajtott gyümölcsöket. Esdve kérünk Atyánk! Hallasd az ígét főpásztorunk ajkairól, fogékony

szivekre, szerető keblekre talál az mi közöttünk! Hallgasd meg Isten és vedd kegyelmedbe, szeretetedbe a te népedet! Ámen!

Püspök ur beszéde:

Kegyelem nektek és békesség Istentől a mi Atyánktól és az Ur Jézus Krisztustól! Ezen szavakkal üdvözöllek, ezen szavakkal köszöntlek titeket *köveskállai* és *bhenyei* ref. egyházaknak hivei, a kik megjelentetek itt ez alkalomra, midőn engem Isten ide vezérelt, hogy a ti egyházatoknak ügyeit megvizsgáljam. Örömmel látom itt ezen két ős egyháznak hiveit, valamint mindazokat, kik testvéri szeretetből az Ő örömeiben részvétel céljából itt megjelentek és fürkésző tekintetem keresi azt, hogy ezen ősi egyháznak hivei örökölték-e azt a hitbuzgóságot elődeiktől, a melylyel azok dicsekedhettek, mert hogy e két egyház mindegyike a reformáció korának elejétől származott, arról történeti adataink vannak. A 16. század elejétől a *köveskállai* egyháznak vannak emlékei, szent edényei, a *bhenyei* egyháznak irományai. Tehát mind a két egyház résztvett azon fontos nagy misszióban, a mely arra a magyar ref. egyházra hárult, részt vett abban, hogy meggyökereztesse az emberek elméjében és szívében a *tiszta evangélium tanait*, hogy eloszlassa ott azt a homályt, a melyet a vakhit és babona ebben az időben terjesztett és minden embernek szívét elfoglalta; részt vett abban, hogy vezessen Istenhez népet, jó cselekedetekre igyekezőt, amely kövesse a *Jézus* utasítását: hogy az Isten lélek, s akik őt imádják, szükség, hogy lélekben és igazságban imádják. Tehát legyen ott olyan nép, a mely a külső pompától eltekintve közvetlenül járulhasson a mennyei Atyához; mint a gyermek járul szülőjéhez, nem keresve más gyarló emberekben pártfogókat és közbenjárókat. Igen a magyar honi ref. egyházaknak, ugy e két egyháznak is ez volt *első* és *fő* feladata. De a mi eleink nemcsak

keresztyének, de akartak magyarok is lenni; azért a ref. egyházaknak másik nagy feladata az volt, hogy az akkor ellenünk törő idegen hatalom, annak idegen nyelvű telepítvényei, zsoldosai, majd másrésről a keletről támadó veszedelem ellen megvédjék a magyar nemzetiséget. És a magyar ref. egyház dicsekedhetik azzal, hogy mindjárt kezdetben az egész országban magyar nemzeti nyelven hirdette az ígét, magyar nemzeti nyelven adta kezébe a nemzetnek *Károlyi* Gáspár bibliafordítását, hogy abba nemcsak igaz vallásosságot, de egyuttal magyar nemzeti szellemet is sajátítsanak a hivek. Kezébe adta *Szenczi Molnár Albert* zsoltárait, hogy a magyar nemzeti költészet gyönyörködtesse, a nemzeti szellem élessze a hazafiaknak lelkét, csüggedő szívét. Ez volt a protestáns, illetőleg a magyar ref. egyháznak azon korban második nagy nemzeti missiója, küldetése Istentől. És a *harmadik*, hogy hirdesse, megerősítse, ezen nemzetnek közkincsévé tegye a *lelkiismereti szabadságot*, a mely minden más szabadságnak alapja. Hiszen gondoljátok meg! Az igazi szabadságot, alkotmányosságot — mikor az ellen hatalmas erővel törtek — megvédelmezhatték volna-e azon egyház hivei, kik arra taníttatnak, hogy a tekintélynek meg kell hajolni!

Igaz, hogy azt mondják, ki hozzá szokik az engedelmességhez, az Urat keres magának mindig.

Ennek ellenében a reformált egyházban kimondott, hogy a lelkiismereten uralkodni nem lehet, mindenki meggyőződése szerint a lelkiismeretéből és Isten ígéjéből meritheti a hit szabadságát. Tehát a magyar haza jogai, szabadsága és alkotmánya megvédelmezésének nem szükséges, hogy valaki azt a hitvallást kövesse, a mely ellenkezik lelkiismeretével és nemzeti érzésével. Kötheti az embert születés, neveltetés más valláshoz, de mégis tisztelettel el kell ismerni, hogy ezen a *három* téren a magyar

nemzetnek nagy és hatalmas szolgálatot tett a mi ref. egyházunk, tett tehát e *két* egyház is.

Virágzott is e két egyház, talán a legutóbbi idő-
kig. Most azonban, ha a jelenlegi helyzetet tekintem,
mintha az ősök hite, erénye, munkaereje bizonyos mér-
téken hanyatlott volna. Tehát mai nap nem volna ha-
talma Isten ígéjének a szivekre, mint volt hajdan! Nem!
Valami más okának kell lenni. Ha nézem a hibát, találok
ott Jézus tanításai között egy helyet: „Valaki hallja én-
tőlem az ígét és azt meg is tartja, hasonlít az a bölcs
emberhez, ki az ő házát építette a sziklára és mikor el-
jött az árvíz, eljött a szélvész, nem lett romlása, mert
sziklán épült. Valaki pedig hallja az ígét és azt meg nem
tartja, hasonlít a bolond emberhez, aki az ő házát építé
a homokra s mikor eljött az árvíz, a szélvész, akkor an-
nak romlása nagy lett.“ Nem képzelhetek mást, mint azt,
hogy az egyénckbe van a hiba, t. i. az ígét nem tartják
meg. Mert hiszen ez azt mondja: „Tiszteljéd Uradat
Istenedet, teljes szivedből, teljes lelkedből stb.“ De a¹ mai
kor nagyon sokakat ezzel ellenkező irányzatba visz, kü-
lönösen azokat az embereket, a kik magukat okos, mű-
velt embereknek akarják tartani, magukat arra viszik, hogy
ne látogassák az Isten házát, pedig a hit hallásból vagyon.
a hallás pedig az Isten ígéje által. Nincsen olyan bölcses-
ség, a melyiknek szüksége ne volna az Istenre, lélekre,
sőt a szeretetre, az egyházra, az Isten ígéjére s annak
hallgatására. De az ige nem csak azt mondja: Szeresd
Istenedet, hanem szeresd felebarátodat, mint tenmagadat.
Oh ezt nemcsak hallani, hanem meg is kell tartani, mert
hiszen az ember természettel önző. Mennyi az irigység,
képmutatás, erőszakoskodás, önhaszonlesés az emberben,
ha csak saját vágyai után indul? Ezeket az önző ösz-
tönöket, vágyakat, szenvedélyeket, mi az a mi legyőzi?
Az értelem, az okosság magában nem! Sőt ez sokszor

felfuvalkodóvá, kevélykedővé, másokat lenézővé tesz; hanem igenis Isten ígéje. Ugy cselekedjetez másokkal, mint a mint kívánjátok, hogy mások cselekedjenek ti veletek. — Óh atyámfiat! Ezen a téren látom én itt a hiányosságot sok tekintetben épen a *köveskállai* gyülekezet hiveiben, az itteni hitvallásunkat követőkben. Látom ugyan az újabb kornak egy szép tanujelét, e szép templomot, amely Isten iránti szeretetből épült; fájdalom azonban, hogy talán épen az Istenháza vagy ennek építésének terhei hozták elő az egyházban a zavarokat, — némelyek ennek tulajdonítják; pedig az megfoghatatlan, hogy ugy volna, — s némelyek szinte azért tartják távol magukat e gyülekezettől. Hát kedves Atyámfiat! Lehet hogy azok, kik 1852-ben itt ezt a tervet csinálták, ezt a gondolatot foganatosították, tévedtek. De hát ti hazafiatlanságnak gondolnátok-e azt, ha ez esetben azt mondanátok: hogy az egyház annak nem oka, ne vesszen el tehát velük együtt ő is!? Ily külső indok nem is vihet veszedelembe egy gyülekezetet; az oknak mindig magában kell lenni. Igen, kedves Atyámfiat! Bármily nagy teher sulyosodik is egy gyülekezetre, ha meg van az egység, a közös jóakarát, azokat a terheket, veszedelmeket le lehet és le is kell győzni. Tanulságul szolgál egy példázat. Mikor az emberek a vasat feltalálták, a legnagyobb ijedelem és rettegés fogta el a fákat, hogy eljött a végső veszedelem ideje, mert ezzel az eszközzel, a vassal, az ember minden fát ki fog pusztítani. A rettegésben mi lehet a mentség? Megszólal egy tölgy: addig mig csak vas van, nincsen ránk nézve nagy veszedelem, mert a vas maga nem vág, nem vágthat; de ha akad fa, mely segítségül jó, akkor üt ki a veszedelem. Óh kedves Atyámfiat! Ne legyen köztetek áruló! Midőn veszedelem van, ha azok, kik hivatta vannak testvérekül együtt munkálni és összeállanak, válvette emelik a terhet és nem állanak félre

azok, a kik talán a legtöbbet emelhetnek, akkor mentve van a közügy, felvirágzik az egyház, felvirágzik a haza! Kedves Atyámfiak! Nektek, a *köveskálai* egyház tagjainak szól az intés első sorban, hogy ne hagyjátok el a gyülekezetet, mint szokásuk ez némelyeknek.

Egymás terhét hordozzátok, úgy töltsétek be az Istennek törvényét. Hiszen egy gyülekezetben rendet tartani, egy gyülekezetnek anyagi, szellemi ügyeit előbbre vinni nem lehet akkor, hogyha bizonyosan nem lehet számítani arra, hogy azok a szükséges jövödelmek, a melyek a hivektől követeltetnek pontosan és rendesen be is folyjanak. A mi protestáns egyházunkban nemcsak arra kell számítani, bizonyosan tudni, hogy a mi mulhatlanul szükséges azt biztosan mindenki beadja időben: de ezen kívül is meg kell emlékeznünk Isten dolgairól és a szentek szükségéről. Igaz, hogy nehezek a viszonyok, ezzel szoktunk védekezni; nehezek, de hát én mégis azt látom, hogy akár egyesek háztartását, akár egyesek ruházkodását, akár egyesek kényelmi kielégítéseit vegyük tekintetbe, azok mindig emelkednek és mégis fedeztetnek. Arra a célra, a miért az ember lelkesedik, mindig volt és lesz pénz, mindenkor van fedezet: csak egyedül az egyház szükségére nincsen, szomorúan tapasztalom, hogy a lelki és testi szükségek közt az egyház áll itt egyeseknél leghátul. Óh kedves Atyámfiak! ha így tesztek, eleget tesztek-e az Isten és embertársatok iránti szeretet kötelességének?

Az embernek legnagyobb lelki gyönyörűségét az Isten szolgálatában és az Isten tisztelete fenntartására rendelt intézmények pártfogásában kell találni. Hiszen látom, hogy ti eszmileg és eszmékért tudtok lelkesedni, ehhez nem kell egyéb, csak az, hogy ez állandóan megmaradjon. Ti nem egyén iránt, hanem intézmény iránt vagytok ragaszkodással, a mi nektek áldozataitokat sok-

szorosan visszatéríti. A helyzet megítélésére azt mondom mit a jelenések könyve III. r. a Sárdesbeli gyülekezetnek: „Tudom a te dolgaidat, mondatol élőnek lenni, holott pedig meghalsz; azért vigyázz és iparkodjál, hogy a melyek megmenthetők megmentessenek, mert nem találom a te dolgaidat tökéletesnek. Intésül adom kedves Atyámfiain! Hogyha valami keresztyéni intésnek helye van ti bennetek, ha a szeretetnek valami dicsekedése van ti köztetek, teljesítsétek be örömmel, hogy legyetek egyetek egymással és egy akarattal; ne igyekezzék senki csak magának, hanem másoknak is használni; mindenki tekintse a közügyet úgy mint a magáét. És hogy a mindenható Isten arra nektek elég erőt, tehetséget adjon, jertek imádkozzunk.

Ezután *Veder Ferenosz* vendéglőjében 60 teritékű diszebed volt, melyen résztvettek püspök ur és kísérete, a két gyülekezet presbiteriuma, a vidék notabilitásai és tanulságos és lélekemelő toasztok hangzottak fel.

Ebéd után szigorú vizsgálatot tartott püspök ur az iskolában, hol az indifferentismus megdöbbenő jeleivel találkozott. 3020 igazolatlan fél napi mulasztást tüntetnek fel az anyakönyvek és egyetlen fillér büntetés be nem folyt a hanyagul iskoláztató szülék részéről.

Az egyházvizsgálat is a hitközöny szomorú jeleit tárta fel. Megbénulva áll itt a különben jeles képzettségű és nemes törekvésű lelkész, mert nem részesül hitbuzgó támogatásban. De reménylünk jobb jövőt, melyre ígéretet is tettek az egyház gondnoka és a község bírása, kik kijelentették püspök ur előtt, hogy jövőben minden erővel odahatnak, hogy a tapasztalt hiányok megszűnjenek. Ezek után püspök ur kérte mindkét gyülekezetre Istennek áldó kegyelmét.

Szentantalfa, Monoszló, Mencshely, Öcs.

A köveskállai nemes urak csinos diszkisérettel és 20 urifogaton elhelyezkedve kísérték püspök urat Szentantalfára.

A község határán a jegyző üdvözölte püspök urat.

Püspök ur válasza: A legőszintébb köszönettel fogadom a rokonszenvnek azt a szép nyilvánulását, a melylyel engem ide érkezésem alkalmával — midőn hiveimet meglátogatom — elhalmozni sziveskednek. A vallásnak, a hitnek gyümölcsözése, tulajdonképen a polgári életben tetszik és látszik meg. És a hitnek első főgyümölcse: a szeretet és békesség a polgárok között. Hogy az én hiveim Isten igéje által vezetettek, abból látom, már az első belépésem alkalmával, hogy nemcsak önmaguk, de másfelekezetű polgárok is irányukban szeretettel vannak; ennek tulajdonítom ez üdvözlétet is. A kereszténységnek legnagyobb vívmánya, hogy legyőzze az önzést s a közjó szolgálatát tűzze mindnyájunk céljául. „Arról ismerik meg mindenek, hogy az én tanítványaim vagytok, ha egymást igazán szeretitek.“ Látom, hogy itt a község lakóit a szeretet kapcsolja össze. Ez nyilat-

kozott itt meg, fogadják érte köszönetemet. Isten áldását kérem e községre, ennek lakóira, családjaira, hogy virágozzék minden időben, haladjon, menjen elő a művelődésben és a magyar haza szeretetében.

Ráczkevi Béla üdvözlése:

Főtiszteletű s Méltóságos Püspök ur! Mint a hűséges gyermek, tiszta szívének boldog örömeivel várja azt a pillanatot, a melyben a hazavágyó, szüleit láthatja: e gyülekezetünk, jelesen menni kész gyermekei, ősz simeonjai, egyház tagjai ép oly kedves örömezzéssel vártuk e napot, melyen püspökünket üdvözölhetjük, a melyen a Krisztus nevében nekünk hozott drága kincseket nyerhetünk. Áldott a ki jött az Urnak nevében! Nem oly rövid értékű állítás ez. 244 éves multban volt e gyülekezet árva, megfosztott szegény bujdosó, de hitében meg nem tántorodott sohasem. S ma itt lelkesen kiáltja: Éljen a mi valásunk főpapja. E közszeretettől ékesített fényes útjában, midőn hozzánk jött, hódolatunk és tiszteletünk jeléül bemutatjuk e gyülekezetnek véres verítékkal és takarékos-sággal szerzett épületeit a türelmi rendelet idejében épült toronynyal, haranggal ellátott, vallásfelekezeti korlátokat nem ismerő, békességre intő kisdud templomát.

Nem mondom azonban, hogy ne volnának kívánni valók, nem mondom, hogy sarkaló lélekre szükség nem volna; de hiszem, hogy a főpásztori ige visszavarázsolja őket. Most pedig hozzád imádkozom Istenem, hogy a távolból is aggódó főpásztor örömét találja bennünk sokáig. Püspök urat szívből üdvözöljük. Isten éltesse!

Egy kis leányka szép virágcsokrot nyújtott át neki.

Püspök ur válasza: Tisztelendő Lelkész ur! T. gyülekezet! Mint az édes atya, kinek a sors nem engedte azt meg, hogy minden gyermekével együtt, egy helyen lakhassék; de a ki minden gyermekével együtt érez: nagy örömet érez akkor, ha egyiket, másikat meg-

látogathatja, s kutatja, hogy azoknak a tanácsoknak és intéseknek, miket messziről küldött, mi a foganatja, és mikor látja azt, hogy gyermekei a becsület, a tisztesség útján előre haladnak, a legbensőbb, a legigazabb örömet érzi: úgy vagyok most, midőn belépek ide *Szentantalfára* a templom udvarára. Midőn itt látom a szomszéd szegény gyülekezetek lelkészeit is, és látom, hogy a mi régebben széttekintve az egész környezeten, Isten segédelmével minden jobbra változott.

Látom azt, hogy az *én fiaim* nem csak maguk közt örülnek békességgel, hanem becsületet szereznek a a reformált egyház családnak mások között is; a melynek én jelenleg egyik szerény szolgája, de mégis szolgatársaim között az első vagyok s elmondhatom: „Uram! kisebb vagyok minden te irgalmasságaidnál és jótéteményeidnél, melyeket cselekedtéltől mi velünk!” Ez az érzés, a mi most áthatja a szívemet, főleg azon érzelem, a melylyel kifejezést adok köszönetemnek, ragaszkodásomnak azért is, mert itt a lelkész haza földim. Istennek áldását kérem ezen és az itt megjelent gyülekezetre, hogy a mindenható Isten eddig segítette őket, legyen továbbra is az ő szent áldása ezeken a gyülekezeten, lelkészeiken, előljárókon és az összes hiveken. Fogadják őszinte köszönetemet.

Azután *Nagy Lajos* ág. hitv. ev. lelkész a következő szép verses köszöntőben üdvözölte püspök urat:

Egy nagy fa a Jézus anyaszentegyháza
Szilárdan áll, bár sok vihar tépte, rázta,
Két testvérhajtása van ennek a fának,
Egyszerre sarjadtak, egy alapon állnak.

Mi vagyunk e két ág, rokonok, testvérek,
Összefűznek bennünk százados emlékek,
A szent eszmék terén ma is találkozunk,
Midőn a hit s haza oltárán aldozunk.

Legyen a múlt s jelen a jövő záloga,
Ezt a békés viszonyt meg ne bontsuk soha,
Ne harczra, de arra nyujtsunk testvérkezet:
Terjedjen a földön hit, remény s szeretet!

Szép ünnep derült ma a testvér egyházra,
Hadd ragyogjon ránk is az öröm sugára,
Hadd zengjük lelkesen, nem egyszer, de százszor,
Áldott, áldott, ki jött, a magas főpásztor!

Püspök ur válasza: Megvagyok hatva azoktól a szép szavaktól, a melyekben az ág. h. ev. egyház érzelmeinek, irántam való ragaszkodásának kifejezést adni méltóztatott, helyezkedve a testvériség alapjára.

Valóban mi, a két ifjabb testvér a keresztyén egyházban egymásra vagyunk utalva, egy helyen nyugodott a mi bölcsőnk. Azzal a szellemmel, gondolattal bocsáttattunk szét, hogy hirdessük és építsük a Krisztus anyaszentegyházát e drága hazában; hirdessük az Isten lélekben és igazságban való tiszteletét. Mikor ezt tettük saját kötelességünk érzetéből, egyuttal sohasem kárt, hanem mindig hasznót tettünk ezzel a magyar hazának és nemzetnek. A testvéri kapocs néha lazább volt, néha erősebb; de akkor, mikor akár a mi jogaink, akár a haza jogai veszélyeztetve voltak, szorosan álltunk mi egymás mellett, nem választott el bennünket egymástól semmi.

Tegyük ezt továbbra is, mindkét egyháznak szüksége van egymás támogatására; és ha ezt tesszük, a közművelődésnek a magyar hazának és nemzetiségnek oly szolgálatot, *melyet lehetetlen, hogy e haza el ne ismerjen és ne méltányolják a mi fáradozásunkat: annyira, hogy az osztó igazság szerint jutalmunkat nekünk is megadja.* Áldja meg ezt az Isten! Egyetértés, erő, kölcsönös bizodalom a haladásnak alapja. Én ezt a szeretetet, egyetértést, bizodalmat hozom és nyujtom át ebben

a kézszerítésben Tisztelendőségednek, kívánom, egyházát virágoztassa fel Isten, éltesse és tartsa meg igen soká.

Lelkész imája a templomban :

Im bėjöttünk nagy örömmel Felséges Isten, a te szentidnek gyülekezeteibe, a te templomodba, Felséges atya Isten. Leborulunk zsámolyod előtt, áldva emlegetjük jószágodat, áldva hogy e napot is megengedted érnünk; s a mi életünket ezer veszélyek között megtartottad. De mi e gyülekezet kimagasló ünnepén, szent áhitatunknak ez öröm óráján ott látjuk a Te segítő jobbotat egész munkánkban. Te adtál kegyelmedből kezdetben termő földeket a szivekben, hogy a mi vallásunk befogadtassék. Te adtál buzgó lelkeket és Te cselekszed, hogy a fa árnyában szabadon pihenjünk, midőn jöhetünk a templomba és elmondhatjuk énekeinkben, imáinkban örömeinket, fájdalmainkat, hallgatjuk életadó igédet. Óh Atyánk! Midőn hitünknek fáját az emberi szenvedély kiirtani, letörni akarta, a midőn pedig közelebbről a természeti csapások megsemmisíteni látszottak, a midőn egyházunk hajója merülőben volt s így kiáltottunk: „Uram tarts meg minket mert elveszünk. Te vigasztaltál: Mit féltek ti kicsinyhitűek. És mi az atyai hangot megismertük. Ő általa hittünk, biztunk, reméltünk ő benne. És mi hitünkben meg nem csalatkoztunk. A multban meglágyítottad az emberek szívét és ők minket testvérekül fogadtak; jelenben pedig felébresztetted hazánk fiaiban a gondoskodó szeretetet és ő általuk testi áldásodat adtad nekünk. Bizony mi csak imádni tudunk tégedet. Még mi ma békésen és a jótétemény reményében és várásában dolgozhatunk az Urnak szőlőjében, és hogy mi a szőlőben vesszőszálak legyünk, mi dolgozunk.

Mindezekért tied a dicséret, dicsőség és hálaadás, mert tőled száll alá minden jó adomány és tökéletes ajándék, onnan felül a menyből. Te viseled gondunkat.

Időről-időre rendelsz vezéreket, kik bennünket egycnesen vezéreljenek a te országodban. Ime most is Te küldéd el a főpásztort, hogy az általa hirdetett igében világosan meglássuk a te országodat. Óh Isten, ismerjük gyarlóságainkat; mert érezzük, tudjuk, hogy sokszor hidegek, hálátlanok vagyunk te hozzád; mert leköt bennünket a test, szívünket a világ hiábavalósága foglalja el; azt a köteléket pedig, a szeretet kötelékét hányszor szakítjuk el. De az Isten irgalma nagyobb minden mi emberi bűneinknél és ha megtérünk nem vetsz el orczád elől. Azért buzgón énekeljünk: Nincsen más senki csak a Krisztus, kiben kell bízni. Minden bölcsesség kezdete egyedül csak az Urnak félelme. Áld meg a te népedet bölcs tanácsokkal, lekipásztorokkal, tanítókkal, bölcs főpásztorokkal, hogy mindenek ékesen és szép renddel menjenek végbe. Hazánkat népet szerető uralkodóval, édes hazánkat az áldások és szeretet bőségével. Egykor pedig boldog lakosai lehessünk az égnek. Ámen.

Püspök ur templomi beszéde:

Kegyelem néktek és békesség az Istentől és a mi Atyánktól és az Ur Jézus Krisztustól. Ezen szavakkal köszöntelek benneteket szentantalfai, monoszlói, öcsi és mencshelyi reformált egyházunk hivei, a kik szép számban idejöttetek; ezzel köszöntelek benneteket más felekezetű véreink is, kik épen a testvéri egyetértés megmutatására megjelentetek itt, hogy e gyülekezetek örömében részt vegyetek.

Köszöntlek benneteket, hogy a mindenható Isten alkalmatosságot adott nekem, ide vezérelt, hogy titeket láthassalak és alkalmatosságot adott, hogy e látogatásom már oly időben történjék, a mikor Isten segítségének, a ti szorgalmatoknak, tűrésteknek és kitartásoktoknak némi eredménye látszik a tekintetből, hogy az én szívemet nehéz aggodalmak nem nyomják.

Mert ha tekintem ez egyházaknak történetét, sok aggodalomra volt az én szívemnek oka; sőt a multakra tekintve sokszor — őszintén mondva — könnyeket is hullattam értetek. Ti mindnyájan, annak a dicső magyar nemzetnek, mely e földet ezer évvel ezelőtt elfoglalta, méltó tagjai voltatok. A ti őseitek legtöbbnyire ahoz az osztályhoz tartoztak, — a mely e nemzetnek derekát képezte, a mely ennek az erejét a harczban — és befolyását a polgári élet terén kitűnően képviselte; azért igen korán, a mint a reformáció tiszta evangélioma és szabad szelleme ez országban megfogamzani kezdett, a ti őseitek szívében ezen ígék és szabadságra vezető elvek, nagyon alkalmas talajra találtak.

A 17. század elején meg voltak itt ezek az egyházak. Nem jól mondom, hanem: mellettök más, a maiaknál erősebb egyházak; mert hiszen *Csicsó* és *Jakabfa* is igen erős ref. egyházak voltak. Azonban tetszett az Istennek olyan kort hozni, erre a mi édes magyar hazánkra, a mikor a szellemi életnek mindazon csirái, a melyek szabadságot lehettek, melyek a nemzet önállóságát fenntartani kívánták, üldözésnek, bántalmazásnak, kiirtásnak lettek tárgyaivá. Ez általános baj, általános csapás volt egész édes hazánkra. Azt mondhatom, hogy azért nem tudott ez a nemzet az elnyomatásból, jogainak letiprásából annyi sok küzdelem árán sem szabadulni; mert a honfiak nem tudtak testvérileg egyetérteni. Nagy baj, nagy átok volt ez az egyenlenség az országra. De ez az átok jobban nyomott titeket, mint másokat. — Kedves Atyámfiak! Nézzétek meg az embereket. Vallás tekintetében az embereknek két osztálya van.

Az *első* képezi azt az osztályt, a mely ragaszkodik a maga vallásához, de a másét nem bántja.

A *második*, a mely ragaszkodik a magáéhoz, de ezt az által akarja kimutatni, hogy a másét bántja. Vagyis

vannak oly emberek, kik rosszabbak, mint azok az intézmények, a melynek szolgálnak, vagy jobbak, mint azon intézmények, a melyeknek szolgálnak. Találhattok mind-egyikre példákat. Ezeknek a gyülekezeteknek, melyeknek hívei itt megjelentek s azoknak a gyülekezeteknek, melyek csak voltak, s melyeknek fájdalom ma nincsenek hívei, olyan emberek jutottak hajdan felsőbbbségül, a kik rosszabbak voltak mint azon intézmények, a melynek szolgáltak.

Ezek az emberek voltak *Biró Márton* veszprémi püspök és *Dóczi Ferencz* tapolczai főbíró. Sötét vonalként huzódik ezen egyházak történetében ennek a két névnek nyoma. Mert erőszakkal, édesgetéssel, fondorkodással vitték odáig a dolgot, hogy ezen egyházaknak bekövetkezett oly állapotuk, hogy az 1754. évtől 1782-ig mint árva eklézsiák emlegettetnek; oly egyházakképen, kiknek nem volt szabad lelkeszt, tanítót tartani, nyilvános isteniszteletet gyakorolni.

Kedves Atyámfiai! Még hogy a sok csapás ugyszólván sérelmesebb legyen, a mi szívünkre a kik jelenben a multa gondolunk, megtörtént, hogy a csicsói egyház pusztulása után a hívek a templomot, annak kulcsát önként adták át és ezután *Biró Márton* azt mondotta: Ti csak árendások vagytok s kifizette nekik a kártérítést s a világgá üzöttek idejöttek *Antalfára* s itten alapítottak eklézsiát. Azonban *Antalfán* az első beavatkozásra okot adott a két protestáns felekezetnek egymással való viszálykodása. Itt volt gyengén, szegényen e két felekezet és az ágostai testvérek ide tanítót hozván, a reform. tanító földéből elvettek egy bizonyos darabot és ebben a pörben hívták fel ítélőbirónak azt az oroszánt, a mely mindenre azt mondta, az első rész az enyém. Ime nemcsak fájdalmas, de tanulságos is ez, hogy ha mi magunk nem tartunk együtt, hogyan kívánjuk hogy mások bennünket szeretettel támogassanak?

Íme, nagy veszedelem volt ez a gyülekezetekre. A legnagyobb aggodalmat az okozta, — mert mai nap már Istennek hála, a vallást szabadon gyakorolhadjuk, — Isten ígését szabadon hirdethetjük, hogy az egyházi terheknek hordozása oly súlyosan nehezedik hiveink vállaira, hogy igen sokan e miatt meginogtak az egyházhoz való ragaszkodásban; továbbá, hogy a közgazdaságnak egy nagy jelentőségű ága, mely itt előbb virágzott, most már egy csapás folytán megszűnt és elvágta a gyarapodás, a jólét lüktető erét. Kedves Atyámfiai! Nemcsak ti aggódtatok e miatt, aggódott ezért és miattatok az egész magyar honi ref. egyház, aggódott érte és miattatok a magyar nemzetnek minden hazáját szerető fia.

Más veszedelem is van és volt, a mi fenyegette itt legalább egy némely gyülekezetnek életét. És ez az ugynevezett *nazarénizmus*, az a vallásfelekezet, a mely megbénította Monoszlón és Köveskállán s ezek vidékén a reform. egyháznak egységét. Mert hiszen, még talán indokoltabb lehetne az illetén kiválás, hogyha abból a felekezetből történik, a mely a szellem szabadságát, az egyének teljes lelkiismereti szabadságának biztosítását nem hirdeti; a hol tehát ez egyes egyén, lelkiismereti meggyőződése a hivatalos egyházzal nagyon könnyen összeütközésbe jő; de mi nálunk, kiknek alapelve ez: „Mindenket megpróbáljatok s a mi jó, azt megtartsátok”; kik senkinek hitét nem sértjük, nem bántjuk; mert azt tartjuk, hogy tudja Isten kik az övéi: ők lelki nyugalmat és lelki békét nyerhetnek. Hiszen az igaz egyház nem a külső, hanem a belső láthatatlan egyház; Istennek azon hivei, kik kiválasztattak általa. És mégis a mi egyházunkat támadja ez az egyház.

És ha nézem az idők haladását, nézem a gazdasági körülmények haladását és a hitbuzgóságot, betöltve látom az isteni szózat áldását: „Hívj segítségül Engemet

a te nyomoruságodnak idején és én megsegitelek Tégedet!“ Igen, mintha a mindenható Isten ezt mondotta volna, hogy bátorságot, biztatást adjon a nagy veszedelem közt és jött segítségre azzal, hogy megváltoztatta ezen nemzet többségének közvéleményét; utat engedett a felvilágosodásnak és testvéri szeretetnek a szivekhez; megengedte, hogy a nemzet törvényében, alkotmányában megnyilatkozzék az igaz magyar nemzeti szellem és nem az, mely idegenből mint türelmetlenség szelleme ültetett ide. A magyar nemzet mindig türelmes volt. Európának egy országa sincs, a melyben a vallásfelekezeteknek egyenjogúsága oly korán kimondatott volna, mint Erdélyben. A vallásegyenlőség róm. kath.-ok, görög-keletiek, protestánsok, unitáriusok, minden vallásfelekezetbeliek számára biztosítva volt itt. Nem is lehet szabadságra méltó nemzet az, mely a meggyőződést a lelkiismereti szabadságot üldözi. A magyar nemzet szabadságra hivatott és Isten által szabadságra teremtetett nemzet!

Ime, így segített Isten: „Hivj segítségül Engemet a te nyomoruságodnak idején és én megsegitelek Tégedet.“ Segitettek mások is nagy bajunkban és aggodalmunkban; mert felhívták a magyar állam figyelmét a balatonparti községekre, hogy segélyben részesítse őket. És az isteni gondviselés felhívta az országos ügyeket vezető férfiak figyelmét a népre, hogy itt az egyház mentő munkáját támogassák.

Illik nektek tudni, hogy az a nagy jóakarat a protestáns egyház irányában az államkormány részéről, tulajdonképen nem az egyház, hanem a nép iránti jóakarat; mert láthatjátok, hogy az egyházaknak adott segélyen a nép maga tanulja meg szakértőleg a maga jólétének alapját megvetni. Ime így történik azután, hogy Istennek hála, mai nap már a *létfentartási alapok* annyira gyümölcsöznek és kezdenek gyümölcsözni, hogy nagy

aggodalmakra egyházaink anyagi tönkremenését illetőleg nem lehet okunk.

Ama veszedelemre, a nazarénizmusra azt mondom Nathanáellel: Hogyha nem Istentől van e dolog, akkor magától tönkre megy.“ Emberi gyarló észszel hogyan avatkozhatnám én bele még csak a tüzetes taglalásába is e kérdésnek. De mégis azt mondom, hogy Péter apostolnak a prédikációjára három ezren tértek meg egy napon és megalapították a jeruzsálemi gyülekezetet; Istennek kegyelméből 37 esztendeje annak, hogy én mint az Urnak egyszerű szolgája segédlelkéskép működtem Monoszlón és azt látom, hogy ennek a felekezetnek hivei azon idő óta nagyon csekélylyel szaporodtak.

Ez tehát biztatás arra nézve, hogy ennek az irányzatnak a mi egyházunk kebelében nincsen igazi alapja; mert ez irányzat nem igaz keresztyéni irányzat. A keresztyénségnek jellem vonása a *szívbeli alázatosság*, a nazarénizmusnak jellemvonása a *lelki kevélység*, másoknak lenézése. Én tudom, hogy ismerik a nazarénusok a bibliát, olvassák el a példázatot. Az Ur Jézus azt mondta: „Két ember ment fel a templomba imádkozni, egy farizeus, vagy képmutató, és egy publikánus, vagy megvetett alsóbb osztálybeli. A farizeus így imádkozott: Hála legyen neked én Istenem, hogy nem vagyok olyan, mint más: kétszer bűntölök hetenként, igazán megfizetem a dézsmát, nem vagyok tolvaj, ragadozó, rossz erkölcsű; utoljára azt mondta: hálát adok, Istenem, hogy nem vagyok olyan mint eme publikánus . . . A szegény publikánus vagy vámszedő pedig megállván a templom egy félre eső zugában, megalázta magát s így könyörge magában: Isten! Légy irgalmas nekem szegény bűnösnek. Mondá az Ur Jézus: Bizonyára az a publikánus sokkal megigazultabban tért meg a maga házához, mintsem a farizeus.“ Ez jut nekem mindig eszembe, mikor valaki magát igaz hívőnek,

mást elkárhozottnak tart. Hiszen tudja Isten, ki az övé; de valaki azt mondja, bűn nincsen mi bennünk, hazudik az. Hiszen mikor Jézust megkérdezte amaz evangyéliomi ifju: „Jó Mesterem mit cselekedjem, hogy az örök életet vegyem!?“ Azt mondá Jézus: „Miért mondasz engem jónak, nincsen senki más jó az egy igaz Istenen kívül!“ Ime, ez a lelki kevélység nem illik a keresztyén-séghez, a protestantizmushoz, de nem illik okos emberhez sem. Kedves Atyámfiak! Nagyon sok ember van, a ki mástól ajándékozott vagyonnal dicsekszik, hogy ő gazdagabb, mint más. Ime egy mese. Az ökörszem azt mondja, hogy magasabban és jobban repül, mint a sas, mert annak a szárnyába kapaszkodva, mikor az hasította a levegőt, ő még egy lábbal magasabban repül. Hát a nazarénusoknak azt a tudományt, hogy ők olvasni tudják a bibliát, ki adta nekik? Nem-e az az egyház, a mely őket nevelte. De hogy a biblia a nép kezébe kerüljön, mennyi okos embernek okozott az fejtörést. És ők azt hiszik, hogy ez úgy terem készen? Hiszen lehet olcsón fentartani egy egyházat, lehet élükre állítani embereket műveltség nélkül; de valakinek össze kellett gyűjteni azokat a kincseket. Mindenkinek lehet külön vallása e földön, de vallásbeli egyesülésben, mert az nem csupán hittani tételekben áll, hanem az emberiség haladásának művelődésének összességéből áll. Egyes tételeket a bibliából nagyon félre lehet érteni; de a fő a tisztelet, szeretet, lelki alázatosság egymás iránt. De mi lenne a világból, ha valakinek elveszik felső kabátját s az odaadná az alsót is; mi lenne a világból, ha hazánkat meg nem védelmeznők életünk és vérünk árán is; hiszen akkor milliókat rabolna ki egy néhány elvetemedett ember. Ilyet csak az akar, kinek nincsen széles, tudományos látköre. Ha egy község romlott és összeáll 10—15 ember, oly célból, hogy azt a községet meg védjék, legyen az, ki

becsületes ember másként nem tud lenni. De én végtelenül kételkedem annak az embernek erkölcsi magas jellemébe, a ki évtizedeken keresztül tud élni, olvassa az ígét legyetek tökéletesek, mint a ti mennyei Atyátok tökéletes, és nem érti ezt meg; hanem azt mondja: mostantól fogva megjavultam, de nem akarom tőletek hallgatni azt az ígét, a melyet titőletek tanultam és a melynek alapján megtértem!

Én bizom a jó Istenben, ki azt mondotta: „Hivj segítségül engemet a te nyomoruságodnak idején és én megsegítek tégedet,“ hogy ettől a bajtól is megfogja lassankint szabadítani a mi protestáns egyházunkat.

De kedves Atyámfiak! Hogy e bajoktól, veszedelmektől megszabaduljunk, magunknak is buzgón meg kell tennünk mindent, a mit lehet. Ha megszabadultunk a vallás üldözésektől, első és fő kötelességünk az igaz testvéri szeretet, igaz becsülést, tiszteletet kimutatni más vallásfelekezeti testvéreink irányában.

Kedves Atyámfiak! Én veletek együtt hittel, meggyőződéssel vallom, hogy a mi egyházunk tanai felelnek meg legjobban mind az okosságnak, mind a szentírásnak. Ha ezt nem hinném, ha ezt nem vallanám, nem ezt a vallást követném. De arra nem vagyok büszke és kevély. oly értelemben, hogy más az ő vallását, melyben született és nevelkedett nem szerethetné úgy, mint én a magamét; és hogy ez érdem nem volna.

Azért távol legyen tőletek minden oly emberi bölcsesség, a mely bölcs a maga esze szerint s talán beleavatkoznék Isten dolgaiba is, hogy miért engedi az Isten, hogy mindnyájan nem vagyunk egy valláson és pedig a mi vallásunkon.

Az Istennek sok gyermekei vannak, sőt az ember tökéletesedésére a meggyőződések különbözése tartozik; ebből áll elő a legteljesebb összhang. Ti tehát a

magatokéhoz hűséggel ragaszkodva becsüljétek meg a másét.

Legyetek hálásak azok iránt, kik veletek jót tesznek; tehát az egyházi főhatóság iránt, a magyar állam kormánya iránt, mindenek felett édes magyar hazánknak legyetek mindig tántorithatatlan hű fia. Ha a haza ügyében jártok, némuljon el mindennemű önczél, csak a haza czélja lebegjen előttetek.

És én jó reménységgel is vagyok e tekintetben felőletek. Látom, hogy a vallásos hit ápolása kellő gondozásban részesül és ti magatok is igyekeztek az istenitiszteleteken résztvenni. Istent tisztelitek, imádjátok, gyermekeiteket istenfélelmében neveltetitek, kellőleg oktatattjátok. Ezek nagy öröömre szolgálnak. Látom, hogy ti nálatok a józan gondolkozás, értelem, külső képzettség is szép és magas fokon áll. Kedves Atyámfiai! Csak egy tévedésbe ne essetek. Hogy az igaz műveltség, a képzettség, a szellemi művelődés, magával hozza a fényűzést, a kevélységet, a mások felé emelkedni vágyást. Mert épen a vidéki értelmiségnél vagy nagyobb képzettségénél ez a veszedelem szokta a közügyet, társadalmi életet békés együtt élésben veszélyeztetni; hogy mindenki ruházatban, élelemben, butorzatban felül akarja mulni a másikat. Nagy hiba ez. Az értelmiséget abban kell keresni, abban kell megmutatni, hogy jóízléssel párosulva minél egyszerűbbek vagyunk. Elfogulva állok meg azon nagy embereknek emléktárgyai előtt, a kiket messziről látván, nagyon tisztelni tanultam munkáik után. Ha megnézik a magyar nemzeti muzeumban egy *Deák* Ferencznek, *József* Nádornak hagyományait; azt fogjátok látni, hogy mi nálunk csaknem a napszámos embernek is vannak ily tárgyai, ily dolgai. Ime a nagyság. Az egyszerűségben voltak ők nagyok. Halhatatlan kincscsel bírtak és fénylettek: a tiszta, az igaz hazaszeretettel.

Ezt kövessétek kedves Atyámfiak! hogy minden hiuságtól mentek legyetek.

De még kell hivatkoznom egy oly dologra is, a mely fájdalom, mi nálunk nagyon sokszor meg szokott történni, hogy mikor jobb napjaink vannak, a rosszabbakra nem igen gondolunk és készülünk. Azt hisszük, hogy a mi jövődelmünk van, az örökre biztosítva van; pedig az idők mutatják, hogy a jólétnek legdusabb forrásai egyszer elapadhatnak. Tehát a jobb napokban mindig gondolni kell a kevésbbé jókra. A takarékoság az embernek egy oly fő erénye, mint a munka. A munkásság nektek nagy erényetek. Munkátlan hanyag embert köztetek alig lehet találni. De ezzel a jólét, még magában nem emelkedik. Nincsen az a 4 ökrös szekér, a melyen a gazda a házhoz annyit bevihet, mint a mennyit a kötényben ki lehet hordani. A takarékoságot ajánlom. És hogy a jó Isten az én egyszerű, de szívből származó szavaimnak adjon némi sikert a ti szíveitekben, jertek imádkozzunk.

Templom után a lelkészlakon barátságos és gazdag ebédben részesültünk. Szentantalfa, Monoszló, Mencshely és Öcs egyházai felett tartott szigorú vizsgálat alkalmával kifejezte püspök ur, hogy az egyházak előjáróságai az egyházak ügyeit kellő gondossággal és lelkiismeretességgel vezetik és reménnyel vehet búcsút és távozik tőlük; mert azt hiszi, hogy ez egyházak anyagi ügyei szép virágzásnak néznek elébe és ezt az egyház belső életére, hitéletére is fel fogják használni. Az egyházi adó kivetésében erélyesen sürgette a méltányosságot. A szentantalfai iskolát megvizsgálta, itt minden felekezetű növendék tanul, a tanítás eredménye jeles és a gyermekek hazafias szellemben neveltetnek. Tanítójuk Soós Lajos. Püspök ur megdicsérte a kedves gyermekeket. Isten kegyelmébe ajánlotta őket, szüleiket és tanítójukat.

Nemes- és Nagy-Pécsely, Magyar-Barnag, Vászoly.

Antalfáról, nagy kerülővel, vissza B.-füred felé, *Pécsely*-re ment püspök ur. Rekkenő hőségben értünk a pécselyi erdőbe és határba d. u. 4 órakor, hol az enyhet adó fák árnyában elhelyezkedve diszbe öltözött banderisták Nemes- és Nagypécsely község küldöttsége és a tűzölók diszben várakoztak a főpásztorra, kit a község nevében *Cséry* Móricz jegyző igen szívesen üdvözölt, mit püspök ur viszonzva, megindult a festői menet, nemzeti lobogó alatt s üdv lövések és a nép éljenzései közt bevonult a tágas lelkészlak udvarára. — Elbájoló kép tárult itt elénk. Csodaszép, egészséges hajadonok, egyforma, izléses fehér ruhákban, szép körben, sorakoztak püspök ur üdvözlétére és értékes virágcsokrot s arany serleget nyújtottak át neki, melyen ez emléksorok olvashatók: „Főtisztelendő Antal Gábor püspök Urnak. Emlékül a nemes- és nagypécselyi nők. 1903. máj. 8.” Azután Nagy Benő lelkész és Tán-czos Gyula barangi lelkész üdvözölték püspök urat bensőségteljes örömmel.

Nagy Benő pécselyi lelkész beszéde:

Méltóságos és Főtiszteletű Püspök ur! A nemes- és nagy-pécselyi egyesült ev. ref. egyház presbiteriumával egyházunk nevében, szívünk mélyéből, hála és szeretet érzelmeivel üdvözöljük Püspök urat ez ünnepélyes alkalmal. Üdvözlésünk után első kötelességemnek tartom kifejezni hálánkat, köszönetünket azon atyai gondoskodásért, hogy midőn egyházunk hajója az anyagi terhek miatt már-már süllyedezett, Méltóságod volt az, ki számunkra oly segélyforrást eszközölt ki; hogyha Isten áldása, Isten segítsége velünk lesz, minden nagyobb anyagi gondok nélkül haladhatunk célunk felé. Hálával, szeretettel, köszönettel tartozunk Méltóságodnak ezért a jószágért, ezért a szivességért, hogy itt köztünk, hivei közt megjelent és itt főpásztori ajkairól halljuk azokat a szavakat, a melyek intenek, lelkesítenek, buzdítanak, hogy egyházunk ügyeit mind az anyagi, mind a szellemi téren, ezután még nagyobb erélylyel és buzgósággal végezzük. Mi hűségünkről, szeretetünkről s vallásunk iránti ragaszkodásunkról biztosítjuk Méltóságodat, hogy ehhez mindig ragaszkodni fogunk. Egyszersmind ígérjük, hogy azokat a hiányokat, fogyatkozásokat, a melyeket még most Püspök ur tapasztalni fog, teljes erővel, szívvvel és lélekkel igyekezzünk megszüntetni. Kérjük Méltóságodat, hogy a nagy ügy munkájában, az Isten anyaszentegyházának építésében, miként eddig, úgy ezután is lelkesítsen, buzdítson, vezéreljen bennünket; és ha kívánatos, intsen és feddjen. Alázattal esedezünk Méltóságodhoz, ajándékozzon meg bennünket továbbra is jóindulatával és szeretetével. Isten hozta körünkbe. (Éljenzés.)

Tánczos Gyula mbarnagi lelkész beszéde:

Főtiszt. Püspök ur! Én pedig a m.-barnagi ref. egyház nevében vagyok szerencsés a legnagyobb örömmel, szeretettel üdvözölni Méltóságodat. Kicsiny e mi gyüle-

kezetünk, alig-alig csak egy maroknyi; de ez nem zárja ki, hogy mi is nem lennénk a hitben erőssek és szeretetben nagyok, mint az erős gyülekezetek. És hogy nem voltunk hűtlenek soha, de igazi a mi szeretetünk, vizsgáljon meg, próbáljon meg minket is és ha nem olyannak talál, fordítson, vezessen a jó utra. Isten hozta! (Éljenezés.)

Püspök ur válasza: Tisztelendő lelkész ur! Tisztelt gyülekezet! Valamint mindazon szeretett testvéreink, a kik itt e mai ünnepélyes alkalomra megjelenni szivesek voltak, üdvözlöm Önöket és őszintén köszönetemet nyilvánítom ezért a megtisztelésért. Különösen a magam 3 gyülekezete részéről; mert hiszen azokat, mint az egyháznak kormányzója magaménak mondhatom, azon szeretetnél fogva, a melylyel hozzájuk atyai szívvvel ragaszkodom, — különösen nagyra becsülöm.

A mi magyar ref. egyházunkra az isteni gondviselés nagyon sok drága kincset bízott; erre bízta a magyar nyelv és nemzetiség őrzését, a tiszta ev. tanoknak fentartását és terjesztését, erre bízta a nemzeti szabadságnak védelmét és őrzését, a mely szabadság nemcsak a mi kincsünk, az közös kincse az emberiségnek, minden vallásfelekezetnek. Igyekszünk mi ezt megvédeni, minden egy-egy gyülekezetünk a védelmi rendszernek egy-egy erőde. Lehetnek azok kisebbek, lehetnek azok nagyobbak, de a mi egyházi életünkre egyiránt jelentékenyek és fontosak.

Maguk a védművek keveset érnek akkor, ha nincsen bátor, lelkes csapat, a mely kész feláldozni nyugalma, munkacrejét, szellemi képzettségét azért, hogy a tiszta evangélium minél inkább terjesztessék.

Istennek hála, úgy ismerem mindezeket a gyülekezeteket, hogy ezek oly erődök, hogy ezeknek legénysége, katonái, lelki értelemben teljesítik kötelességüket szellemi és anyagi teljesség szerint.

Azért kívánom, hogy Isten áldja meg e gyülekezeteket, védelmezze, vezérelje, az ő atyai kegyelmével, hogy ezek soká lehessenek még ezen a helyen, ezen a vidéken az evangyéliomi hitnek, testvéri szeretetnek, mint a magyar hazaszeretetnek képviselői.

De ki kell fejeznem köszönetemet azért a szíves meglepetésért, a melyben engem az ifju hölgyek részesítettek akkor, mikor e csokrot átadták. E csokor jelképezi azt a szellemi szépséget, a mely az ő kebelükben lakik. Adja Isten, hogy mindnyájan legyenek boldogok; teljesüljenek legszebb álmaik és kívánságaik. Legyenek derék leányok, később derék magyar asszonyok, anyák, kik igaz honfiakat és honleányokat neveljenek a hazának. Éljenek!

Püspök ur beszéde a templomban:

Atyánk, Istenünk! Téged keresnek a mi indulataink, Te hozzád kíváncsoznak emelkedni a mi érzelmeink; mert ha te világosítod meg, akkor lehetünk boldogok, akkor tölthetjük be rendeltetésünket. Add nekünk a Te szent lelkednek világosságát és a Te menyei kegyelmedet. Ámen.

Kegyelem nektek és békesség Istentől a mi Atyánktól és az Ur Jézus Krisztustól. Ezen szavakkal üdvözöllek benneteket, atyafias érzelemmel itt összegyülekezett hivei a mi ref. egyházunknak és egyszersmind szeretett vendégeink, kik ez Isten házában a testvéri szeretet megbizonyítására megjelentetek. Kegyelmet és békét kívánok Istentől ezen két gyülekezetnek, a mely a mult időben annyi sok háborgattatáson ment keresztül. De hitét mindig megtartotta, sőt a támadásokat, az ellene törő viharokat dicsőségesen legyőzte. Ebben a népben, mely e községben települt, meg volt a magyar szívósság. Mikor látta azt, hogy nem a törvény nevében, és a törvény erejével, még ha az a törvény igazságtalan lett volna is, törnek rá, hanem erőszakkal, ellent állt, a maga erejére hivat-

kozott. Meg van írva a hagyományokban, a történelemben, hogy a nagy- és nemespécseyi ref. egyház hivei akkor, mikor itt nagy sereggel törtek be, hogy templomukat elfoglalják, sőt már a paplakot el is vették a lelkésztől, mint legdrágább kincsét, bibliáját kerítették kézre: oda állottak az egyházi épületek és lelkész védelmére, úgy hogy azon a helyen, a lelkészlakot, leveleket és bibliát visszaadták. Nemcsak hogy magukra nézve tudták megvédelmezni itt a szabad vallásgyakorlatot, a legnehezebb időben ezen egyháznak hivei; hanem szívesen fogadták a vidékről, az árva eklézsiából ide jövő hittestestvéreket is, kik itt dicsérték Istent ebben az időben, midőn Magyarország sok helyén el volt tiltva az, hogy az Istent lélekben és igazságban tiszteljék. Később is e gyülekezet megmutatta mindig a maga hitbuzgóságát, vallásosságát, egyházhoz való ragaszkodását. Hiszen ha én nem szólnék is, beszélne maga e diszes templom, a mely itt — csekélyebb mérvű gyülekezethez képest — mutatja azt az érzést, a melylyel birtak Isten szentsége és a vallás iránt azok, a kik ezt építették; mutatják az egyházi épületek; de azonkívül a gyülekezetnek története is mutatja. Mert a mi dunántuli kerületünkben nem volt oly nevezetes mozgalom, és közérdek, a minek előmozdítására a nemes- és nagypécseyi egyház meg ne hozta volna a maga támogatását. Most tehát, midőn az Isten engem idevezérelt, midőn megjelentem itt; mert kívántalak titeket látni, a mi egyházunk szeretett hiveit, ha valami lelki ajándékot közölhetnék veletek, micsoda intést, figyelmeztetést adjak nektek? Kedves Atyánfiai! Nálatok intésre, figyelmeztetésre nincsen szükség, csakis a buzditásra, a mely alapul a multon, a multnak történetén. *Légy hív mindhalálig s neked adom az élet koronáját!* Igen a hűségre kérlek, buzditalak benneteket; a hűségre egyházatok iránt. A ref. egyház tagjainak első és fő kötelessége az egyház iránti

hűség. Tudni kell azt minden magyar ref. egyháztagnak, hogy micsoda nagy, fontos érdekek azok, a melyeket a reformáczió ezen mi édes hazánkban ápolt és ápol ma is. Hogy abban az időben, midőn e hazára az ellenség két oldalon tört, nyugotról és délről; a 16. században, a mikor nemzetiségünk forgott koczkán, sőt fajunknak a léte, ha az Isten nem adja a nemzetbe azt az erkölcsi erőt, a mely a tiszta evangyéliomi tanokban fogamzott meg, ma már a nemzet ki volna törölve a nemzetek sorából. De a tiszta evangyéliomi tan minden egyes embert képessé tett, sőt kötelezett arra, hogy a maga meggyőződése, a maga jogai mellett, még ha egyedül marad is, megálljon, még a felsőbb hatalom, a nagy tekintély ellenében is. Másrészről a róm. kath. egyház a maga nagy hatalmával, a protestáns egyházban talált ellenállást; mert ez soha odavihető nem volt, hogy akár a lelkiismereti szabadság nagy ügyét, akár a haza függetlenségének, alkotmányának ügyét elejtse.

Ime kedves Atyámfiak! Már a multban, mikor a reformáczió keletkezett, ily nagy szerepe volt a mi ref. egyházunkban a nemzet megtartásában. És kedves Atyámfiak! e fontos feladat nem csökkent, azóta nem lett semmivé; mert csak gondoljátok meg, hogy itt, nem mondom a küzdelem, de a verseny terén, ellenünkbe áll folytonosan egy oly nagy hatalom, a melynek szive, központja nem e hazában van; hanem idegen földön. A mely nem nemzeti, hanem nemzetközi. A mellett a hatalom mellett hogyne volna szükség e hazában arra az egyházra, a mely szívvvel, lélekkel magyar, nemzeti és a maga létalapját nem találja sehol ezen édes hazán kívül. Légy tehát hű mindhalálig s neked adom az életnek koronáját! Légy hű ezen egyház mellett, a mely a lelkiismereti szabadságnak az ev. tanoknak és a haza szabadságának, alkotmányának egyik biztositéka.

De legyetek hivek kedves Atyámfiak a családi életben. A család az egész társadalomnak alapja. Egészséges vérkeringés az egész társadalomban csak úgy lehet, ha a család szelleme tiszta; ha ott a családfők, illetőleg a szülők a legőszintébb szeretettel, ragaszkodással, tisztelettel viseltetnek egymás iránt, ha tiszteletben tartják mindenek felett a házassági kötelezettségeket; ha a szülők életfeladatukká teszik, hogy gyermekeiket szellemi képzésben részesítsék, azokat erkölcsileg, jellemileg kifejtsék és magasra emeljék, gyermekeik jólétéért minden áldozatra készek legyenek. Viszont, hogy a gyermekek szülei iránt tisztelettel engedelmességgel viseltessenek, hogy betöltsék a parancsolatot: Tisztelj a te atyádat és anyádat, hogy hosszú ideig élj a földön, melyet a te Urad Istened adott neked. Higgyétek el kedves Atyámfiak! a társadalomban a jó rendnek, önzetlenségnek, méltányosságnak, igazságnak alapjai mind a családban mind az erkölcsös családi életben, a családi élet szeretetteljes melegségében vetetnek meg.

Azért mindnyájan kövessétek azt a hűséget, a melyre a mi őseink nekünk példát adtak, kik mind éretnyesek, tiszták voltak a családi szentélyben. Kizártak onnan minden idegen érzelmet. Az ő házuk, az ő várjuk volt, a melyben uralkodtak vallással, hittel és tiszta jellemmel.

De legyetek hivek édes hazátokhoz is, mely nekünk szabadságot, haladást, felvilágosodást biztosít, a mely életet és hantjával eltakar. Ezt nekünk magyar reformált egyháztagoknak nem is kell mondani. Inkább azt kell mondani, hogy a haza iránti hűség miben határozódik és nyilatkozik. Mert kedves Atyámfiak! ezt szükséges és czélszerű jól megérteni. Sokan azt gondolják, hogy a haza iránti hűség nem áll egyébből, mint életünk és vérünknek a haza iránt mindenkor kész feláldozásából.

Pedig kedves Atyámfiak, nem úgy van. Életet a hazáért csak egyszer, vagyont igaz hogy áldozunk többször. Ha életünket a hazáért áldozzuk, az nem bizonyos, hogy mindig a haza javára, előnyére szolgál-e. Az igaz hazaszeretet nyilatkozik abban, hogy hűséggel élünk és munkálkodunk, áldozunk folytonosan a hazáért. Bárki, tartozék bármely vallásfelekezethez ha abban a feladatban, a mi neki a haza munkatérén osztályrészül jutott, lelkiismeretesen munkálkodik, a haza javára dolgozik; legyen ez bárki, az a hazának szolgál. Élünk tehát és munkálkodjunk a hazáért. A haza azonban csak elvont fogalom, egy darab föld magában; hazává azt a népesség teszi, a mely azon él, a mely azon, közös történet, közös czélok, közös lelkesedés által össze van kötve. — Tehát nagyon fontos, talán legfontosabb kötelesség, hogy családjában neveljünk derék és hasznos fiakat a hazának. Azok szolgálják a hazát, kik derék és jó fiakat nevelnek. Intésem ez. A pécselyi nemes és fényes gyülekezet, fényes jóléte, értelmisége, magyar jelleme által és mind az által a tulajdonok által, a melyek a magyar jelleméhez hozzá tartoznak. Egyik fővonása az őszinte vendégszeretet. De kedves Atyámfiak! E fényes gyülekezet, gondoljátok meg, hogy 1774-ben több lelket számlált, mint a mennyit számlál ma. Gondoljátok meg, hogy ezen gyülekezet lélekszáma évről-évre csökken, a helyett hogy emelkednék. Hát nem valami átok ez az Istentől? Mert ha ez így lesz, lassu kihalással lesz e nemes faj kárhóztatva. Mire nézve nemcsak azt kívánom: Gyümölcsözzetek, sokasodjatok, töltsétek be e földet; de azt, hogy még más földet is foglaljatok el és hogy ez a nemes faj tenyészszék. Ime lassu sorvadás, a szű eszi meg azt a fát, a mely hatalmas ágakat nevelt eddig. Nagy büntetése, nagy átká ez Istennek. És higgyétek el, hogy az Isten csak a bünt bünteti. Ennek alapjának valami bűnnek kell

lenni. Nem tudom, hogy erőszakosan avatkoztok-e be Istennek törvényébe, de bűn az eszköz, bűn a fajfenn-tartásától való félelem, hogy ez bajt, nehézséget okoz, bűn ez, mert a hazaszeretettel ellenkezik.

Azért mindazon akadályok, melyeket láttok, igye-kezzetek megszüntetni. Azzal mutassátok meg hazafiságot, hogy azt a védő kart, a melyre szüksége van a hazának, szaporítani növeszteti igyekeztek.

De ezentul a hazaszeretetre tartozik, hogy a nemzeti műveltséget minél inkább terjesszük. Tehát hogy az ifjúságnak helyes, okos neveléséről kellően gondoskodjunk. Meg vagyok győződve, hogy ti kellő gondot fordítottok erre, meg vagyok győződve, hogy nagy hiányokat nem fogok találni, de mégis felemlítem, mert épen ezen gyülekezet az, a melynek műveltsége a régi időben mindig magas fokon állott. E tekintetben a veszprémi egyházmegyében a nemes- és nagypécseli gyülekezet egyik legkiválóbb egyház és részesül tiszteletben a többi egyházak részéről. A mit őseitek e téren nektek szereztek és rátok hagyományul hagytak, azt ne tékozzoljátok el, hanem fokozzátok, emeljétek, gyarapítsátok. Az iskola és egyház nagy áldozatot kíván. Az áldozatkészség kimutatása a mi szeretetünknek valami tárgyhoz vagy intézményhez való ragaszkodásnak. A mi egyházunk nem rendelkezik nagy vagyonnal.

Abban az időben, mikor kivált a kath. egyházból, ott hagyta a mit akár az állam, köztársadalom, akár a fejedelmek, akár egyesek jótekonysága adott. Egy kincset hozott magával: *a vallásos kebel áldozatkészségét*. Ezt nevezzük mi a magyar ref. egyház kiapadhatatlan segélyforrásának. Ne duguljon ez be nálatok soha. Valahányszor az egyház, az iskola hív, hogy hozzátok meg az áldozatot, nem csak abban, a mi egyházi adóképen kivettetik, a mit Istentől nyertetek és erőtök felett nem áll, a kötelezetteken

felül áldozzon mindenki. Nagyon sokszor megtették ezt a ti őseitek, úgy lett csak az egyház virágzóvá.

Mindezek alapja azonban a vallásos hit. A hit hallásból vagy, a hallás pedig Isten igéje által. Hiába beszélünk nagy eszmékről, azok könnyen elrepülnek; de Isten igéjét lelkészetek hetenkint hirdeti, azért ha igaz hivei vagytok ez egyháznak, *látogassátok* szorgalmasan Istennek házáat, látogassátok örömmel, kedvvel, hogy éreztétek szívetekben mikor beléptek: „Örül a mi szívünk, mikor ezt halljuk, a templomba megyünk stb.“ Igenis, úgy mutassátok ki Isten iránti szereteteket és félelmeteket; mert minden bölcsesség kezdete az Istennek félelme. Ne higgyétek azt, hogy az Úr házának látogatása, annak igéjének hallgatása a műveltséggel, a szellemi képzettséggel ellenkeznék. Talán a magasabb értelmiséget azzal mutatja meg az ember, hogy a templomot kerüli? Nem, mind célra, mind munkásságra, mind eredményre nézve a hit a tudománynyal, a műveltség a vallással teljesen összhangzik; nemcsak ellentétben nincsenek, de egymást kölcsönösen elősegítik. Az az igaz tudomány, mely Istenhez vezet; mely nem vezet Istenhez, az az emberi érznek elbizakodottsága. A legnagyobb tudós, ha vizsgálja az ég csillagait, vagy a tenger és bányák mélységét, utoljára megakad, megütközik esze egy kőben, melyet Isten mint egy zárt tett oda, hogy ember ne tovább, csak eddig. Ott ezen túl a hit világa kezdődik és az az ember legyen bármily tudós, kinek szívében hit nem él, az a világ változásai közt biztos sohasem lehet. Ezért kérlek mutassátok ki vallástokat és műveltségteket azzal, hogy Isten igéjét hallgatjátok, azzal, hogy a szentegyházat — hol az ember szíve, lelke magasan emelkedik Istenhez fel — látogatjátok, ebben találjon lelketek gyönyörűséget. Hogy pedig mindez rátok és szeretteitekre beteljesedjék, imádkozzunk.

A CXXII. S. 3. versének éneklése után kivonultunk a templomból, a mikor egyház és iskolavizsgálat tartatott s a püspök ur úgy az egyházban, mint az iskolában mindeneket ékesen és szép rendben talált. Azután tisztelegtek püspök ur előtt a község képviselője *Marlon* bíró vezetése mellett, a tűzoltó-egylet *Fejes* Aladár parancsnok által vezetve, kiknek püspök ur meleg és tanulságos válaszban mondott köszönetet.

Majd a lelkészlakon, a kedves lelkész-család szeretetreméltó társaságában, a vendégkoszoru által körülvéve, vacsorához ültünk, mit a legjobb hangulatban költöttünk el.

Tótvázsony, Nagyvázsony, Leányfalu.

Május 9-én reggel 9 órakor esős időben érkezett püspök ur Tótvázsony határába, hol a község lakossága kocsikon várakozott s a nép nevében a jegyző mondott lelkes „Isten hozott“-at. Azután szép diszkiisérettel bevontunk a tágas lelkészlak udvarára, hol *Barthalos Dezső* lelkész üdvözölte püspök urat:

Főtiszteletű s Méltóságos Püspök ur! A midőn tudomást nyertünk arról, hogy Méltóságod már régebben tervezett látogatását megtartja, mi is, mint a veszprémi egyházmegye egyik egyházának tagjai, örömmel vártuk a napot, a melyen megjelenik. Végig rezgett lelkünkön: kérlek titeket Atyámfiain, hogy becsülitek meg azokat, a kik járnak ti előttetek stb. Méltóságos Uram! Ezeknek az ígéknek hatása alatt állunk itt e gyülekezet kicsinye-nagyja. Az előljárók és közrenden levők letették a munka eszközeit, hogy feledhetlenné tegyék e napot, úgy magukra, mint az egyházra nézve. Itt vagyunk, hogy le tegyük az őszinte tisztelet és szeretet adóját. Kifejezzük igaz szívből jött érzelmeinket, fogadja tehát Püspök ur, ez alkalommal tiszteletünk, szeretetünk, ragaszkodásunk

kifejezése mellett őszinte üdvözlétünket. Isten hozta, az isteni gondviselés főt. Püspök urat még hosszú életen át a dunántúli egyházkerületnek, ref. egyházunknak és minden igaz tisztelőinek örömeire — éltesse !

Szakonyi József n.-vázsonyi lelkész beszéde (leányfalui): Eljöttünk Méltóságos és Főtiszteletű Püspök ur, hogy kifejezést adjunk mély tiszteletünknek magas személye iránt, hogy magunkat püspöki vizsgálatának alá-bocsássuk. Üdvözljük szeretetünk egész melegével. Elmondjuk, nagy a mi örömünk és dicsekedésünk; mert az, a ki ígérte hogy megjelenik, itt van és püspökünket színről-szinre láthatjuk és tisztelhetjük; de még nagyobb volna örömünk, ha e szerencse otthonunkban, saját kis egyházunkban ér bennünket, a hol mi is bebizonyíthattuk volna, hogy a felekezetekkel, egymással egyetértésben élünk, kik szintén szeretettel várták volna püspökünket. Eljöttünk Méltóságos Urunk, hogy vizsgálata alá bocsássuk, hogy megtettük kötelességünket, kik is egyéb iránt azt kívánjuk, hogy úgy az egyes, mint egyetemes egyházunkra nézve, püspöklátogatása legyen kiható, boldogító és áldást hozó. Az Isten hazánk, vallásunk üdvére, hasznára, kedves övéinek örömeire soká tartsa meg! (Éljenezés.)

Egy kis leány virágcsokrot nyújtott át.

Püspök ur válasza:

Örömmel gondoltam erre a jelen pillanatra, a midőn nekem a mindenható Isten alkalmat ad arra, hogy ezen, a veszprémi egyházmegyében régi ősi két egyházat, de a melyek az idők folyamán a viharok, vészek, nehéz körülmények között sok tekintetben alászállottak a virágzásban — meglátogassam és ennek híveit színről-szinre láthassam. Kivántam ezt azért, hogy egyrésztől vigasztalást, bátorítást nyújthassak azoknak a hiveknek, a kik itt a mi egyházunk szertartása szerint tisztelik az Istent. Másrésztől talán intést, utbaigazítást adjak arra nézve,

az evangyéliom igéjéből, hogy mi az a cél, a mely felé futnunk kell, a mit nem szabad szem elől téveszteni, ha azt akarjuk, hogy a mi magyar ref. egyházunk és annak egyes gyülekezetei szilárdan megálljanak. Mert hiszen tudom én azt a törekvést, a mit minden egyház kifejt, látom az egyházi épületekről; még ott is Nagyvázsonyban, tudom, hogy mily szép diszes templomot építettek; de azért ismerem a hiányokat is, a melyek fennforognak, melyek végzetesek a gyülekezetekre. Most atyai jóindulattal üdvözlöm mindnyájukat és kívánom, hogy a jó Isten kegyelme adja meg a kívánt sikereket. Kérem a két gyülekezetre a jó Isten áldását, álljanak fenn és virágozzanak. (Éljenzés.)

Majd templomba mentünk s a XC. Zsoltár és 37. dicséret éneklése után püspök ur megtartotta nagyarányu főpásztori beszédét.

Kegyelem nektek és békesség az Istentől, a mi Atyántól és az Ur Jézus Krisztustól, ezen szavakkal köszöntlek és üdvözöllek beneteket tótvázsonyi és nagyvázsonyi ref. egyházunknak ide e szent házba összegyülekezett hivei, ezen szavakkal üdvözöllek benneteket is szeretett más vallásu, más felekezethez tartozó testvéreink, a kik testvéri szeretetetek kimutatására megjelentek itt az Urnak házában, hogy velünk együtt ünnepeljete. Kegyelem nektek és békesség! Bizony, ha ezen itt hivei számában megjelent két ev. ref. gyülekezetre gondolok, annak viszonyait, helyzetét, multját, jelenét, jövőndőjét szemem elé vetem: akkor az isteni kegyelemhez kell fordulnom, hogy az jöjjön ezeknek a gyülekezeteknek minden törekvésükben segélyére. Látom a külsőségeket, látom a templomnak, az egyháznak az egyházi épületeknek jókarban tartását, látom a nemrég ide felállított orgonát; mind a hivek buzgóságából és közadakozásából. De ha keresem azokat, vagy azoknak

utódait, a kik valamikor itt e helyen a magyar ref. egyháznak fényei, diszei, kiváló világító fáklyái voltak, a kik a dunántuli kerületnek közügyeire irányadó befolyással voltak: a *Kazaiakat*, *Orosziakat*, *Somogyiakat* és sok számosakat, a kik ennek az egyháznak történetét évszázadokba viszik vissza, és évszázadokon keresztül a tiszta felvilágosodásnak, a testvéri szeretetnek, az egyház felvirágoztatásának nemcsak jótékony pártfogói, de egyuttal szellemi tényezői is voltak; azok a világi előkelőségek, a kik mindig odatörekedtek, hogy e községbe a legtudósabb, legképzettebb papok kerüljenek és csak azért, hogy velök a hit, a bölcsészet és más tudományokból mindig összeköttetésbe téve folyton érintkezzenek és velök a legszebb összeköttetés találják fel még a templomon kívül is ebben a bölcsességben, a melynek kezdete az Istennek félelme.

Hol vannak ezek! Hol vannak ezeknek utódaik! Ezek kegyeletes emlékezetben ott vannak a dunántuli kerület és a pápai ref. főiskola diszcsarnokában; mert ott vannak arczképeik, a melyekre a késő nemzedék mindig áhitattal tekint mint példányaira az igaz magyar kálvini gondolkozásnak, jellemnek. Ott nyugszanak testileg a földben, ezen község temetőjében. Áldott legyen még a testöknek is emlékezete, csendes legyen az a nyugalom, ne háboríttassék meg az én beszédem által most, a midőn én itt az ő utódaikat keresem. Bizony, még ha nem a nagyokra gondolok is, de gondolok ref. egyházunknak egyszerű hiveire, azok közül a tehetősebb, jobb módúakra, kik az egyháznak itt nagy számban terheit hordozták, diszét emelték, még akkor is azt kell mondanom: „A dicső nép, mely tanult izzadni, izzadás közt hősi bért aratni, névben él csak s többé nincs jelen“. Ugy hogy kedves Atyámfiai! a gyülekezethez midőn szólok, midőn meggondolom, hogy különösen ezen a helyen,

mily fontos, mily nagy hivatása volt és van ezen mi magyar ref. kis gyülekezetünknek, ezen a helyen, a hol eredetétől fogva több vallásfelekezet élt meglehetősen békeségben együtt, a hol hazánknak idegen, nem magyar nyelvű polgárai telepedtek meg nagy mennyiségben; de de a kik magok is igaz magyar honpolgárok, magyar szellemű hazafiak akarnak lenni; hogy itt most jelentősége, befolyása, feladata van a ref. magyar gyülekezetnek, ezt megérteni mindenkinek könnyen lehet. Tehát midőn én erre és egyszersmind a viszonyok, a helyzetre gondolok, az evangyélium amaz igéi jutnak eszembe: „*Ti vagytok a földnek sava, ha a só megizellenül, mivel sózattatik meg?*” Nem jó azután semmire, hanem hogy kivetessék és megtapodtassék mindenektől. Igen, ezt az evangyéliomi sót, ezt keresem én és akarom bennetek látni, sőt ezt akarom nektek az én beszédemben intésem által mintegy ajándéku adni, hogy ez tegye izessé a ti éltetek táplálékát, hogy ez óvja meg azt, a mi bennetek rothadásnak indul. Igenis, ez az evangyéliomi só szükség, hogy meglássék a ti vallásos éltetekben. Kedves Atyámfiai! Általában a reformációról, annak terjedéséről sok különféle vélemények vannak és lehetnek, de az kétségtelen, hogy nálunk Magyarországon a reformáció azért terjedt el oly hamar t. i. a 16. század második felében, azért vette azt fel az egész nemzetnek minden rétege. mert az az egyszerű tiszta ev. tan, a mely ezen alapszik: „Az Isten lélek, a kik őt imádják, kell hogy lélekben és igazságban imádják!” nagyon összhangzott a magyar nép józan, felvilágosodott gondolkozásával. Továbbá azért, mert az ev. hit alapjává tette a lelkiismeret szabadságát, a mely szerint ember, más embernek a lelkiismereti dolgaiba erőszakkal befolyást nem gyakorolhat. Ez a lelkiismereti szabadság alapja levén a polgári szabadságnak, a vélemény szabadságnak, a magyar nép, a mely imádta a szabad-

ságot, a mely annyit áldozott azért, rajongással, önként hódolt meg azon tanoknak, a melyek ezt hirdették az embereknek.

De ezenkívül a magyar nép bevette a reformácziót, mert abban látta a magyar nemzetiségnek támaszát. A mi egyházunk magyar nyelvű egyház, egyszerű lelkésze, tanítója, püspöke, soha más nyelven, mint magyarul, nem tanít, közvetlen szívből szívhez, észről észhez beszél. És abban az időben, midőn az állam még a magyar nemzeti nyelvre oly kevés súlyt fektetett; mikor a testvér felekezetek részint mint a melyekben sok idegen nyelvű volt, részint mert általános világnyelvet használ ma is hivatalos nyelvül, kétségtelenül a magyar nemzetnek oly támaszul, mint a tiszta magyar ref. egyház, nem szolgálhatott más.

Kedves Atyámfiak! Meg van-e itt nálatok ez az evangyéliumi só? Ragaszkodtok-e ahhoz a tiszta felvilágosodott hithez, a mely egyedül képes az emberi kebelt boldogítani, minden tetteket, gondolatotokat az evangyélium szerint intézitek-e? Igyekeztetek-e a nemzeti művelődést terjeszteni, mindezen szolgálatokat megtartjátok-e? Óh ha a só megizetlenül, mi történik akkor, ha megrendülne a ti tiszta evangyéliumi hitetek, a mely összefügg mindezekkel a nagy fontosságú elvekkel?! Tehát egyrésről a felvilágosodás terjesztése, a nemzeti nyelv terjesztése e kis körben, a testvéri szeretet gyakorlása a lelkiismereti szabadság oly elismerése, hogy ha ti az evangyéliumi ref. egyház tanait valljátok, ez ne szüljön bennetek lelki kevélységet, más vallásu testvéreiteket ne tartsátok sötétség fiainak, vagy babonában élőknek.

Azt kívánja az evangyéliom, hogy a só meg ne izetlenüljön. Hitetekhez ragaszkodjatok szívesen, lelkesedéssel; mert az a tettek és a ti őseiteknek nagy kincsök volt és ha nem lett volna, talán ti sem lehetnétek itt magyarok.

Ma, midőn az állam is sulyt fektet arra, hogy a magyar nyelv terjedjen, ti vagytok az elsőszülöttek, de nincsen előjogotok; mert mindnyájan egyenlő polgárai vagytok e hazának, hogy azt pártoljuk, ahhoz ragaszkodjunk. De nem szabad megizetlenülni annak az ev. sónak a ti *családi életekben* sem.

Mindennek alapját a tiszta családi élet képezi. Az a családi élet, a melyben a házasság már alapjában nem önérdékből, hanem tiszta igaz szeretetből köttetik. A hol mindegyik fél kimélettel, előzékenységgel, igaz odaadással viseltetik a másik iránt. A hol semmi sem történik egy akaratából, hanem mindig, minden történik közös akaratból; legyen az gyermek nevelési, vagyoni, bármiféle kérdés, a hol ennél fogva a gyermekek látván a szülők szeretetét, mindegyik irányában egyenlően tisztelettel, ragaszkodással, engedelmességgel viseltetnek. És a mely családi életben a szülők érzik azt, hogy Isten adományai a gyermekek, hogy az igaz ember azzal jutalmaztatik meg, azon betelik a szent ének áldása: Meglátod gyermekidet, te asztalod körül, renddel, mint olajvesszőt, kikben szived örül. Óh kedves Atyámfiak! Meg van-e nálatok, meg van-e köztetek, a ti családi életekben ez az evangéliumi só? Nem izetlenült-e meg?

Nem tudok erről sokat mondani. Ti magatok jobban tudjátok. De jelenségek, azok nagyon szomoruan tárulnak eléim az írásokból. Gondoljátok meg kedves Atyámfiak! hogy ennek a *Lótvázsonyi* egyháznak 1774-ben tehát ezelőtt 129 évvel 510 volt hiveinek száma, 1826-ban 650-re emelkedett, és azóta fájdalom kimondani is, oly átok nehezedett e gyülekezetre, hogy folyton apad és apad és jelenleg 290; alig $\frac{1}{10}$ része a község lakóinak, pedig előbb valamikor többségben volt itt.

Ime kedves Atyámfiak! ez rettentő átok, a mely ezt a kis szigetet nyomja, a mely szilárd volt előbb, mint

szikla állott a viharokkal, hullámokkal szemben, de most az áradat mossa és mossa; pedig minél kisebb lesz, annál jobban elborittatik az ellenkező áradat által.

Nem az az én szívem fájdalma, hogy más felekezet is szaporodik, én annak is örülök; mert oly nagy szükség van a magyarra, hogy még az apagyilkosnak is meg kellene bocsátani — Széchenyiként — hogy ne fogyjon a nemzet; de hogy éppen a legmagyarabb nép, az az ősi nép, a mely e földet megszállta, a melynek ez tulajdonul adatott, hogy ez fogy, ez az én szívem fájdalma.

De meg kell látszani annak az evangéliomi sónak és nem szabad megromlani annak, a ti *gazdasági életekben* is. Itt is ti tudjátok azt, hogy mi okból, de én elibém csak az írásokban nagyon szomorú kép tárul.

Csodálatos egy kérdés, felteszem magamnak, hogy ebben a községben a föld, a miből élünk, családjainkat fentartjuk, a református embernek nem ér annyit, mint más vallásfelekezetű testvéreinknek, nem becsüli annyira, mint becsüli az, a ki csak most jut hozzá először. Nem gondol családjára, jövőjére; pedig az, a ki háza népéről gondot nem visel, az a hitet megtagadta és a hitetlennél alábbvaló. Hiszen a magyar népnek az a jellege, hogy úgy hívták, hogy: *földéhes*; azért vándorol ki, hogy nincsen elegendő földje és nektek adott Isten és nem ragaszkodtok ahoz, hogyha kieresztitek kezeitekből. Kedves Atyámfiai! A ki a földet szereti, az szereti a hazát is. Megemlítem, hogy jelenleg 75 ref. család van itt és abból 13—14-nek nincsen utódja, úgy hogy ha meghalnak a szülők, nem marad utánok senki, ki nevöket viselné és ez egyháznál helyökbe álljon. És ha erre gondolok, ha oly könnyen kieresztitek a vagyont, ti cselédek, napszámosok lesztok azon a földön, a mely előbb a tiétek volt. Nem fájhat-e szívem, hogy nem mondhatom: Ti vagytok e földnek savai stb. S mit tesz az, hogy kivettettek, megtagostattok?

Azt teszi, hogy ti a magatok helyzetét szőgyeljétek más felekezetek előtt; mert azt mondják, hogy ime ily életre képtelen az ősz eredeti magyar faj. Óh kedves Atyámfiak! Ne izetlenedjék meg amaz evangyéliomi só ti köztetek, hanem igenis, elkezdve ott, hogy gyermekeiteket neveijétek Isten félelmében, de egyuttal oly ismeretekben, hogy az életben megállhassanak. Legyetek munkások, fáradhatatlanok a munkában. Legyetek takarékosak; mert nem a munkában győznek le mások titeket, nem, hanem a takarékoságban; miután nálunk még a szegény is ereje felett igyekszik az életmódban, ruhában költekezni; s a mit megkeres nagy fáradalommal, azt nem épen nélkülözhetetlen dologra könnyen kiadja. Magatok is tudjátok ezt. Lehet e rossz szokásnak is következménye a szesz italok mértéktelen használata. Megmondatott, hogy a dorbéző szegénynyé leszen. Ne nézd a bort stb. gyalázatot hoz fejedre, elveszi vagyonodat.

Szoktassátok gyermekeiteket munkára, takarékoságra. Azon kívül ne legyenek ti köztetek semmiféle hasonlások, mert ha egymással egyetértetek, barátságba, békességbe vagytok, egymást atyafiságosan segítitek, tanácsal, munkával, azzal, a mivel az ember tartozik egymásnak; akkor a nemzetnek pusztulása nem következik be, míg a viszály pusztulást és nyomort szül.

A jó Isten segítsen meg titeket, hogy evangyéliomi hiteteket és a mi annak következménye az evangyéliom szerinti erkölcsi életet újra e gyülekezetben és gyülekezetekben fellendítsétek, atyafiúi szeretetben lehessetek egymás iránt; ne avatkozzatok oly dolgokba mélyen, a melyek csak veszedelmet szülnek, egyenetlenséget idéznek elő testvér-testvér, gyermek és apa közt. Hanem egy akarattal legyetek és az Úrnak szolgáljatok. Hogy az Isten erre kegyelmet és erőt adjon nektek. jertek imádkozzunk. 179. dics. 10. v.

Azután melegen üdvözölték püspök urat a róm. kath. iskolaszék és a község, a plébános ur vezetése mellett, mit a főpásztor szívélyesen viszonzott.

Templom után szigorú vizsgálatot tartott a két egyházban, s megadta főpásztori utasításait. Megvizsgálta az iskolát is s a lelkésznek, tanítónak s presbiteriumnak szeretettel lelkükre kötötte, ezen hajdan nagy tekintélyű eklézsiának hűséges vezetését, gondozását. Végül mindnyájukat Isten kegyelmébe ajánlva, a nép éljenzése s üdvölvések között Vámosra távozott.

Vámos.

A vámosi határban a községi képviselőtestület élén a jegyző üdvözölte püspök urat s ezután a községbe vonulva, a lelkészlak előtt, a lelkesedéssel ünneplő nagyközönség által körülvéve, *Száz Kálmán* lelkész mondott üdvözlő beszédet.

Főtiszteletű és méltóságos Püspök Ur! Életemben egyik legkedvesebb pillanat ez, melyben gyülekezetünk minden tagja nevében szívből üdvözölhetem Méltóságodat. A benső megindulásnak és forró hálának érzelmétől áthatva áll itt gyülekezetünk. Tiszteletünk, szeretetünk, hódolatunk, ragaszkodásunk oly őszinte és igaz, a mily páratlan püspök ur lelki gondozása és ébersége, melylyel az egyházak egyetemét minden időben és körülmények között körülveszi. Szavakat én az örömnék kifejezésére nem találok, melyet gyülekezetünk minden tagja érez a felett, hogy színről-szinre láthatjuk. Isten hozta Méltóságodat. Ajándékozzon meg bennünket lelkiajándékkal, hogy legyen ma a mi lelkünknek tápláléka egy kánai menyegző, a melyből a lelkiörömnék, békének, tudásnak édes éré-

sétől áthatva térjen meg ki-ki hajlékába. Isten hozta. Isten éltesse püspök urat!

Egy kis leány a Püspök urnak virágcsokrot nyújtott át.

Püspök ur válasza:

T. Lelkész ur! T. gyülekezet! Kedves Vendégek! Fogadják őszinte köszönetemet és üdvözetemet. A legnagyobb öröm hatja át szívemet, nemcsak azért, hogy ezen ősi egyház hiveit ma ez alkalommal színről-szinre láthatom; hanem azért is, hogy az ősök hitbuzgalmának oly sok szép tanujelét tapasztalom itt, a melyek lehetetlen, hogy elismerést ne keltsenek atyai szívemben. Az Istent kérem, hogy e gyülekezet buzgóságát, igyekezetét vegye a szentlélek pártfogása alá; hogy az a buzgóság teremjen még sok hasznos, áldásos gyümölcsöket, egyházára, növendékeire, hiveire, hogy virágozzék az Isten és felebaráti szeretet. Adja áldását Isten a vámosi ref. egyházra.

Azután a szeretetreméltó papné született Sörös Lenke urnő üdvözölte és fogadta püspök urat és kíséretét s az asztalhoz ültette az egész társaságot, melyen már a kíváncsú elegek hivatólag intettek felénk.

A valódi magyaros ebéd elköltése után a templomba mentünk, hol püspök ur a buzgó és nagyszámu hivekhez, a multat és jelent összehasonlító, lelkesítő, értelemfejtő és bátorító főpásztori beszédet mondott.

Kegyelem néktek és békesség a mi Atyánktól és az Ur Jézus Krisztustól. Ezen szavakkal üdvözöllek benneteket *vámosi* ref. egyházunknak tagjai, előljárói, hivei és mindnyájaitokat, kik ha más felekezethez tartoztok is, itt megjelentetek ezen testvéri ünnepély alkalmával e szentegyházban. Üdvözöllek benneteket, mint ezen ősi egyháznak tagjait, a mely egyház megalakult már a reformáció kezdő idejében, akkor, mikor az első reformátorok

Dévai Biró Mátvás és Huszár Pál hirdették ezen vidéken a tiszta evangyéliomi tudományt. Megalakult, mert a ti apáitoknak szívét ezen evangyéliomi tanhoz vonzotta egyrésről a magyar nemzethez való szeretet, hogy édes magyar nyelvünkön hallgathassák Isten igéjét, magyaroknak nevelhessék gyermekeiket; ezen tanhoz vonzotta a szabadsághoz való szeretet és azért való rajongás; mert az ev. tan hirdette a lelkiismereti szabadságot, a mely alapja minden más szabadságnak. De nem csak annak, de alapja az igaz testvéri szeretetnek. Mert ha nem vagyunk képesek eltérni egymásnak különböző hitbeli véleményeit és meggyőződését, akkor a legnagyobb erőszakot gyakoroljuk, akkor uralkodni akarunk másoknak nemcsak tettein, de még gondolkozásán is. Ugyanazért ezen gyülekezetben megalakult a 16. században a ref. egyház, és Isten segítségével fentartotta magát a mai napig, nem háborgattatva, üldöztetve senkitől. Sőt inkább kedves Atyámfiai! ez lehet dicsekedések, hogy sok a környéken háborgatott és üldöztetett egyháznak, — melyek árvákká lettek, mert ezekben a tiszta ev. tannak hirdetése eltiltatott, a nyilvános istenitisztelettől elzárattak, lelkészek, tanítók elűzettek — e gyülekezet adott hitbeli vigasztalást. A hosszú időközön át árva *veszprémi* egyház hivei is itt kerestek hitbeli vigasztalást ti köztetek; ide jöttek, hogy lélekben vigasztalást, megnyugvást találjanak. Erős volt hát itt a ref. egyház állandóan és mindig. És mégis a más felekezet iránti szeretetnek talán sehol sem volt oly példája, mint épen ebben a gyülekezetben.

Ti talán már nem emlékezhettek rá, hogy 1775-ben a királyi parancsolat alapján állapittatott meg e községben az, hogy a község előjárósága vegyesen reformátusok és katolikusok közül alkottassék. Kezdetben a királyi határozat úgy szólott, hogy egyenlő arányban. Belátta azonban a kisebb fél azt, hogy egyenlő arányban nem kép-

viselheti magát és kijelentette, hogy miután náluk annyi birtokos ember, hogy képviselő lehetne, nincsen; csak 3 taggal kíván részt venni a község előljáróságában.

Hogy ily küzdelem, egyetértés, összhangzat volt e gyülekezetben, talán annak lehet tulajdonítani, hogy épen ennek az egyháznak lett lelkészévé az a nagy tudományu ember, a ki egész Magyarországon a felekezeti egyetértést a legnagyobb mértékben hirdette és valósította. A ki nem csak azt hirdette, hogy a két protestáns felekezet egygyé lehet a szeretet által, hanem azt is, hogy a róm. kath. egyházzal a hazafiság tekintetében egygyé lehetne; s e nézete szinte gyanúsításba juttatta. Nem is szükséges e nagy embernek nevét említeni, *Papp István* személyében, a kit ennek a községnek nagy dicsőségére *vámosi Papp Istvánnak* neveztek el az egyház és a magyar irodalom történetében. Ime kedves Atyámfiai! ilyen volt ennek az egyháznak multja, telve dicsőséggel, telve felekezeti egyetértéssel, egymás iránti tisztelettel. Azonban fájdalom, erre a gyülekezetre is nagyon szomorú napok következtek.

Nem az üldöztetés miatt, nem vallások akadályoztatása miatt, hanem egyrésről a nagy elemi csapás miatt, az 1841-iki nagy tűzvész ez, a melynek nyomait ma is látjuk még, mert a gyülekezet nem jutott annyi erőre, hogy ezt elenyésztethette volna. Ez az egyház is csaknem megsemmisült. Mert a hol a hivek szegények, ott szegény az egyház is.

De ezt nyomon követte egy másik csapás. Az 1848. évi események egy nagy átalakulást hoztak létre ennek a nemzetnek életében, a mely átalakulás, épen a leghátrányosabb volt erre az osztályra, a mely osztályból állottak ennek a gyülekezetnek tagjai, a köznemesi osztályra. Mert hiszen minden előjogait elvesztette, megszűnt tehermentessége, de nem kapott semmi ellenértéket a

nemzettől; míg a nemzet minden más osztálya és rendje kapott.

Ezen nagy átalakulás folytán a nemzeti, társadalmi életnek egészen más törvényei lettek, mint a melyek voltak előbb és én sajnálattal láttam fiatalabb éveimben, hogy mindazon községek közt, a melyeket e csapás ért, épen Vámos község lakosai, egyháztagjai tudtak legkevésbé alkalmazkodni az ujonnan alakult viszonyokhoz. Óh kedves Atyámiai! hány embert, hány családot söpört el akkor az alkalmazkodni nem tudás ti közöttetek. Hányan lettek szegényekké, földön fuókká; mert mind a multban reménykedtek, de a mult csak nem jött vissza. Még volt nagyobb hiba.

Az a nagy reménység, a mely a félrevezetésnek oly könnyen ad hitelt, sehol sem talált ugy talajra, mint Vámoson. Ez az a mi ennek a községnek, egyháznak jólétét megrázta; mert az az ember, a ki a maga dolgaival nincs rendbe, az a köz dolgaival sem tud foglalkozni. Közönyös lett az egyház előjárósága. Nem kárhoztatom őket, hiszen ők nem okozói voltak a bajnak. És most, midőn öszülő fejjel idetérek hozzátok, kedves Atyámiai! megvallom és örömmel vallom meg, hogy nagyon kedvező különbséget, megörvendezettő változást látok nálatok. Hiszen mindent nem tettetek az óta, de mégis látom, hogy sokat tettetek. Mit szóljak tehát, mit mondjak nektek midőn színről-szinre látlak titeket, az én véreimet, rokonnaimat felekezet különbség nélkül? Azt mondom: *A melyek hátatok megett vannak, azokat elfeledvén, igyekezzetek azokra, a melyek előttetek vannak, futván a cél felé.*

Igenis, vetkezzetek le minden olyan ábrándokat, a melyek benneteket azzal kecsegtetnének, hogy a régi idők módja szerint meg lehet élni, a régi idők módja szerint fel lehet virágozni, egyházi tekintetben feledjétek el a közönyösséget.

Éreztétek, hogy az egyház a tietek. Gondoljatok csak egy épületet, ha az már roskadozik, azt ideig-óráig támasztékokkal fenn lehet tartani, de az sohasem áll már erősen. Annak az alapjára kell szilárdan építeni. Ez az alap a hithűség, az áldozatkészség, a közönyösségnek levetkőzése. Ezt pedig el lehet sajátítani azzal, ha gyermekeiteket abban neveltetitek. Az Istent féljed, az ő parancsolatait megtartsad! Tehát ha már ott kezditek megvetni az alapot. Mindenki, a gyermekek pedig mindenkor jelenjenek meg az Isten házában, hallgassák Isten igéjét, a mi Istennek hatalma minden hivek üdvösségére. Azonkívül szükséges, hogy elfelejtsétek azokat, a midőn mindenki az egyházi terheket magára nézve a legutolsónak tartotta; előbb való volt minden, hogy ereje felett ruházkodjék, hogy talán mértékletlen dorbézoljon, multságokat rendezzen; igyekezzetek az áldozatkészséget egyházatoknak minden egyes tagjában kifejteni. Ezenkívül kedves Atyámfiak szükséges, hogy elfelejtkezzetek a gazdasági téren is azokról a dolgokról, a melyeket régebben tettetek, a midőn azt tartottátok, hogy csakis a föld az, a mi adhat valamit, a magunk szorgalmából nem sokat kell ahoz tenni. Nem úgy Atyámfiak! Nézzétek a célt, a mi előttetek van; ha ezt nézitek, akkor igenis jöhet kedvező vagy kedvezőtlenebb idő; de az igaz szorgalomnak és igaz igyekezetnek, ha az okossággal van párosulva, annak meg van a maga eredménye. Azt a közönyösséget, a mit az egyház vagyoni ügyeinek kezelésében talán előbb tanúsítottak, vetkőztétek le és törekedjétek arra, hogy egyházatok vagyoni ügyeit rendezzétek.

Ennek az egyháznak mai nap mintegy 11 ezer korona adóssága van. Magatokra vállaltátok, 6 ezer koronát ki is vetettetek. Ez a cél a mire törekedtetek, hogy az egyházatok vállairól a terhet leemeljétek. Kedves Atyámfiak! A mit Istennek adsz, adjad azt örömmel és

kész szívvvel. Azért azzal mutassátok meg, hogy a régieket elfeledvén, törekedjete az előtte levőkre, hogy senki ne vonogassa magát abban, a mire magát elhatározta; mert mindenki lelkiismeretesen, szívbeli buzgósággal, egyház iránti áldozatkészségből tegye meg kötelességét.

Kedves Atyámfiak! Ti még arra is láthattok példát, hogy oly emberek is hoznak áldozatot a ti nevelés-ügyetek, egyházatok és templomotokért, a kik nem felekezetihez tartoznak. Ha tehát azok ezt teljesítik szeretetből, miért ne tennétek ti meg azt, a mit nemcsak szeretetből, de kötelességből is teljesíteni kell.

Kedves Atyámfiak! Igyekezsetek ezeket az elveket, ezeket a jó szándékokat valósítani. Erősödjete meg azzal, hogy Isten házáat látogatjátok, Isten igéjét hallgatjátok, a gyermekek nevelésére kellő gondot fordítotok, a gazdasági élet terén magatokat lehetőleg tökéletesítetek, a mai kor szelleméhez, igényeihez, érdekeihez mindenekben alkalmazkodtok; hogy jó rend legyen cselekedeteitekben. — Vagyoni tekintetben a munkássággal az igazi takarékoságot egyesítetek; mert hiszen a vagyoni jólét alapját nemcsak a munkásság teszi — és talán e tekintetben nemcsak a községben, de sok helyen látom, hogy a magyar ember bárkivel kiállja a versenyt — és mégis tekintetek itt egy kis falura, azok többre mennek mint ti. Pedig ti a magyar vendégszeretetet mennyire gyakoroljátok. Mennyivel előbbre volnátok vagyoniilag, ha barátságért csak felényt áldoznátok. Neveljétek a gyermekeket Isten szent félelmében. Azon túl vigyázzatok a családi élet tisztaságára. Tiszteletes mindenek felett a házasság. Tartsátok tiszteletben ezt. És pedig azt csak úgy tehetitek, ha a legbensőbb szeretet, barátság él azok között, kik egygyé lesznek egy egész életre.

Csak úgy neveltethetnek a gyermekek a szülők iránti tiszteletben, engedelmisségben, csak úgy történhetik

ez, ha mindkét szülét a gyermekek egyenlően tisztelik, szeretik; mert azok is tisztelik, szeretik egymást. Ha ezeket megteszitek, akkor teljesítitek a haza iránti kötelességeiteket is, mert a haza iránti szeretet nemcsak az élet fenntartásában áll, nem, hanem a hazáért folytatott munkában, melyből a nemzeti jólét és az emberi társadalom java sarjadozik ki. A jó Istent arra kérem, hogy adjon nektek kegyelmet ahhoz, hogy mindezeket egyházatok javára, de saját boldogságtokra is megtegyétek és kérlek, ti is járuljatok a mindenható Istenhez könyörgésekkel. 37. dics. XXVIII. Zsolt. 4. v.

Presbiteri gyűlés.

A vámosi ref. egyházat midőn meglátogatom, egyuttal az egyháznak helyzetéről, anyagi, vallási és iskolai tekintetben is értesülést szerzek. Az iskolákat megvizsgáltuk, a körülmények iránt nagyobbbrészt tájékozva vagyunk. A jegyzőkönyvet fel fogja venni a jegyző ur, minden kérdésre feleljenek meg a valóságnak megfelelőleg. 4 pár törvénytelen együtt élő. Magtár van. Tartozás 11 ezer korona. 1901. márcz. 16-án tartott presbiteri gyűlésben — kivetettek magukra 6000 koronát törlesztésre. 1902. év végén tartozás 8035 kor. A fizetendőket pontosan fizetik. 202 kor. hátralék van. Az adórendszer személy és vagyon utáni adózás.

Nagyon tisztességes itt a születés és az iskolások száma. Nem fogyott a lét-szám. Ezért megdicsérem a vámosiakat, elismerésemet nyilvánítom; mert nem félhünk attól, hogy ennek a kálvini jellege elvész. Szentgál már nem kálvinista, B.-Füreden is nagyon hanyatlanak a reformátusok, Tótvázsonyban 1400 kath. és 296 ref. van. Látják t. presbiter urak, hogy mi ezen vidéken pusztulunk, veszünk; annyival inkább virulni kell ennek az egyháznak, a mely népesedés, gazdasági viszony tekintetében is kedvezőbb itt; iparkodjanak, hogy a népek

lehetőleg erkölcsösek legyenek, agglegények ne legyenek, a nők a gyermekektől ne féljenek; mert a gyermekek nagy gazdagság és kincs. Megköszönöm a szivességet és magamat ajánlom. Isten áldja meg a presbiter urakat és kedves családjaikat.

Ezután búcsut véve a kedves lelkész- és tanító-családtól, a szelid alkony üdítő levegőjétől övezve, püspök ur kíséretével bevonult Veszprémbe, hol Koller Sándor vármegyei főjegyző és magas műveltségű neje született gencsi Gencsy Leontina urnő adtak fényes és gazdag vacsorát püspök ur tiszteletére.

Litér, Szent-István.

1903. május 10-ike nevezetes emléknap lesz a litéri egyház történetében azért, mert forrón szeretett főpásztorunk e napon, 61-ik évi születése napján tartotta itt meg püspöki látogatását és ez által is fokozta az érdeklődést és tette emlékezetessé az egyházlátogatást. Veszprém felől reggel 9 órakor ért Litér határába, a hol a község képviselőtestülete és diszkisérete élén a jegyző megleghangu üdvözléssel fogadta. Majd a községbe bevonulva, az egész lakosság sorfala közt és lelkes éljenei által s a harangok hivatató hangjaitól köszöntve ért az espereslelkész lakása elé, ahol a litéri és szentistváni előljáróság, az iskolás gyermekek, ifjak, hajadonok élén Nyikos Kálmán lelkész az ő szokott őszinte magyar szívéllyességével üdvözölte és fogadta püspök urat és kíséretét s kifejezte, hogy mióta megválasztottuk főtiszteletű püspök urat magas állására, azóta jellemsszilárdságával, egyszerűségével, jézusi bánásmódjával, szóval egész működésével teljes biztosítékát nyújtotta annak, hogy egyházaink vezetése *nála* a legjobb kezekben van letéve. Isten éltesse és tartsa meg e magas állásában a

mi boldogságunkra és kormányzásunkra! Püspök ur baráti szíves válaszában kifejtette, hogy azt az utat, mely őt a mai nap Litér és Szent-István gyülekezeteinek meglátogatására vezette — bár sok fáradsággal és töredelemmel jár — nem sajnálja. Hálát ad Istennek, hogy megsegítette s ide vezérelte. Otthon érzi magát a litérik és szent-istvániak között, mert itt nincsen is — úgy szólván — más felekezethez tartozó és itt a községi közigazgatásra, az emberek gondolkozásmódjára, a mi vallásunknak van befolyása. Gyönyörködöm abban — ugymond — hogy itt a vallásosság kellő számu jeleit szemlélhetem. Üdvözlöm a megjelenteket, nagytiszteletű urat, mint ennek az egyházmegyének esperesét, akihez nem lehetett szerencsénk eddig utunkban, akadályoztatása miatt; de akihez szívünk kívánczozott, Isten áldása legyen nagytiszteletűségden s e gyülekezeteken.

Ezután nyomban iskolavizsgálatot tartott, az iskola udvaron nagyszerű meglepetésben részesültünk a szent-istváni dalárda kenessei *Kenessey István* vezetése mellett a Hymnuszt és a Szózatot énekelte s ennek lelkesítő hatása alatt mentünk az iskolába, mely *Erdélyi Lajos* vezetése alatt áll és azt kitünőnek találtuk. Majd szigoruan megvizsgálta az egyház ügyeit. Hatályosan meghagyta, hogy legalább addig, míg az iskolás gyermekek iskolába járnak, a templomba mindennap be kell menni és istenitiszteletet tartani. A szentistváni egyház jelen helyzete mély szomorúsággal töltötte el szívét. Majd az egyházi főhatóság fog az ő ügyükben határozni; de akár-miképpen határoz, csakis az egyház iránti hűség az, ami megmentheti ezt az egyházat. Mert ha századokon át fenn tudta magát az egyház tartani, az idők ma sem nehezebbek, mint voltak. Azt az orvosságot is lehet találni, hogy a lelkészi fizetés egy része a kongruából is pótolható. — Mert ha kimutatjuk, hogy a népesség számának

kevesbbedésével az egyház jövedelme csökkent, ezt talán az állam fedezi. De ebben csak akkor részesülhetnek, ha az állam az előbbihez viszonyítva, látja, hogy nagy terhet hordoznak. — Tehát nem úgy, hogy sokálják a keveset is fizetni valahol. Itt meglehetősen százalékot fizetnek és nagy baj, hogy az egyháznak semmi vagyona nincsen. Tehát azt akarom lelkükre kötni, hogy akár lesz lelkész szünet, akár nem, azt a lelkészi javadalmat, ami felszabadul, úgy kell kezelni, hogy abból egy fillér el ne maradjon, mert a közmunkát is meg kell tartani az egyház javára. S az előjárók mindenért felelősek.

Egyházvizsgálat után templomba mentünk, melyet már megtöltött a hívők serege. A rendes istenítisztelet után — melyet imával s Apost. Csel. 24. r. 24—25. verse alapján mondott beszéddel Demjén Márton veszprémi lelkész végzett, — püspök ur ment a szószékbe és főpásztori beszédet intézett az áhitatos hallgatósághoz.

Kegyelem nektek az Istentől, a mi Atyántól és az Ur Jézus Krisztustól! Ezen szavakkal üdvözöllek benneteket *litéri* és *szentistváni* ev. ref. egyházunknak hivei, a kiket, hogy színről-szinre itt láthatlak e templomban, a mindenható Isten megadta nekem azt a szerencsét, a kiknek kívánok minden jókat.

Ezen két egyháznak hiveit a veszprémi ev. ref. egyházmegyénkben a legujabb időig hithűségükről, egyház iránti buzgóságukról ismertük; a miben követték az ő őseiket és a miben igyekeztek őket más gyülekezetek is támogatni. A mult tanuságot tesz ezen egyházak hiveinek igaz hitbuzgóságáról, evangyeliomi vallásunkhoz való ragaszkodásáról. A litéri ref. egyház hiveinek ősei valóban mintegy Isten akarata által zárattak ide erre a helyre, a melyet megszálltak; mert inkább ott hagyták a régebbi ősi hazájukat, mintsem eltűrték volna a lelkiismeret szabadságának korlátozását. Nem oly rég ideje,

csak 171 esztendeje, hogy a ti őseitek ide erre a helyre átjöttek és pedig a fennmaradt irások szerint *Leányfaluból*. Vezetőjük volt nekik az akkori ref. egyháznak ottani tanítója; mert az ottani földes urak által, kik a *piaristák* voltak, birtokukból kibecsültettek, miután evangéliomi hitükről lemondani nem akartak. És miután ezen helységek urai protestánsok, a mezőföldről származó *Szentgyörgyiek* voltak, szívesen fogadták őket, templomot építettek és istenitiszteletet rendeztek. Igaz, hogy anya-egyházzá csak később lett, a megpróbáltatások után; mert az üldöző kéz, a mely a tiszta evangéliom világát kioltani akarta, utánuk nyult itt is az 1752. évben; tehát 20 évre idetelepedésük után a veszprémi püspök, Biró Márton a megye erejét felhasználva, kijött ide és betiltotta az istenitisztelet tartását. 30 évig árva volt e gyülekezet. De 1783-ban azonnal, a mint II. József türelmi parancsa megjelent, s a vallás szabad gyakorlásra mindenütt a hol legalább száz család volt, engedélyt adott, a *litéri* egyház újra megalakult és akkor lelkészt hozott magával és attólfogva, bár az egyház nem nagy, lélekszáma kevés és fájdalom, folytonosan fogy, (1774-ben 400, azóta folyton alább szállott,) mégis vallásos hitét, egyházhoz való ragaszkodását, Istenben való bizalmát nem veszítette el, (erejéhez képest talán alig elhordozható megpróbáltatásokon szerencsésen is ment keresztül) legalább templomát rendbe tudta hozni áldozatokkal, költséggel iskoláját is meglehetősen karban tudta tartani, bár sok kívánni valót lehet találni az egyházi épületekben.

Szent-István sokkal régibb egyház. 1774-ben van írva, hogy több mint száz esztendeje, hogy ott mindig reformátusok laktak. Tekintettel kell arra lenni, hogy ezen a vidéken nagy volt a török dúlás, mert Székesfehérvártól itt vonult el a török sereg; és így azért is kevés a gyülekezetek száma, mert menekültek. 1686-ban kiverték

a törököt és ettől fogva lehet nyomaira akadni ezeknek az egyházaknak; mert magukra mindig úgy hivatkoztak, hogy ők már templomot építettek, iskolájuk volt, tehát a vallást szabadon gyakorolták a török dúlás előtt is. Ez adott nekik okot, hogy nem mint ujak a kath. egyház sérelmére alakultak meg. Szent-István tehát azok közé tartozott, a melyek a török előtt már virágzó gyülekezetek voltak. Sőt azt is érdemes megemlíteni, hogy Szent-István úgy emlékszik a maga földes urairól, mint a kik a ref. vallásu hivek iránt — bár maguk nem voltak reformátusok — mindig nagy jóakarattal és támogatással viseltettek. Mikor talán ép úgy üldöztetni akartak ott, mint a litérik; ott a földes urak jobban tudták nekik pártjukat fogni, mint a litériknek. De azért Szent-István mindig kicsi, mindig gyenge egyház volt azért, mert magának semmi fekvő vagyona, semmi anyagi létalapja nem volt. Ennélfogva az egyház szükségének fedezése mindig azon maroknyi népre hárult. Ezért nem a véletlen szüleménye az, hogy Szent-István, mikor szép templomát építette, valamennyi vidéki gyülekezet közreműködött arra, hogy segítsenek a szentistváni hiveken, kik kevés számuk miatt a közterheket hordozni még sem bírták. A szentgáliak hordták a fát, nagyrészen az összes állásokat. Így élt e két gyülekezet, így tartotta fenn magát a hit erejével. Megmutatták azt, hogy a hit egyrészt a polgári társaságnak, másrészt a vagyoni jólétnek is alapját képezi. Mert meg volt az összetartozás érzése mind a két közösségben a lakosok között. Mi tette őket erőssé? A hit és vallás, a mely tan és tudomány a vallás gondolkodásával annyira összhangzásban van; úgy hogy a magyar nép nem tudott megbarátkozni oly vallással, a mely feltétlen meghódolást, a tekintély előtti megalázkodást és az egyéni meggyőződésnek a szabad vizsgálódásnak megtagadását kívánja.

Lehet, hogy sokan, kik más vallásuak voltak s bejöttek e községekbe, ezek beolvadtak a reformátusok közé; úgy hogy e szellemi beolvasztás tekintetében mind Litérnek, mind Szent-Istvánnak nagy erejét látjuk. Ezért betölt itt az írásnak szava: Keressétek először Istennek országát és annak igazságát és mindenek megadatnak nektek. A polgári megfélemlítés jólét a minek részesei lettetek mindkét községnek lakói az Isten ígéből az Isten igazságából származott. Azért tehát dicsérlek titeket, hogy szorgalmatoknak sok jelét adjátok, és a gyarapodás Istentől van köztetek. Azt is tudom, hogy a családi élet nálatok tiszteletben tartatik, folytattatik. Az erkölcsi törvények mértékét Isten a szívekre nézve felállította, a mikor az első emberpárt megteremtván, egymásnak segítségül rendelé, a szeretet, szelidség, kölcsönös támogatás által. Azonban egyházi életteteknél az újabb időben mégis mutatkoznak némely oly hiányok, a mikre ez alkalommal, midőn színről-szinre látlak benneketek, fel kell hívnom figyelmeteket. A legnagyobb baj kétségtelen, az egyházi élet terén a *közönyösség*, ennek többféle okai, többféle alapja lehet. Nagyon sokszor a közönyösség származik a terhektől való félelemből. Azt hiszi sok ember, hogyha nem gondol az egyház dolgaival, hogyha mint a strucz madár a fejét a homokba dugja, s a mi történik kivüle azt nem tudja; akkor nem következik be a veszedelem. De nem úgy van, a veszedelem bekövetkezik. A veszedelem elhárítására inkább a legélesebb látás, a legerősebb igyekezet kívántatik. És az ily bajok nap-nap után, év-év után súlyosbodnak. Nem kell egyéb csak az, hogy az előljáróság csak egy évben mulassza el, hogy a mit leróni kell, nem teljesíti; akkor már következő évben két évről kell eleget tenni. Én látom hogy az ily rossz példa, oly rossz hatással nehezedett a gyülekezetre, hogy állami adók, járandóságok évek és

évek sora óta nem fizettettek. Pedig ha lett volna ember a ki feláll, és nem a felett töpreng, hogy mi ezt nem tudjuk fizetni, hanem azt mondja, hogyha az egyháznak hű fia akarunk lenni és meg akarjuk tartani ezt az egyházat, mindenki menjen elő jó példával: akkor a nagy romlás, a veszedelem nem következett volna be. A közönyösségnek a vallás iránt lehet alapja ez, a vagyoni nyomasztó állapot. De a közönyösségnek alapja az *Isten igéjének, az Isten házának kevésre becsülése*. Ez a kevésre becsülés nyilatkozik abban is, hogy némelyek nem látogatják Istenházát, legalább nem oly szorgalmasan a mint azt lehet és kell látogatni. Az istenigéjének nincsen meg rájoknézve kellő vonzó hatása. Itt e két gyülekezetben szemmel látható jelei vannak ennek, miért is a vasárnapi istenitiszteleteken alig jelenik meg valaki, hétköznapokon pedig ritkaság számba megy az istenitisztelettartás. Pedig az igaz keresztyén szívnek mindennap jólesik Istenhez emelkedni, Istentől áldást kérni, Istennek azokért a jókért hálákat adni, a miket velünk és a mi családunkkal közöl. Az öregeknek azért, hogy tovább-tovább nyujtsa életüket, adjon napjaikhoz napokat, esztendeikhez esztendőket. De még talán némelyek az Ur házának látogatásában nagyon hanyagok.

Pedig az Ur Jézus Krisztus egyik példázatában így tanít: (Máté 7. 24—27.) Valaki azért hallja én tőlem e beszédeket és azokat megtartja: hasonlítom azt a bölcs emberhez, ki az ő házát építette a kősziklán. Mert eljött az eső, eljött az árvíz és eljöttek a szelek, megütköztek a házba: de nem romlott el, mert kősziklán építettett. És valaki hallja én tőlem e beszédeket és azokat meg nem tartja: hasonlatos lesz a bolond emberhez, ki az ő házát építette fövényen. Mert eljött az eső, eljött az árvíz, eljöttek a szelek, megütköztek a házba, és elromlott; és annak romlása lett nagy.

Ilyen alakban a közönyösség itt szintén nyilatkozik. Kedves Atyámfiak! hogy nálatok is az a ház inog, hogy nem tudjátok többé feltartani, nem tudjátok azokat a hiányokat, a melyeket mutat, kiigazítani, ennek a következménye, hogy a közönyösség folytán felszaporodtak a bajok és a bajok felszaporodása folytán inog az egyházi élet.

Magatoknak kell legjobban megfontolni azokat a teendőket, a melyeknek segélyével ezekből a bajokból szabadulhattok; de a felsőbb egyházi hatóság is mindenestre kiterjeszti reátok gondjait. Azonban semmiféle más segítség alaposan nem használ, mint csak az, a mit az irás mond: „Keressétek először az Istennek ígését és azután minden egyebek megadatnak nektek!” Tehát elkezdve a gyermektől fogva, a szivekben kell erősíteni a vallást; az lehet csak az az erős szikla, az a biztos talaj, a melyen az épület állhat és tovább fejlődhet. Hogy pedig a mindenható Isten ti nektek erre erőt és kegyelmet adjon, s hogy azokat, kik ti előttetek járnak mint egyházi előljárók, szállja meg a szentlélek felvilágosító és erősítő ereje, hogy az egyház életét abból az örvényből a melybe sülyedt, kiemelhessék, jertek imádkozzunk!

Templomból kijöve *Nyikos Kálmán* kiérdemült esperes ur vendégszerető hajlékában ebédhez ültünk és őszinte örömmel, lelkesedéssel ünnepeltük püspök urunk 61-ik évi születésnapját, szívből üdvözlöttük őt, ki viszont szeretetéről biztosított bennünket.

Papkeszi, Vilonya.

Május 10-én délután 4 órakor ért püspök ur és kísérete Papkeszi határába, hol rendkívül lelkes fogadtatásban részesült. Nagyszámu lovas diszkíséret, a község képviselőtestülete üdvözlétét Tatay Sámuel jegyző tolmácsolta, mire püspök ur meleg szavakban válaszolt. A községben az egész lakosság ünnepi díszben a templom környéken gyűlt össze és itt *Szeness Inre* nagy meghattottsággal köszöntötte a főpásztort, ki szíves szavakban válaszolt és hangsúlyozta, hogy nagy örömet okoz szívének e találkozás s a papkesziekben élő ama nemes öntudat, hogy mi egyek vagyunk azzal a nagy, erős magyar református egyházzal, a mely 2 millió 400 ezer lelket számlál és a melylyel kell, hogy mindnyájunk igazán, bensőleg összeforrva érezzük és tudjuk magunkat. Az Isten áldását kérte az egyházra. Majd *Bakó József* kenesei lelkes és orsz. képviselő, egyháza presbitereitől körülvéve szívrehatóan tisztelgett püspök ur előtt, mire ő így válaszolt: Tisztelendő Lelkesz Ur! Kedves Atyámfiai! Nagy az a kitüntetés, amiben engem a kenesei ref. egyház előljárósága részesít azzal, hogy nem hivatalosan, hanem

önként, szíve érzelmei által vezetve, megjelent itt, midőn én az ő közelében vagyok, kéri azt a szeretetet, amelylyel én viseltetem egyházkerületünk minden egyháza iránt és ime azt ily bőségesen jutalmazza. Én sem gondolkozásmódomat tekintve, de még hivatalos állásomat tekintve sem emelkedem felül a többi lelkészársaim felé. Én csak elsőnek tekintetem a közbizalom által, amelyet nyújtottak nekem lelkészársaim, az egyházak bizalma. És ha valamit tehetek az egyházakért, csak a hála az. Nem kívánok én épen azért még szellemi értelemben sem kincseket, hogy ajándékozzanak. Amit nekem adhatnak, adják azt az egyháznak és én azt az én nyereségemnek tekintem. Mert egyedüli feladatom, hogy az egyház virágozzék. Most tehát, midőn itt látom az egyházhoz való ragaszkodás ily szép megnyilvánulását a testvéri, baráti érzületben, fogadják köszönetemet, hogy nekem ez örömet szereztek. A jó Isten pedig, ki hatalmas, adja a szent gyülekezetre és előljáróságára a maga szent áldását!

Ezután nyomban a diszes templomba mentünk, hol a gyülekezet buzgó éneklése után püspök ur a szószékből építő, emelkedett szellemű és tanulságos főpásztori beszédet intézett a hallgatókhoz, — melyből itt feljegyezzük a következőket. Üdvözölvén a híveket, gazdag színezéssel ecseteli az egyház reformálásának történetét. És a Mindenható Isten az ő kedvező kegyelméből megáldotta, megszentelte az ősök törekvéseit; mert itt a szabad vallás-gyakorlat az erőszak, vagy az emberek rosszakarata által soha nem zavartatott. Itt a földesurak — bár magok nem tartoztak a protestáns felekezethez — mégis a vallás gyakorlatát nem akadályozták.

És ezt ma is szemlélve, azt mondhatjuk: Nektek nagy öröme van okotok. Boldog nép az, a mely örül az Urban, örömét találja az ő Istenében. Nektek tehát örülnötök kell a mult után a jelenben is és örömtöknek

az Urban való örömmel kell lenni. Vagyis, a miben dicsekesztek, örültök, abban meglássék az Urnak félelme. Az Urban való örömet pedig azzal mutatjátok meg, ha vallásosak lesztek, erkölcsösek lesztek, szeretettel teljesekek mindig. Ezután lelkekre köti az Isten igéjének tanulmányozását, mely a református embernek első kötelessége. Majd szeretettel figyelmezteti őket gyarlóságaikra s kéri, ne legyenek hűtlenek a gyülekezet iránt. Aki Istent hiszi és ismeri, az úgy tekinti e földi életet, mint előkészületet egy tökéletesebb életre. Testét úgy tekinti, mint a Szentlélek templomát s megóvjá azt minden tisztátalanságtól, mértéktelenségtől és családjában a tiszta erkölcsöt tovább fejleszti. Gondot visel az ő háza népéről. Így mutatja meg szeretet és tisztaság által, hogy örül az Urban.

Az egyházi adózás terén szívszerint ajánlja a keresztyéni méltányosságot, a szegényebbek védelmét. Ha ily irányban haladtok, akkor betöltitek az én örömet. Ha lesztek egyező akarattal, ha nem nézi kiki csak a maga hasznát, hanem egyebeknek a hasznát is, akkor töltitek be az Istennek parancsolatait.

Azután megvizsgálta az egyházat és iskolát. Az egyházi adózás rendszerének átalakítására vonatkozólag, mely Papkeszin tervbe van véve, figyelmeztetett püspök ur, hogy ez nagy munka, közöljék vele és közre fog ebben velök munkálni. Az adókulcsnak nagyon igazságosnak kell lenni. Örömet és köszönetét fejezte ki a presbiterium előtt a felett, hogy a templonépítési ügyeket rendezték, törlesztettek és a hiányokat csökkentették. Isten atyai kegyelmében ajánlot'a a presbitereket és minden szeretteiket. Azután a kedves lelkész család körében mintegy 30-an vacsorához ültünk s élveztük a magyar vendégszeretet drága gyümölcseit. A községben pedig népi-ünnep volt. Május 11-én reggel 8 órakor *Vilonyára* ment püspök ur, hol a lelkészlak előtt felállított diadalív alatt,

virágokkal hintett téren állt meg a főpásztor, kit *Szücs Béla* lelkész üdvözölt az egész gyülekezet által körülvéve. Áldott a ki jött az Urnak nevében!

Püspök ur válasza:

Szeretett hiveim! Nem ismeretlenül jövök ide a vilonyai egyházba; mert hiszen volt alkalmam itt ifju koromban többször megfordulni. Hirdettem itt Isten szent igéjét a templomban, ugyis mint ünnepi követ, ugyis mint fiatal tanár, meglátogatván itt az én boldogult elődömet. Én mindig magas véleménynyel voltam a vilonyai egyház hiveinek hithűségéről, vallásosságáról; mert ez az egyház régi ősi egyház, mely a dunántuli kerületben a a veszprémi ref. egyházmegye, dicsekedésének egyik tárgya. Ezen egyház hivei, Isten kegyelméből, vallásukat, hitüket, istentiszteletüket szabadon gyakorolhatták századokon keresztül; nemcsak, hanem a szomszéd üldözött, árva eklézsiáknak, Sólnak, Hajmáskérnek jez az egyház adott, mint legközelebbi menedéket.

Az újabb korban is sok szép jelét mutatta a gyülekezet a vallásos buzgóságnak, mindaddig, míg egy szerencsétlen viszálykodás nem ütött ki az egyház hivei közt és be nem tölt fájdalom az, amit a költő a hazáról mond: „Nézd a kevély tölgy, melyet az északi szélvész le nem dönt, benne termő férgek erős gyökerit megőrlik. S egy gyenge szélről földre terítettik.” Istennek hála ez nem következett be, de mégis sok erőt veszített. Mindig azon jajgatunk, hogy a reformáció kezdetén miért váltak el egymástól a protestáns felekezetek és mi mégis kicsinyeskedésből, vagy valami kis teher miatt meghasonlunk egymással. Azért kérlek az apostol szavaival: Egymást megbecsüljétek, Isten és emberszeretetére magatokat felindítsátok és ne hagyjátok el a gyülekezetet, mint szokása ez némelyeknek. A ti őseitek e földön munkás, szorgalmas, testvéri szeretetben élő emberek voltak s csak ugy

lehetett nekik ez egyházat fenntartaniok. Micsoda utódok azok, kik nem lépnek a tisztos ősök szent nyomdokaiba? A ti őseitek az Atya, Fiu, Szentlélek egy Isten nevében találták meg erősségüket és ezen szikláról nem mozdultak el; mert ez a magyar hazafiság, nemzetiség, felvilágosodás drága kincsét őrizte. Mi pedig megoszoljunk? Nem Atyámfiak! Az ember tartozik oly kötelezettséggel, amit a törvény végre nem hajt, a bíróság számon nem kér, de a melyeket mégis ha valaki elmulaszt, lehetetlen, hogy lelke nyugodt legyen. Mily szörnyű dolgot követ az el, ki arra gondol, hogy ezt a templomot megtagadjam, van-e benne jussom — és abban a lelki üdvösségben, amelyet ott kell keresnem? Kedves Atyámfiak! Jobban szeretném, ha titeket egybe látnálak, mint a Krisztus testét. Ha a keresztyéni intésnek valami helye van bennetek, ha a szenteknek valami közössége, a Szentléleknek valami gyönyörűsége: fogadjátok be az intést, hogy *együtt, egy akarattal legyetek*. Ne cselekedjetez semmit hiába való versengés vagy emberi hiuság által. Cselekedjék mindenki az Isten és az Ő Fiának a Jézus Krisztusnak tudománya szerint. Ha ezt teszitek, ismét virágzásba jön a ti egyházatok, elfoglalja azt a helyet, melyet atyáitok korában elfoglalt. És ha szült püspököt e ház, megszületik sziveitekben is az Ur Jézus Krisztus, ami üdvösség és áldás lesz a ti községetekre, egyházatokra nézve.

Ezután buzgó imát mondott püspök ur a szabad ég alatt a gyülekezet egyetértéséért, felvirágzásáért, a királyért és hazáért. Azután egyházvizsgálatot tartott. Az unitárizmus itt 1882-ben lépett fel. A szegényebb osztálynál az adó kevesebbre szállítását hangoztatták. Egy magtárt akartak csinálni és több adót akartak kivetni a vagyonosabbakra. Ez ellen ifj. Puskás József pártot csinált és az unitárius egyházba ment. Nagy baj a szegénység. A föld rossz termő, ez okozza az általános szegénységet.

Ezért némelyek, ha szoritják az egyházi adószedést, azt mondják, tovább megyek. Pedig e népnek van munkás hite. Templom, lelkészlak, iskola, tanítólak stb. jókarban vannak, gondoztatnak. Az iskolás gyermekek székfonásban taníttatnak és szép eredményt mutatnak fel.

Ezután püspök ur és kísérete a kedves lelkészné meghívására villás reggelit költött el, mely idő alatt *Szücs Irén* és *Jolán* kisasszonyok szép czimbalom játékkal s *Kenessey Istvánné* urnő gyönyörű énekével tették igen kellemessé és emlékezetessé a rövid órát.

Hajmáskér, Sóly, Rátót.

Hajmáskérre indult püspök ur. Ez utjában Sólyon kiszállt, megtekintette az építendő templomot, illetve tornyot. Tanácsot és utbaigazítást adott a sólyiaknak a teendőkre nézve és Isten áldását kérte a gyülekezet hitbuzgó törekvésére.

A határban a község képviselőtestülete élén *Balassa* Gábor tanító üdvözölte püspök urat.

Szivünkből óhajtjuk, hogy az Isten az ő véghetetlen kegyelmét adja és szentlelkével megvilágosítsa folytonosan bölcsességével elméjét, az ő nagy erejével erősítse erejét, hogy a vallásos erkölcsi életet fejleszthesse. Hogy a Krisztus igazi egyházát igazán terjeszthesse. Ugy vitézkedjék, hogy ezen világosság ellenségei, a sötétség fiai soha diadalmat ne vehessenek. Tartsa meg Isten életét az anyaszentegyház, a haza felvirágoztatására s általunk is igen mélyen tisztelt családja boldogítására.

Püspök ur válasza:

Nagyon köszönöm azokat a szíves szavakat, a melyeket Hajmáskér község határán a hajmáskéri egyház nevében irányomban kinyilatkoztattak. Őszinte szeretet,

vonzalom hozott engem ide, nemcsak a tekintetből, mint az egyházak főfelügyelő püspöke, gondot viseljek az én hiveimről; hanem azért is, mert a hajmáskéri egyház sok nehéz küzdelmen keresztül ment multját és jelenleg nehéz helyzetét ismerve, a jóakarat vezérelt engem, hogy velök az egyház ügyei felett tanácskozzam, hogy a jövő cél felé biztosabban haladhassanak. Rajtam nem fog mulni semmi, hogy ez az egyház fölvirágozzék. Fogadják köszönetemet, atyai áldásomat. Kérem Istent, áldja meg e gyülekezetet, annak minden egyes tagjait kedves családjakkal együtt.

Hajmáskéri lelkészlak udvarán Jákóy Pál lelkész mondott üdvözlő beszédet: — Főtiszteletű s méltóságos Püspök ur! A hajmáskéri, sólyi és rátóti gyülekezet nevében, mély tisztelettel üdvözlöm ez ünnepélyes alkalommal. A mi szívünk valami különös örömmel, lelkünk valami szokatlan érzéssel, lelkesedéssel van eltelve ez ünnepélyes perczben. Nemcsak azért, mert Méltóságodat, mint főpásztort, ilyen hivatalos alkalomból most először van alkalmunk és szerencsénk gyülekezetünkben fogadni, hanem azért is, mert mi e látogatástól sokat várunk, sokat reménylünk. Szabadjon előre bocsátani, hogy mi nem ringatjuk magunkat hiu vágyakban; nem földieket, nem anyagiakat, hanem szellemieket, lelkieket várunk mi e magas megjelenéstől. Várunk még püspök urtól vigasztaló beszédet, buzdító, lelkesítő szavakat; várjuk azt, hogy a mi gyülekezetünk lelki élete, vallásos buzgósága, a mely eddig sem maradt háttérbe a többek között, e magas megjelenés által még inkább emeltetik és fokoztatik. És így a mint mi a lelkieket várjuk, úgy a mi fogadásunk is inkább a lélekből áll.

Mi nem állítottunk diadalkaput, nem fejtettünk ki fényt, nem erőszakoltunk semmi pompát. A mi elvünk, meggyőződésünk az, hogy minél egyszerűbben külsőleg,

de annál igazabban bensőleg. Mi tudjuk azt jól, hogy ma, midőn mindenütt nyög, sóhajt az emberiség a rá nehezedő és már-már elviselhetetlen terhek sulya alatt; tudjuk, hogy ily körülmények között kétes fényt és pompát kifejteni nem volna egyéb a mi részünkről, mint álarcz és nem csalódom, ha azt mondom, hogy sok helyen, a fény a pompa nem egyéb, mint takarója a belső bajnak vagy anyagi nyomorúságnak.

Főtiszteletű Püspök ur! Mi nem érezzük magunkat lelkünkben annyira romlottaknak, hogy a külső fényre volna szükségünk, hogy azt eltakargassuk. Hogy szegények vagyunk, azt nem óhajtjuk eltakarni. Bemutatjuk mi magunkat úgy, a mint vagyunk, olyanoknak, a milyenek vagyunk, egyszerűen, de igazán és teljes őszinteséggel. Egyet azonban még engedjen meg Méltóságod, hogy kijelentsünk, azt nevezetesen, hogy van azért mi nekünk gazdagságunk is. Gazdagnak érezzük magunkat szivünkben, lelkünkben; mert a mi szivünk és lelkünk nem oly üres és meztelen mint a milyennek látszik a külső fogadtatás. Szivünk lelkünk felöltözött a mai napon ünnepi öltözetbe, megraktuk gazdagon mindenféle drága kincsekkel. Megraktuk jelesen őszinteséggel, önzetlenséggel, hűséggel, Méltóságod iránt való rendületlen bizalommal, buzgósággal, lelkesedéssel, örömmel és mindenekfelett *szeretettel*, még pedig oly szeretettel, a mely le van írva Pál apostol korinthusi levelében: „mely mindeneket remél, és soha el nem fogy“. Ezzel a végtelen szeretettel fogadjuk Főtiszteletű Püspök urat és ettől lelkesítve, áthatva mondjuk: Isten hozta Méltóságodat.

Püspök ur válasza:

Tisztelendő lelkész ur! Igen tisztelt előjárói a hajmáskéri, sólyi és rátóti ref. egyházaknak, szeretett hiveim, kik itt megjelentetek. Köszönettel fogadom azokat a szíves üdvözlő szavakat, a melyeket az egyházak nevé-

ben a Tisztelendő Úr hozzám intézni szives volt, midőn én azon egyházfői kötelességemet teljesítem, hogy gyülekezeteimet, közelebb a veszprémi egyházmegyébe tartozókat, meglátogatom, hogy annak előljáróit, hiveit színről-szinre láthassam: valóban távol áll tőlem minden hiu ünnepeltetés. Az apostol szerint: „Kivántalak benneteket látni“ stb.

A hitet keresem hát és annak gyümölcseit az egyházi életben, a családban, a községben, a felekezetek közt, hogy jó egészségben és egyetértésben vannak-e. És az én állásomhoz az én személyemhez viszonyítva, korántsem szegényes, korántsem kicsinyes még az a külső fogadtatás sem, a miben itt részesültem. Merthiszen minden arczból, minden szemből látom az örömet, tiszteletet, vonzalmat, a mely kifejezésre jut az én személyem iránt ugyan, de közvetve az iránt az egyház iránt a magyar ref. egyház iránt, a melynek én szerény szolgálja vagyok. Meg vagyok győződve, hogy ez az egyház a hitnek, szeretetnek drága gyümölcseit (mind a kettőt megtermette) de megtermette a *tűrelem, alázatosság* gyümölcseit. Mert valamint az egyes ember szerencséje, boldogsága nem abban van, hogy veszedelem, megpróbáltatás nem éri, hanem abban, hogyha a bajokat Istenben vetett bizodalommal, nyugodtan, lelkiismeretében tisztán tudja tűrni. Ezek az egyházak eddig mindig ennek tanujelét adták és nyújtották a múltban is, csakugy mint a jelenben, mindön elmondhatjuk, hogy az idők gonoszak. De ha szegény az egyház, gazdag a jó Isten. ki áldásait sokszor szinte csodás módon adja azoknak, kik azt kérik és megérdemlik; kérem az Istent, hogy ugy a hajmáskéri, sólyi, rátóti egyházakra árássza ki kegyelmeit, ne csak anyagi, hanem lelki javakban és kincsekben, a mi által boldog és meglegedett lehet és örök üdvösséget nyerhet. Ezeket az áldásokat kérem a

jó Istentől, most midőn köszönetet mondok az őszinte szíves fogadtatásért.

Ezután templomba mentünk, hol a helyi lelkész gyönyörű imája után, püspök ur tartotta meg hatalmas beszédét, mely behatott a szívekbe és kitörülhetetlen nyomokat hagyott azokban.

Előbb rajzolta e népnek, mint a tiszta magyar fajnak hősiességét a török és német ellen s törhetlen hit-hűségét a lelkiismeret szabadság védelmében. S azon szomorú időkre, mikor oly egyének ültek a főpapi széken Magyarországon, kik azt tartották s ki is mondták, hogy pusztuljon el inkább az ország, legyenek a falvak rókák és farkasok barlangjaivá, mintsem eretnekek által fertőzessenek meg. E nyílt Istenkáromlás, e haza elleni vétek nyomában a hajmáskéri egyházra is romlás, pusztulás várt. A hajmáskéri templom, mely ma a róm. katolikusoké, 1746-ban vétezt el Biró Márton veszprémi püspök által. Árva lett e gyülekezet, valamint Súly és Rátót is. De e szomorú idők megváltoztak, sőt itt egy későbbi püspök $\frac{3}{4}$ telket adott a ref. egyház fenntartásának alapjául, a mely ma is a lelkész és tanító használatában van. A rátóti templom építéséhez is a legnagyobb összeggel most azok járultak, a kik azt egykor elpusztítani akarták. Igaz tehát az ige: Hívj segítségül engemet a te nyomorúságodnak idején és én megsegítlek tégedet. Ezután megdicsérte hitbuzgóságukat s buzgó imában kérte Istent, hogy minden kegyelmét közölje a gyülekezetekkel. A szigorú egyház és iskolavizsgálat után a presbiteriumnak a hitbuzgóságért, a tanítónak a jeles iskoláért köszönetet mondott püspök ur.

A lelkészlakon 30 terítékű ebéd volt püspök ur tiszteletére, melyen résztvettek a hajmáskéri és rátóti r. k. plébánosok, a tűzértisztek, dr. Véghely K. és dr. Vadnay Szilárd a vármegye képviselőjében, Fodor Gyula ügyész

ur és több notabilitás. Sok szép toasztot hallottunk, de legjobban érintette szívünket püspök uré, ki a kegyes lelkű házigazdára, a jó papra és példaszerű apára, Jákóy Pálra, kedves nejére született Tatay Juliska asszonyra és szeretteikre emelte poharát. Ezután Várpalotára ment püspök ur, hol d. u. 4 órakor érkezett meg és várakozáson felül fényes és megtisztelő fogadtatásban részesült.

Várpalota.

A határon Várpalota intelligentiája s képviselő testülete élén Berky József jegyző melegen üdvözölte püspök urat, a város szélén pedig szép diadaliv alatt Magyar Gábor bíró mondott üdvözlést s a népek ezrei éljenzése harsogtatta a levegőt. Püspök ur az üdvözlésekre meghatottan válaszolt. Majd a lelkész lakon Csajtay Máté inotai lelkész — ki akkor Palotát gondozta — fogadta a főpásztort s Csörgei Mariska szép virágcsokrot adott át neki. A lelkész lak tágas udvarán, teljes díszben zászlójuk alatt megjelentek a tűzoltók is, kiknek élén főparancsnokuk gróf Zichy Vladimir szép üdvözlő szavakat intézett püspök urhoz, ki melegen válaszolt. Ezután templomba mentek, hol Makay Zoltán tanító művészi orgonakisérete mellett szárnyaló éneklés után püspök ur megtartotta főpásztori beszédét a hit, remény és szeretetről.

Téged keres a mi lelkünk, Te hozzád vágyódik a mi szívünk jó Atyánk Istenünk! Óh mert csak ha Te világosítod meg gondolatunkat, értelmünket, Te szenteled meg szívünk érzelmeit, akkor lehet nekünk építenünk a Te országodat, akkor lehet hazánk javát és üdvösségét

munkálnunk. Óh Atyánk! Mennyei erőddel segíts minket most is ezen szándékunkban a te szent Fiadért, a Jézusért. Ámen.

Kegyelem nektek és békesség az Istentől a mi Atyántól és az Ur Jézus Krisztustól. Ezen szavakkal üdvözöllek benneteket várpalotai egyházunk hivei, ezen szavakkal üdvözöllek benneteket is, kik nem a reformált felekezethez tartoztok, de mégis testvéri szeretetetek kimutatására megjelentetek ezen alkalommal, a midőn a mindenható Isten ide vezérelt engemet, hogy láthassam színről-szinre az én itt lakó hiveimet. Kivántalak titeket látni, hogy keressem itt nyomait azon régi dicső multnak, az erényeknek, a melyeket az ősök itt ápoltak; mert a várpalotai egyház egyike a mi ref. egyházaink legrégibbjeinek. Nagyon korán, a reformáció hajnalán bevették az idevaló hivek az evangyéliomi tudományt, hogy eleget tegyenek egyrésről keresztyén érzelmeiknek; amely szerint Istent igazságban és lélekben kívánták tisztelni; elvetni és mellőzni kívántak minden oly külsőségeket, a melyek csak az érzést, az érzékét foglalkoztatják, a sziv mélyére a lélekhez pedig nem szólnak. De inditattak arra hazafias elhatározásuk által is. Mert hiszen egy oldalról a magyar nemzeti nyelv és művelődés csak azon uton haladhatott előre, hogyha a nép a maga Istenét saját anyanyelvén tisztelheti és imádhhatja. Azért, mert a protestantizmus, mert a ref. egyház a nemzeti magyar nyelven hirdette mindig Isten igéjét. Ezen a nyelven adta hiveinek kezébe a bibliát, hogy ebből vegyenek lelki épülést. Nemzeti nyelven szólaltatták meg az érzelmeiket énekeikben. Ezért mindenütt, a hol tiszta magyarság élt e hazában, már csak a nemzeti nyelv iránti tekintetből is vonzódott az új egyház tanaihoz. De nemcsak a nemzetiség, a nemzeti szabadság érdeke is egyesült a protestantizmus érdekével e hazában. Mert hiszen, a mely nép mint a magyar,

rajongott a szabadságért, azért annyit áldozott életet és vért; annak az egyháznak tanait, a mely a szabadság közül a legelső alapot a lelkiismereti szabadságot vette védelme alá, szívesen pártolta. A protestáns egyház abból indul ki, hogy embernek nincsen joga arra, hogy más ember lelkiismereti szabadságába beavatkozzék. Kétségtelen, hogy az igaz magyar lélekre ennek az egyháznak, tanainak nagy vonzó erővel kellett birnia. És kedves Atyámfiak! Ugy is áll a dolog, amint az *Szentiványi Márton* írja a 16. század végéről, hogy 50 év alatt a reformáció kezdetétől számítva, Magyarországon csak 3 főnemes család volt, a köznemesek közül pedig egy sem, mely nem a reformáció hive lett volna. Ime így terjedt el az a tan, a mely egyezett a magyar nemzeti szellem a szabadság védelmével e hazában. És ez a tan, a mely ellentétben állt mindazon kísértéseknek, hogy a magyar nemzet kitöröltesse a nemzetek sorából, hogy ez csak egy tartomány legyen, egy nagy állam-tömbben. El kell ezt ismerni ma, midőn a felekezetek közötti válaszfalak nem jelentenek semmit, minden a történelmet tárgyilagosan ismerő elemnek. A *várpalotaiak* elsők között voltak, kik ezen eszméhez ragaszkodtak és soha erős üldöztetésnek nem voltak kitéve. Kedves Atyámfiak! Higyjétek el, nagyon érdekes tanulmányozni a multat. A midőn itt az a szomorú idő bekövetkezett, hogy a protestánsok, azok jogai, szabad alkotmányos szervezete, üldözés tárgyává tétetett a felsőbb hatalmak által, a mikor a vallást, az erkölcsöt, annak szabad gyakorlatát nem védelmezte az állam törvénye; mert az önkény kijátszotta azt; akkor is a várpalotai egyház nyugalomban és békében volt. Mert földesurai, a kikkel ezen község lakossága, a régi okmányok tanúsága szerint árendási viszonyban volt, mindig türelmesek voltak azon időben. — Kedves Atyámfiak! Itt Veszprémmegyében látjuk, hogy éppen a türelmes, jóindu-

latu, nemzeti érzelmü földesurak mikép küzdöttek az ellentétes hatalommal az egyházi hatalommal. Ahol az egyik rontott, a másik épített; ahol az egyik bepecsételte a reformátusok és evangélikusok templomait, a másik leszedette a pecséteteket. Ime, a mindenható Isten, ily különösen munkálkodik. Az üldözés, a szenvedés idejében ha támasztott más felekezetek közül ha nem védőket, pártfogókat, de türelmes segítőköt, ezekre megemlékezve kedves Atyámfiak! Ugyan mi volna az, mit én nektek szívetekre köthetnék. Nem lehet az más, mint az, hogy a keresztyénség a legnagyobb erény, a keresztyénségnek három fő erényét említi az apostol. *Hit, remény és szeretet, legnagyobb a szeretet.*

A szeretetet magasztalja az apostol midőn azt mondja: Ha embereknek vagy Angyaloknak nyelveken szólanék is, a szeretet pedig nincsen én bennem, olyl'á lettem, mint a zengő ércz és pengő czimbalom. És ha jövődőt tudnék is mondani, s minden titkokat és minden bölcsességet tudnék is; és ha egész hitem volna is, ugy annyira, hogy a hegyeket elvinném helyükről, ha szeretet nincsen én bennem, semmi vagyok. — Tehát az igaz keresztyén hit a szeretetben áll.

De nem abban a szeretetben, a melyet az emberek sokszor nyelvükön hordoznak, azért, hogy a tudatlannabbakat, az ártatlanokat megejtsék; nem abban, a mely a maga érdekeit keresi, nem, hanem az, ami a szívekben székel, a mely azt cselekszi, azt eszközli, hogy nem tudja a te jobbkezed, a mit cselekszik a te balkezed; a mely nem akarja mindjárt elvenni a jutalmát annak, a mit másért vagy a közügyért tesz. Sőt még tovább megy az apostol s azt mondja: ha testemet a tüzre adnám is, ha szeretet nincsen bennem, semmit az nem használ nekem. Itt az apostol czéloz arra, hogy voltak az első keresztyények között olyanok, kik a Jézusért minden

tartózkodás nélkül készek voltak a vértanuságra is és mégis a szeretet volt az igazi hit, illetőleg a hitnek gyümölcse. Mert minden áldozatnál többet ér a szív nemes vonzalma, az igaz szeretet. Azért kedves Atyámfiak! nektek is ezt a szeretetet kötöm szívetekre. A szeretet első sorban Isten iránt. Szeresd Istent teljes szivedből, teljes lelkedből, teljes elmédből és minden erődből. De nem csak szájjal dicséred őtet, nem külsőségekben, nem szavaknak hangjaiban, nem vallási szertartásokban, hanem szíved belső sóhajtaibaiban, a mely emelkedik szíved buzgóságától eltelve. Ha ily szeretet az, akkor a jó Isten nekünk mint szerető atyánk, azt javunkra számítja, azt szívesen veszi tőlünk. Ezt a szeretetet mutassátok ki egyrésről az Isten házának látogatásában, de nemcsak ebben, hanem abban is, hogy protestáns érzelmünket, szívünket, gondolkozásunkat, oda haza tápláljuk Isten ígéjével, a bibliának olvasásával, a mi szép egyházi énekeinknek családjainkban való terjesztésével, hogy legyen minden családapája a szeretet vallásának papja.

Továbbá mutassuk meg szeretetünket a családban, hogy a család tagjai a legbensőbb vonzalommal, összeköttetéssel legyenek egymás iránt. Mindegyik kész legyen a család tagjai közül a másikért a legnagyobb áldozatra. Kész legyen lemondani oly élvezetekről, melyek nincsenek a családnak előnyére: mert ha valaki az ő háza népéről gondot nem visel, az a hitet megtagadta, és a hitetlennél is alább való.

Alapul e vallás abban a szeretetben, melyet embertársaink iránti szeretetnek mondunk. Ez az, mely létesíti a békét a különböző vallásfelekezetek közt. Óh, ez az ország, ez a nemzet annyit szenvedett már a miatt, mert különböző vallásu polgárai nem tudták megérteni egymást, nem tudtak egy közös czélt találni, mely letördelte volna a felekezeti kicsinyességeket és mindenkit a maga temp-

lomába utasított volna. Mennyit szenvedett ez a nemzet a miatt, hogy az egyik felekezet sérelemnek tartotta azt magára nézve, hogy a másik szabadon imádhathja Istenét. Jézus mondotta: „A mit akartok, hogy az emberek cselekedjenek veletek, ti is ugyanazt cselekedjétek azokkal.“ Kedves Atyámfiak! E törvény oly egyszerű, oly világos törvény, hogy ugyszólván minden más törvényt helyettesíthet. Nem kell ehhez egyéb, csak mikor valaki szívvél megalázódással cselekszik, mindig először helyezkedjék annak álláspontjára, a kinek helyébe cselekednie kell.

Kedves Atyámfiak! Az embert egyrésről az elfogultság, másrésről a vakbuzgóság, műveletlenség és elbizakodottság, a vallási kevélység is, — a melytől mi sem vagyunk mentek — sokszor oly tettekre ragadja, a mely nyilván ellenkezik az igaz szeretettel, pedig ha ez nincs a szívben, akkor semmi vagyok.

De egyuttal ápoljuk a *hazaszeretetet*. Ezt nemcsak értsük, hogy valaki azt érzi, és azt mondja, hogy ő hazájáért életét, vérét kész minden pillanatban feláldozni. Nem, a te testi, szellemi munkaerődöt, azt légy kész és képes feláldozni életed minden pillanatában a hazáért.

A komoly gondok közt, a nehéz gazdasági viszonyok közt, ha nem méltányolták törekvéseidet, soha nem csüggedni; hanem naponként és óránként a hazáért dolgozni és teljesíteni kötelességedet: ez a nagy szeretet, a melylyel a hazának adózol. A Jézus Krisztus tanítványa János apostol, mikor már megöregedett, akkor azt mondta, hogy még egy új parancsolatot adok nektek, hogy egymást szeressétek. Ugy tetszik nekem, mintha úgy lenne, hogy e fenséges parancsot soha nem szabad megszűnnünk ismételni és hirdetni. Tinektek is ezt kötöm szívetekre: szeressétek egyházatokat, hazátokat, embertársaitokat, az itt levő többi vallásfelekezetek tagjait, hiveit. És hogy ezt betölthessétek, jertek imádkozzunk.

1. dics. 7. v. éneklése alatt kivonultunk a templomból. Ekkor tisztelegtek Szalay Ferencz ág. hitv. ev. esperes az egyházmegye és várpalotai gyülekezet nevében. Domján Károly a róm. kath. egyház nevében, Zinger Ábrahám a zsidó hitközség képviselőjében. A csetényi ref. egyház Balla Endre lelkész vezetése mellett. Nagy Károly lelkész az ősi egyház nevében. Kiknek nagybecsű megemlékezésüket püspök ur szép és szívhez szóló válaszokban köszönte meg, s kérte rájuk Isten áldását.

Azután szigorú vizsgálatot tartott az iskolákban és azokat jeleseknek találta, miért is *Makay Zoltán* tanító és neje Lakatos Vilma tanítónő előtt elismerését és teljes megelégedését fejezte ki püspök ur; míg az egyházban, a távozó lelkész után több szabálytalanságot és hiányokat tapasztalt, melyeknek helyrehozására utasítást adott a presbiteriumnak és hatályos intézkedéseket tett.

Este 50 terítékű bankett volt a lelkészlak termében, hol Várpalota intelligens társadalma minden osztályában képviselve volt, mely alkalommal a felköszöntőkben élénk kifejezést adtak Antal Gábor püspök ur iránti őszinte becsületüknek és szeretetüknek.

Május 12-én, kedden reggel 8 órakor püspök ur és *Németh István* e. ker. főjegyző ur bucsút vevén *Hankóczy Sándor* ny. törvényszéki bíró urtól és fenkölt lelkü nejétől, született Ágoston Lilla urasszonytól — kik őket a leggyengédebb szives vendégszeretettel halmozták el, — Inotára mentek kíséretükkel.

Inota, Csoór, Moha, Iszkaszentgyörgy.

Inota határán *Kálmán Vincze* székesfehérvári főbíró ur fogadta és üdvözölte a püspök urat, Inota község előljárósága által körülvéve. Majd a lelkészlakon *Csajtay Máté* a presbiterium és nép által körülvéve lelkes és bensőségteljes érzelemmel köszöntötte a főpásztort és kívánta: Legyen áldott bejövetele, itt léte és kimenetele!

Püspök ur meghatottan válaszolt. Vágyva vágytam látni már utamban ezt az egyházat és ennek hiveit, a mely egyház és hivei, bizony nehéz megpróbáltatásokon mentek keresztül; de Isten segítségével a maga szorgalmával és crejével, azokat a megpróbáltatásokat kiállották és azokat a sebeket, melyeket a nehéz idők ütöttek, már meglehetősen begyógyították. Akarom látni, hogy a vigasztalás Istene az ő kebelükben, az ő egyházukban micsoda áldásos munkát végzett; mert hallottam erről a hivatalos jelentésben. És most hálát adok Istennek a kegyelemért, melyet az egyházzal és ennek hiveivel cselekedett. Fogadják legőszintébb köszönetemet a testvéri szeretet megnyilatkozásáért, a melylyel engem fogadtak és üdvözöltek. Kérem a jó Istent, hogy az ő áldását továbbra is ter-

jessze ki és adja e gyülekezetre és ennek összes tagjaira. Ezután a kis Csajtay Lenke szép virágsokrot nyújtott át püspök urnak, ki homlokon csókolta a szeretetreméltó gyermeket. Ezután nyomban templomba mentünk, hol a gyülekezet Fiers Elek énekvezér orgonajátéka és gyönyörű vezetése mellett buzgó áhitattal énekelt a XC. zsoltár első versét, mely után püspök ur a szószékbe ment és mély hatást keltő főpásztori beszédet tartott.

Nagy Isten, Mindenható Felség! Téged keres a mi lelkünk, Te hozzád vágyakozik áhitatos érzelmekkel teljes szívünk. Óh mert ha csak Te világosítod meg értelmünket, Te szenteled meg szívünk érzelmeit, akkor érhetjük el óhajtott célunkat. Kérjük Atyánk a Te mennyei erődet terjeszd ki most is reánk, hogy legyen nekünk ez óra lelkünk üdvösségére.

Kegyelem nektek és békesség Istentől, a mi Atyánktól és az Ur Jézus Krisztustól. E szavakkal üdvözöllek benneteket inotai ev. ref. egyház ide ez alkalomra összesereglett hivei, a kik megjelentetek itt, hogy hallgassátok szavamát és a kiket örülök, hogy színről-szinre láthatok, mint méltó utódait azon derék ősöknek, kik itt századok előtt ezt az inotai egyházat megalapították; a kik ezt hitbuzgóságukkal, áldozatkészségükkel századokon keresztül fenntartották. A kik itt keresztyén jellemüket, szeretetüket mind embertársaikhoz való viszonyukban, mind más felekezetekkel való összeköttetésükben oly szépen megtartották. A jó Isten kedvezett a ti nemes törekvésteknek, atyáitok erényeinek; akkor, mikor ezt az egyházat hosszú időn keresztül jó békességben, csendességben, lelki örömben megtartotta. De a mindenható Isten kedvezett különösen nektek akkor, a mikor az ő kegyelmévei segítségére sietett ezen egyháznak, akkor, a midőn ugyszólván a lét és nem létkérdés határához vezéreltetett; a midőn nemcsak maga az egyház, de ennek hiveinek

anyagi jóléte is a legnagyobb kockára vettetett. Hiszen nem a nagy messzeségben játszódtak le az események. Közületek a legtöbben még ismerik azokat a szomorú, nehéz időket, a midőn a külső kényszer nyomása alatt, nemcsak maga az egyház mondotta ki azt, hogy megszűnteti anyaegyházi jellegét, hanem már az egyházmegye is helybenhagyta ezt a határozatot; de az egyházkerület nem tudta elviselni, hogy az élők közül egy ily hű, munkás és áldozatkész gyülekezet kitörültesse: azért bizva a jó Istenben, megváltoztatta az elsőbb hatóságok határozatát, és áldozatkészségére, hitbuzgóságára hivatkozva elrendelte a lelkészállomás fenntartását és betöltését.

Most kedves Atyámfiak! ha erre visszagondoltok, csak nézzétek meg nem cselekedett-e csodálatosan az Úr? Vajjon azóta a ti anyagi jóléteitek is csorbult-e, nem pedig előre ment?

Oh azok a viszonyok, a melyek ezt a nagy veszedelmet okozták, nagyon kedvezőtlenek voltak; de ha visszagondoltok rá, nagy okulást meríthettek belőle. Abban a korban volt ez, a midőn minden elme, minden szív az anyagiak után rohant. Az egész országban minden ebben az irányban működött. Pedig az írásnak igaza van: „hogy akik meg akarnak gazdagodni, azok esnek törbe és nehéz veszedelmekbe; által szegezük magokat gondokkal; mert a pénz szerelme a léleknek gyötrelme.” Nálatok is ez az eset következett be, hogy többet markoltatok mint amit szorítani tudtatok. Már-már elmerüléssel fenyegettetett az egyház és az egyesek veszedelme. De bebizonyosodott, hogy jobb a kevés, csendes munkával, hogy nem mint a nagy gazdagság nyughatatlan-sággal. Azt a módját találtátok meg a segítségnek, amely egyedül biztos: a *szorgalmas munkát, önmegtartóztatást, takarékossgot*. És lépésről-lépésre meggyógyítottátok a

nagy bajt a családban, a községben és azután az egyházban. És amely egyház sorsa miatt ugyyszólván kétségbe voltunk esve, ime az egyház, Istennek hála, ma egyik legbuzgóbb, legvirágzóbb egyházunk közé tartozik. Nem csak a tekintetből, hogy megdicsérem vallásosságtokat, Istenben vetett bizodalmatokat, de a tekintetben is, hogy az áldozatkészség nemcsak csökkent, nem hült ki, hanem inkább növekedett. Hiszen itt is beteljesült, hogy aki az Urnak ad, az nem szegényedik el. Mutatja ezt, hogy ti orgonát állítottatok, mutatja, hogy micsoda diszes Urasztalt állítottak egyesek áldozatkészségéből, jóakaratóból. Tehát nemcsak nem roskadott össze az egyház a terhek alatt, de emelkedett, előre ment és ma talán erősebb, mint volt akkor, mikor a nagy veszedelem be nem következett. Ha ezekre gondolok Kedves Atyámfiai! Eszembe jut az apostoli szózat. Az a diadalom, mely meggyőzi e világot, az a mi hitünk. Mégis kedves Atyámfiai! a mi hitünk az ev. ref. hit győzedelmeskedik a világon és diadalmat hirdetett már kezdetében. Gondoljátok meg, hogy micsoda hatalmak voltak azok, a melyekkel a mi eleinknek szembe kellett szállniok. Mint hajdan az apostolok, kikről az mondatott: „Ti vitettek királyok és nagy csaták elébe; de ne féljete, mert az Ur veletek leszen.“ A mi eleinknek is szembe kellett szállniok azon nagy hatalommal, mely minden gondolatot, a lelkiismeret minden dobbanását hatalma alá vetette; a felvilágosodásnak pedig ellene volt azon oknál fogva, hogy ellenében uralkodhassék. Szembe kellett szállni a fejedelmi hatalommal. Mert hiszen kezdetben az egész Európában a fejedelmi hatalom ellene volt az evangyéliom tanainak. Ami azt hirdette: Az Isten lélek, s a kik őt imádják, szükség hogy lélekben és igazságban imádják. És az a fegyver, a melylyel ezen nagy világhatalmak ellen sikra szállott a reformáció, az a fegyver nem volt más, mint Istennek

igéje. És ezzel a fegyverrel kivivta a felvilágosodás és lelkiismereti szabadság diadalát. A felvilágosodás diadalát a tekintetből, hogy Istent, a mi szerető Atyánkat igazán megismerjük, hogy őt ne külsőségben, cifraságban tiszteljük, de lélekben és igazságban. Szívünk érzelmét, legyen örömünk, bánatunk, ő előtt öntsük ki. Ő hozzánk forduljunk segítségért. Ne keressünk közbenjárókat, gyarló embereket. Nem, mi Isten fiai vagyunk a Jézus Krisztus és az ő érdemei által. Tehát az Istenismeret, az Isten-tisztelet ily egyszerű alakjában volt az az eszköz, a mivel a protestantizmus megalkotói és terjesztői győzedelmeskedtek a sötétségen. De egyszersmind az Isten igéjéből folyó tiszta erkölcs volt az, ami által eddig diadalmaszkodott ez a mi hitünk. Az a tiszta erkölcs, a melynek kell uralkodni a családban és társadalmi életben, az állami életben, embertársainkhoz való viszonyainkban. A mikor tudniillik önmagunkat megtagadjuk, ez a szeretet nagy törvénye.

Sőt ez a szeretet nem állapodik meg csak az igazságosságnál, — annál t. i. hogy semmi olyat mástól nem követel, a mit maga és másnak meg nem ad: nem állapodik meg ott, hogy más tulajdonát nem bántja, becsületét nem sérti, nem, — hanem tovább megy, teljesíti azt is, a mit a törvény nem követel, de az emberi szív nemesebb törvénye igaznak és jogosnak is talál és betölti azt. Ez a szeretet azt parancsolja, hogy a szegényt, a nyomorultat segítsen, az elesettet igyekezzem felemelni, a gyengét támogatni; másokat nemcsak nem sérteni, de annak jó hírnevét előmozdítani igyekezni. Ha valaki erkölcsi téren tántorog, veszni indult, nem mondhatjuk azt rá, a mit *Káin* mondott: Avagy őrizője vagyok-e én az én testvéremnek? Igenis az vagy, annak kell lenned. Ha látod, hogy valaki hibázik, ki kell nyujtanod felé a mentő kezét, hogy megmenthesd. Ez az erkölcsi törvény, amit tani-

tottak a mi reformátoraink és dicső elődeink. Ez az a diadalom, a mely meggyőzi e világot.

Kedves Atyámfiai! Örömmel látom, hogy ti azon az uton vagytok, mely hit által diadalomra vezet. Látom, hogy ti az istenitiszteletet rendesen és örömet láto-gatjátok, hogy sokszor énekelitek e szép énekünket: Im bėjöttünk nagy örömmel Felséges Isten, A te szentidnek gyülekezetiben, A Te Templomodba Felséges Atya Isten. — Látom, hogy igyekeztek gyermekeiteket igazi keresz-tyén erkölcsökben, isteni félelemben nevelni. Megértitek az írást: Minden bölcsességnek kezdete az Istennek félelme. Látom azt, hogy ti, ki-ki a maga tehetsége szerint meghozza áldozatát az egyház céljaira. Nemcsak hogy a templomot, iskolát, lelkéslakot, mind jókarba helyeztétok; de hogy alig mulik el hét, hogy valaki Isten dicsősségére ajándékot ne adna ingyen és jó szivből, nem várva azért áldozatot, jutalmat.

Maradjatok meg ennél a jó indulatnál, ennél a jó törekvésnél; de vigyázzatok és imádkozzatok, hogy kísér-tetbe ne essetek. Mert hiszen nagyon sok kísértetek vannak, a melyek körül járnak a hivek közt, hogy mint az éhes oroszlán egyeseket talán elnyeljenek.

Kedves Atyámfiai! Ismeritek azokat a szenvedé-lyeket, melyek néha egyeseket megragadnak. Ezek közül egyik, a mely sok embernek, sok családnak lett pusztu-lása, a *mértéklenség*. Mikor valaki nem tudván az ő indulatain uralkodni, tulságba megy a szeszkes italok élvezetében, tivornyában, korcsmai dorbézolásban és több ilyenekben; a melyek nagy veszedelembé sodorják a csa-ládot és egyesek jólétét, családi boldogságát teljcsen tönkreteszik. És aki az ily kísértésnek enged, annak a veszedelme, átka az, hogy az ily utról alig van vissza-térés. Én látom ennek a betegségnek szomorú hatását hiveink között. Látom azt, hogy az ily ember ha józan

eszére tér, megbánja bűnét és rendesen esküdözik, hogy többé meg nem teszi azt; de mindenkor esküszegővé lett. Más veszedelem az, hogy nincsen meg a családok közt a benső egyetértés, erkölcsi tisztaság és kölcsönös kimélet és egyenlőség. Kedves Atyámfiak! Mily szép az, mikor a családtagok együtt, egy akarattal cselekesznek mindent. Egyik nem sérti a másikat, sőt annak nyugalomát, csendességét, boldogságát előmozdítani igyekezik. Midőn róluk valóban azt mondhatjuk, hogy itt két testben egy lélek van. De hányadik családban van ez ily teljes mértékben meg? Egyes kellemetlenségek előállanak a jó sziv miatt is. De hányszor van, hogy örökös viszályban vannak azok, kiktől jó példát kell venni a gyermekeknek.

Nem mondom, hogy ezek a bűnök és ily bűnök uralkodnak nálatok. De magatok tudhatjátok, vannak-e ezeknek itt példái!?

Őrizkedjete az ilyenektől, mert ezek ellene vannak Isten igéjének, Isten rendelkezésének. A kik ezen uton járnak, azok nem viszik diadalomra azt a hitet, a mit őseink, a reformátorok Isten segélyével kezdtek, és a mely hitnek ebben a magyar nemzetben erős gyökere van. És kell is hogy legyen, mert a lelkiismeret szabadság elve ebben a mi egyházunkban valósul meg.

De egyházunk tanai vonzóvá, kedvessé, szeretetté csak úgy lehetnek, ha erkölcsi életünkkel úgy mutatjuk meg, hogy ennek tagjai családi és közéletökben nem csak kiállják a versenyt mindenekkel, hanem másoknál magasabban is állanak. Ez a diadalom az, a mely meggyőzi a világot. Hogy ti ezen hitnek harcosai lehessetek és betöltsétek a hitnek ereje által küldetéseteket, és diadalommal harczolhassatok azokért a nagy kincsekért, melyeket a mi vallásunk rejt magában, jertek imádkozzunk.

Buzgó ima után a CXX. zsoltár 3. versének elénekülésével kivonultunk a templomból. Majd szigorú

egyház és iskolavizsgálat tartatott s püspök ur örömének és meglegedésének adott kifejezést a tapasztalt szép rend felett. A lelkészlakon elköltött villásreggeli után Csórra indult püspök ur. Inotán Galamb István em. tanácsbíró ur vette át az egyházmegyei gondnok ur helyettesítését. A csóri határban igen meleg és kitüntető fogadtatásban részesültünk. Édes István uradalmi tisztartó ékes szavakban köszöntötte püspök urat s tolmácsolta Csóor nagyközség képviselő testületének tiszteletét. Püspök ur benső érzelemmel válaszolt s kiemelte, hogy ez üdvözlésben nemcsak a testvéri szeretet meleg érzelmének, hanem a hazaszeretet élénk erejének nyilvánulását is érzi és látja.

A jó Isten intézte úgy, hogy hazánk területén több vallású népek lakjanak; de egy Istenünk van és az ő egyháza oltára körül áldozunk és munkálkodunk. Megszentségtelenítése volna ennek az oltárnak az, ha valaki szándékosan visszavonást támasztana a különböző felekezetek között. Tudom, hogy Csóor község lakói az egyetértés, békesség és szeretet elveit követik, a melyek egyesítenek bennünket a hazai nagy célok kivételére és előmozdítására. Isten áldása legyen a községen, lakóin és az uradalmon. Éljen a haza! Egy kis leány ekkor virágcsokrot nyújtott át püspök urnak. A tágas és ünnepi díszben levő lelkész udvarra érve Mándi Márton Tamás lelkész szívélyesen üdvözölte püspök urat. Mint hű fia az egyháznak, nagy és belső örömről indul a mi szívünk ha testi szemünkkel láthatjuk azon felkent férfit, kit az Isten nekünk főpásztornak rendelt. — Ritka ezen alkalom, de ime most megadatott nekünk s körünkbe vezérlé az Úr azt, a kinek óhajtott eljövele elé oly örömteljes lélekkel tekintettünk. Találjon szíves fogadtatásra a mi igaz belső örömünknek eme rövid szavakban foglalt kifejezése:

Legyen üdvözölve a mi főpásztorunk a mi falaink közt, hol gyülekezetünk minden tagjának szívét Méltóságod iránt érzett mély tisztelet és szeretet tölti most el. Szolgáljon eme megtisztelő látogatása Méltóságodnak öröme, nekünk pedig lelki javunkra!

Itt nyomban templomba mentünk s Kazó Imre tanító szép orgona játéka mellett mondott gyülekezeti ének után püspök ur a szószékre lépett és tanulságos főpásztori beszédet tartott.

Kegyelem nektek és békesség az Istentől, a mi Atyántól és az Ur Jézus Krisztustól. Az apostolnak ezen szavaival üdvözöllek benneteket csóori ref. egyházunk hiveit, a midőn a Mindenható Isten elvezérelt tihozzátok, hogy színről-szinre láthassalak benneteket, hogy valami lelki ajándékot közölhetnék veletek stb. Szükségünk van ennek a hitnek erősítésére, hogy megteremhessük a hitnek gyümölcseit, mint megtermették ezt a ti őseitek, a kik a reformáció kezdetén bevették ezt a javított hitet, az Isten kegyelmének tisztított evangyéliomát, a reánk maradt apostoli iratokból és evangyéliomokból: a melyek időközben ugyan sok emberi találmányokkal elhomályosítottak, de az Isten a 16. század elején küldött nagy lelkű, vallásosan buzgó, istenes keblű férfiakat, kik visszavitték azt eredeti alapjára. A ti őseitek, szívök vonzalmával meghódoltak könnyen ennek a tiszta evangyéliomi tudománynak; mert vonzotta őket a benne megnyilatkozó isteni kegyelem, vonzotta a magyar hazához való szeretet. Mert látták azt, hogy ebben van a nemzet és államfenntartó erő, a mely a küzdelmek és veszedelmek közt egyedüli menedéke lehet ennek az akkor nagyon üldözött magyar nemzetnek. De vonzotta őket a szabadság szeretete is, a mely ezen tiszta evangyéliomi tanban megnyilatkozott. Mindeneket megpróbáljatok s a mi jó azt megtartsátok. Főnlöggva nem akart bilíneset verni

egyház és iskolavizsgálat tartatott s püspök ur örömének és meglegedésének adott kifejezést a tapasztalt szép rend felett. A lelkészlakon elköltött villásreggeli után Csórra indult püspök ur. Inotán Galamb István em. tanácsbíró ur vette át az egyházmegyei gondnok ur helyettesítését. A csóri határban igen meleg és kitüntető fogadtatásban részesültünk. Édes István uradalmi tisztartó ékes szavakban köszöntötte püspök urat s tolmácsolta Csóor nagyközség képviselő testületének tiszteletét. Püspök ur benső érzelmmel válaszolt s kiemelte, hogy ez üdvözetben nemcsak a testvéri szeretet meleg érzelmének, hanem a hazaszeretet élénk erejének nyilvánulását is érzi és látja.

A jó Isten intézte úgy, hogy hazánk területén több vallásu népek lakjanak; de egy Istenünk van és az ő egyháza oltára körül áldozunk és munkálkodunk. Megszentségtelenítése volna ennek az oltárnak az, ha valaki szándékosan visszavonást támasztana a különböző felekezetek között. Tudom, hogy Csóor község lakói az egyetértés, békesség és szeretet elveit követik, a melyek egyesítenek bennünket a hazai nagy czélok kivitelére és előmozdítására. Isten áldása legyen a községen, lakóin és az uradalmon. Éljen a haza! Egy kis leány ekkor virágcsokrot nyújtott át püspök urnak. A tágas és ünnepi díszben levő lelkész udvarra érve Mándi Márton Tamás lelkész szívélyesen üdvözölte püspök urat. Mint hű fiai az egyháznak, nagy és belső öröme indul a mi szívünk ha testi szemcinkkel láthatjuk azon felkent férfiut, kit az Isten nekünk főpásztorunknak rendelt. — Ritka ezen alkalom, de ime most megadatott nekünk s körünkbe vezérlé az Ur azt, a kinek óhajtott eljövetele elé oly örömteljes lélekkel tekintettünk. Találjon szíves fogadtatásra a mi igaz belső örömünknek eme rövid szavakban foglalt kifejezése:

Legyen üdvözölve a mi főpásztorunk a mi falaink közt, hol gyülekezetünk minden tagjának szívét Méltóságod iránt érzett mély tisztelet és szeretet tölti most el. Szolgáljon eme megtisztelő látogatása Méltóságodnak örömére, nekünk pedig lelki javunkra!

Itt nyomban templomba mentünk s Kazó Inre tanító szép orgona játéka mellett mondott gyülekezeti ének után püspök ur a szószékre lépett és tanulságos főpásztori beszédet tartott.

Kegyelem nektek és békesség az Istentől, a mi Atyántól és az Ur Jézus Krisztustól. Az apostolnak ezen szavaival üdvözöllek benneteket csóori ref. egyházunk hiveit, a midőn a Mindenható Isten elvezérelt tihozzátok, hogy színről-szinre láthassalak benneteket, hogy valami lelki ajándékot közölhetnék veletek stb. Szükségünk van ennek a hitnek erősítésére, hogy megteremhessük a hitnek gyümölcseit, mint megtermették ezt a ti őseitek, a kik a reformáció kezdetén bevették ezt a javított hitet, az Isten kegyelmének tisztított evangéliomát, a reánk maradt apostoli iratokból és evangéliomokból: a melyek időközben ugyan sok emberi találmányokkal elhomályosítottak, de az Isten a 16. század elején küldött nagy lelkű, vallásosan buzgó, istenes keblű férfiakat, kik visszavitték azt eredeti alapjára. A ti őseitek, szívők vonzaimával meghódoltak könnyen ennek a tiszta evangéliomi tudománynak; mert vonzotta őket a benne megnyilatkozó isteni kegyelem, vonzotta a magyar hazához való szeretet. Mert látták azt, hogy ebben van a nemzet és államfenntartó erő, a mely a küzdelmek és veszedelmek közt egyedüli menedéke lehet ennek az akkor nagyon üldözött magyar nemzetnek. De vonzotta őket a szabadság szeretete is, a mely ezen tiszta evangéliomi tanban megnyilatkozott. Mindeneket megpróbáljatok s a mi jó azt megtartsátok. Ennélfogva nem akart bilincset verni

az emberi gondolkozásra, a szellemre és tudományra; de különösen nem akart akadályoztatást és bilincset a lelkiismereti szabadság megnyilvánulásában. Nem helyeselte sőt kárhoztatta azt, hogy ember beleavatkozzék Isten dolgaiba. Ezen elvek alapján itt virágzó egyházat alapítottak. Igaz, hogy később háborgattatásnak volt kitéve, annyiban, hogy azok az egyházi épületek, templom, paplak, földes uri jogon tőlük elvették, a melyeket maguk építettek. De legalább az meghagyatott nekik, hogy vallásukat szabadon gyakorolhatják és a kártérítés megadatott nekik azokért az épületekért, a melyeket tőlük elvettek. És a ti őseitek, mint az a fecske, a melynek fészket a gonosz ember elpusztítja, azonnal ujat kezd építeni: a ti őseitek ujat építettek és Isten segédelmével azonnal be is végezték. Ugy hogy e községben a nyilvános isteni tisztelet tulajdonképpen a ref. egyházban sohasem szünetelt. Nagy hálával tartozunk Istennek ezért a kegyelemért. És mikor erre visszagondolunk, hogy az óta az egyház hogyan gyarapodott, azt kell mondanunk: „kisebbek vagyunk Uram minden Te jóléteményeidnél, melyeket cselekedtéül mi velünk“! Mert kedves Atyámfiak! látom, hogy ezen kis gyülekezethez képest az egyházi épületek jókarban vannak. A templom nemcsak szilárd, de diszes torony áll élén, melybe szereztetek órát is; a lelkészlak, iskola a kívánalmaknak megfelelőek. Egy ily kis gyülekezettől hogy várna az ember többet a lelki buzgóság, az anyagi haladás terén?

Mit szóljak tehát hozzátok ez alkalommal, midőn Isten megengedte érnem, hogy közéték jöhettek; talán dicsérjelek benneteket? Nem, kedves Atyámfiak! Az Isten, az ki azt cselekszi mind hogy akarjuk, mind hogy véghez is vihessük a jót. Azért, a helyett hogy dicsérnélek benneteket azt mondom: kedves Atyámfiak! Ti pedig szentséges hitetekben felépülvén, és a szentléleknek kö-

nyörögvén, maradjatok meg Istennek szeretetében!“ Igen, kedves Atyámfiak! az az én intésem, kérésem hozzátok, hogy a *ti hitekben való megerősödés által, erősödjék meg kebletekben az Istennek szeretete*. Hogy ezt mire értem, igyekszem kimagyarázni. Kivánom azt és óhajtom, hogy egymást a ti szentséges hitetekben, ebben a tiszta evangéliomban folyvást építsétek, erősítsétek. Ez pedig történik az által, hogy az istenitiszteletre mindenkor készek és hajlandók lesztek, ha az Ur házáat el nem hanyagoljátok, hanem úgy ünnep és vasárnapokon, a mint hétköznapi napokon is felkeresitek a szentegyházat. Merthiszen az apostol azt mondja: Mindenkor, tehát mindennapon imádkozzatok. A jó keresztyénnek lelki szükségéhez, lelki egyéniségéhez tartozik az, hogyha másokkal együtt a mindenható Istent imádhassa az ő szentségének hajlékában. Ő mondani tudja azon magasztos érzelmekből származó éneket: Ha templomban megjelenek, a hol össze sereglenek Felséges neved imádói, velük együtt fohászkodva, Ugy tetszik mintha vigadva. Ott volnék hol a menny lakói A te királyi székednek Előtte letelepednek. Érezzétek ezt kedves Atyámfiak! És miután a mindenható Isten az ő szent Fia az Ur Jézus Krisztus által megígérte azt, hogy a hol csak ketten vagy hárman összegyűltek az én nevemben, én ott leszek. Az embernek pedig az életben nem lehet nagyobb menedéke, mintha együtt lehet a Krisztussal, keressétek tehát az Isten országát, igazságát e házban és énekeljétek, imádkozzatok itt nagy lelki gyönyörűséggel. Építsétek ezt magatokban az által is, hogy odahaza legyen gondotok arra, hogy a mi vallásunk legfőbb forrása a *biblia és énekeskönyv*, meg legyen minden háznál, és a hol meg van, ne maradjon használatlanul. A mi egyházunk tanítása szerint mind papok vagyunk. Nemcsak én vagyok pap és az én tisztársaim. Mi mindnyájan Istennek népe, szent

papság vagyunk, kiknek hivatása szívünk nemes érzelmeit Isten elé vinni szent és kegyes áldozatul.

Ezt az áldozatot igyekezzetek Kedves Atyámfiaink meghozni ti a magatok családja körében. Mindjárt erősebb lesz a béke, biztosabb lesz a jólét, tiszteletteljesebbek lesznek a szülők, engedelmesebbek a gyermekek. Egy szóval mindazon földi jók, melyeket Isten a vallásos élet gyakorlása által ad, megszorodik a ti családjaitokban. Nevelitek az Isten félelmében a ti gyermekeiteket. De kedves Atyámfiaink! ha ti épültök a ti szentséges hitetekben, ez nem kívánja azt, hogy más vallásfelekezettel talán ellentétben, talán háborúságba jöjjetek. Sőt inkább a mi vallásunk, hitünkben való épülés, mindig szeretetét hirdeti minden embertársainknak; szeretet, türelmet és elnézést más felekezetű testvéreink irányában.

Ti oly községben laktok, a melynek lakossága ugyszólván csaknem egyenlően meg van osztva a ref. és róm. kath. hit között. Mi történnék itt, ha feldámadna a régi gonosz szellem. A midőn az egyik fél sérelemnek tartotta, hogy a másik tisztelte az Istent. A midőn az egyik nem akarta a másiknak megadni azt, a mit magának megkövetelt az államtól, a társadalomtól. Óh legyen ez távol tőletek. Hogy e nemzet a töröktől oly nehezen szabadult meg és a másiktól, mely elnyomni akarta, még ma sem szabadult meg, annak nem a különböző vallásfelekezetek megosztlása, hanem ezeknek egymás elleni türelmetlensége, egyet nem értése volt az oka. Óh legyen ez intő példa, s arra a szomorú korszakra soha ne menjünk vissza.

Mi szigorúan, lelkiismeretesen örködjünk a felett, hogy a szeretet teljes viszony, az egyetértés, a közjóra törekvés legyen mid a két felekezet polgárai közt, sőt ez legyen ennek a községnek és hazának lakosai között is a legfőbb cél.

De nemcsak hitetekben erősítsétek egymást, hanem ez által megtartsátok Istennek szeretetét, vagyis teljesítsétek mindazon kötelességeiteket, a melyeket Isten parancsol; mert abban áll az isteni szeretet, hogy az ő parancsolatait megtartsuk. Hogy pedig ezt megtartsuk, kötelesek vagyunk embertársainkat szeretni, azok iránt elnézéssel, türelemmel lenni, kötelesek vagyunk saját testünket, mint a szentlélek templomát tekinteni, erkölcsös, kifogástalan családi életet élni. És itt rá kell mutatnom egy szomorú körülményre. Arra, hogy a mi egyházunknak népességének száma folytonosan csökken és apad. Maga ez a csöóri egyház ezelőtt 18 évvel 200 lélekkel többet számlált mint ma, 18 év alatt 200 lélek apadás, ez azt tenné, hogy 100 év múlva hirtelen sem lesz itt épen ennek a népnek, a mely a magyarságnak gyökere. De az Isten talán nem méri ránk ezen nagy átkát. Tudom én azt, hogy egyesek kiköltöznek; ugyan legtöbbszörre szomorú csalódásnak vannak kitéve; mert azzal a munkával amivel másutt megél valaki, itthon is megélhet, boldogulhat. Hát lehet, hogy az apadás egyik oka ez is, de higyjétek el csak kisebb mértékben. Nagyobb mértékben oka az apadásnak *két nagy gyarlóság*.

Az egyik az, hogy a születések csekély számban történnek. Hogy az emberek gonosz szándékkal belenyulnak Isten azon törvényébe: gyümölcsözzetek, szaporodjatok, töltsétek be e földet stb. — Bizony ennek okai akár az önzés, akár a hanyagság, akár más rossz akarat, — mindenképen elítélendő. A második az, hogy a kis gyermekek gondozása, ápolása nem történik oly figyelemmel, mint más országban. Különösen a gyermekek orvoslására a mód sincs meg annyira. De az igazi törvény e tekintetben minden ember szívébe iratott. Mindenkinék gyermekét a legdrágább kincsnek kell tekinteni. „Isten áldása a gyermek, és az asszony méhének gyümölcse

jutalom,“ mit az Isten kegyelme útján ad az embernek, hogy az ő neve el ne töröltessék a földről, hanem éljen tovább az ő nemzetsége és ne vágattassék az ki. Ha kedves Atyámfiak! az Isten valakire ilyen drága kincset bizott s abban találtatik, hogy azt a kincset nem gondolja, hogy mint a gonosz szolga, nem igyekszik azt nevelni, hanem talán a földbe elássa. Nagy felelősség vár reánk az Isten és a haza előtt. Mert ha mi kipusztulunk, idegen elemek veszik hatalmukba ezt a földet, másrésről mindig több-több munkaerőre van szükség.

Nevekedjete Isten szeretetében az által is, hogy nemcsak a felekezetek között legyen béke, egyetértés; de legyen az magatok közt is. A legnagyobb jó a mi egy gyülekezetben uralkodhatik, ha béke van a hivek között, az egyháztagok között, az egyház vezetői és előjárói között. Ugyanazért Pál apostol a korinthusiakhoz írt levélben így szól: „Nagy gyarlóság az kedves Atyámfiak! hogy ti egymással perlekedtek és harczba vagytok. Miért nem törtök inkább méltatlanságot és kárt.“

Tökéletes ember nincsen, bármely állásban legyetek is. — Az atyafiakhoz szeretetben hajlandók legyetek, meghocsátván és megengedvén kölcsönösen egymásnak, miképen a Krisztus is megengedett nektek, sőt adta magát ti érettetek áldozatul. És ha a gyarlóságot látjátok is, gondoljátok meg, hogy emberek vagyunk és hogy az Isten tartotta fenn magának az ítéletet.

Ne ítélj, hogy ne ítéltesél. Inkább béke, mintsem boszu legyen szívetekben. Enyim a boszuállás mond az ur! Ha tehát volnának köztetek ilyen villongások, pörök, viszályok, békételenség, egymással való elégedetlenségek: szüntessétek meg ezeket s gyakoroljátok azt a szeretetet, mely mindeneket eltűr és soha el nem fogy. Azért, hogyha valami intésnek helye van ti közöttetek stb. teljesítsétek be az én örömet a mit érzek az én szívemben most,

a midőn itt látlak benneteket. Egyenlő akarattal legyetek, mindenki mást magánál jobbnak ítéljen lenni. És hogy Isten erre titeket elsegéljen, jertek imádkozzunk.

Templom után iskolalátogatás és presbiteri gyűlés volt. A tanítás eredménye dicséretes. A presbitereket megdicsérte azért, hogy az egyházi épületek mind ragyognak a tisztaságtól, csinosak, gondozva vannak és az egyház tekintélyének és céljának megfelelőek. Ez mind hitbuzgóságról tanuskodik. Hassanak oda, hogy a biblia és énekeskönyv, minden háznál meglegyenek és olvastassanak, tanultassanak. Hogy a lelki épület is kedves legyen Isten előtt. Majd megáldotta a gyülekezetet. Ezután a lelkész vendégszerető házában 12 terítékű ebéd volt, melyen jelen voltak a helybeli notabilitások, a lelkész szeretett leányai és vejei Kun Lajos jegyző és Farkas Sándor lelkész jeles egyházi író. Több szép felköszöntő hangzott el, melyeket a helybeli plebános urnak püspök urunkra s püspök urunknak Márton Tamásné urnőre és családjára mondtak, — koronáztak.

Csóorról május 12-én délután 3 óra tájban indult el püspök ur és kísérete uradalmi fogatokon Iszkaszentgyörgy, Moha és Csurgó felé. A püspöklátogatás legszebb emlékei közt őrizzük szívünkben azt a magyaros, fényes és bensőségteljes fogadtatást, melyben e vidéken lakó derék és lelkesedő magyar nép részesítette főpásztorát. Az idő is fenséges volt. A derült ég mintegy óriási nyitott szem, elbűvölő mosolylyal tekintett le reánk. Az Iszka, Moha és Csurgó közt elterülő róna, mintegy terített asztal s a termények csodás változatosságban és szépségben tárultak fel előttünk. Iszka és Moha határán nemzeti lobogó alatt nagy küldöttség várakozott, melynek élén Brandt János iszkaszentgyörgyi jegyző köszöntötte püspök urat s kérte őt, hogy ismert főpásztori bölcsességével oktassa, buzdítsa híveit arra, hogy egyetértéssel, testvéri

szeretettel, vállvetve iparkodjanak e sokat szenvedett magyar haza felvirágoztatására. Isten áldását kérte életére. Majd Mohán, az „Ágnes-Forrás“ előtt emelt diadal iv alatt, hol megjelent a három község népe, br. Fiáth Pál fejérmegyei főispán, Kempelen Imre nagybirtokos és több előkelőség, Somogyi Gyula jegyző mondott üdvözlő beszédet. Innen a sokaság lelkes éljenei közt a lelkészlak elé vonultak, hol Huszár Ágoston Fejérvármegye alispánja, Medgyasszay Vincze mezőföldi esperes, több szomszéd lelkész s a presbiterium örömmel várták püspök urat, s itt Balassa Dezső lelkész mondott szívreható üdvözlő beszédet. Püspök ur minden üdvözlésre meghatottan válaszolt s kifejezte, hogy örömmel dobban meg atyai szíve, ha azt látja, hogy az egyes gyülekezetek azokat a feladatokat, amelyek rájuk várnak, teljesítik; mert azt helyettök senki más, semmiféle felsőbb hatóság nem teljesítheti. Ezután kérte rájuk Isten áldását, hogy bár kicsinyek, de lelkesedésben, jó elhatározásban, az egyház építésében nagyok és előkelők lehessenek. Meleg köszönetet mondott Medgyasszay Vincze esperes urnak szíves megjelenéséért.

Ezután *Huszár Ágoston* alispán urat szívesen üdvözölve kifejezte, hogy a magyar nemzet szellemének ősi alkotásaiból a nemzet szellemének egészen megfelelő intézmény kettő maradt fenn: az egyik a vármegyei szervezet, a közigazgatás, mely szerint a nép maga igazgatja magát; a másik a reform. egyházi szervezet, az önkormányzatban, hogy ügyeit a hívek meggyőződése szerint maga kormányozza. Ez a két önkormányzat az, melyek közül az egyik polgári jólétet és közbiztonságot szolgálja, a másik hivatása a lelkiismereti szabadságot megvédeni, egyuttal az embert Istenhez vezetni. Ezek oly szépen illenek egymáshoz, hogy én nem csodálom azt, hogy mi erről semmi kincsért le nem mondunk és hogy a másikhöz is a magyar nemzet hűtlenné válni nem tud.

Ez mind a kettő a szabadságszeretetben gyökeredzik. Mig ezekhez így, hűséggel ragaszkodunk, addig a nemzetet féltetni nem lehet. Örülök, hogy Nagyságodat itt üdvözölhetem. Isten áldását kérem Nagyságodra és vármegyéjére!

Itt azonnal templomba mentünk, hol a 37. dicséret s a 74. dicséret 1. 2. versének buzgó éneklése után a helyi lelkész alkalmi imát mondott, mely után püspök ur ment a szószékbe s fenkölt szellemű, tanulságos főpásztori beszédet intézett a hívекhez.

Kegyelem nektek és békesség az Istentől, a mi Atyánktól és az Ur Jézus Krisztustól. Ezen szavakkal üdvözöllek titeket, a mohai és iszkaszentgyörgyi ref. egyházak hiveit, a kik itt ez alkalommal, az én hívó szózatomra megjelentetek itt az Urnak házában, hogy bizonyosságot tegyetek a ti hitetekről, egyházatokhoz való ragaszkodástokról, üdvözöllek ezen egyszerű kis templomban, melyet őseitek építettek, megtartottak és a hittel együtt rátok szent örökségül hagytak. Építették ezt és az előtte valót is már (mert ezen egyházak története visszanyulik a régi időkbe, a 17. századba) a mikor itt ezen a vidéken keletkeztek mindazok a szent eklézsiák és még többek is melyek ma is fennállanak és virágoznak, az ősök hitbuzgósága alapján. Kedves Atyámfiak! Ha a mai napon, midőn itt benneteket színről-szinre látlak, visszagondolok azokra az időkre, a miben a mi ref. egyházunk általában és a mi kis egyházaink is keresztül mentek, lehetetlen, hogy a zsoltár író szavaira ne gondoljak: „Áldott legyen az Ur, ki meghallgatta a mi könyörgésünket. Az Ur a mi erősségünk, paizsunk stb.“

Igen, az Ur meghallgatta a mi könyörgésünket, és lett a mi erősségünk akkor, mikor az evangéliomi tiszta tudomány e magyar hazában elterjedett. Mert csak gondolatok arra, mi lett volna a magyar hazából az akkori viharok között, mikor az egyik ellenség délről, a

másik nyugotról tört ez országra azért, hogy ennek a létezését megsemmisítse. Mi lett volna, ha új szellemi éltető erő nem jelenik meg a tiszta evangyéliomi tudományban, melynek nyelve a magyar nyelv volt, az, mely magyar szívtől magyar szívhez, magyar észről magyar észhez szólott. *Az bizonyos, ha nem lett volna a reformáció, ma már mint csak letűnt nemzetet, hírből ismernének bennünket.* De meghallgatta az ur a könyörgést és lett a mi erősségünk és paizsunk. E tekintetben is, hogy a mi lelkünk igazi szükségait a reformációból elégítette ki. A magyar nép az Istennek külső tiszteletét soha sem tudta gondolkozásmódjával megegyeztetni. Vitézett, vágyott valami felsőbb után. A reformáció eszméjében megnyerte ezt a felsőbb egyszerűséget, mely szerint Isten lélek, a kik őt imádják, szükség, hogy lélekben és igazságban imádják.

A magyar nép igazán felvilágosodásra hajló esze meggyőzte arról, hogy az istenitiszteletnek ez a módja az, melyben megjelent az igazi keresztyénség, de a mely megegyeztetett emberi találmányokkal. Épen azért ez a nemzet a maga egészében alig félszázad alatt ennek a tannak pártjára állott, felvette ezt, mintha újjá született volna; hogy ennek segélyével legyen munkása a felvilágosodásnak; ez legyen közvetítő kelet és nyugott között. De hálát adunk Istennek, hogy meghallgatta a mi könyörgésünket és lett a mi erősségünk és paizsunk azért is, mert ennek a magyar nemzetnek szabadságszeretetével, szabadságért folytatott küzdelmeivel a reformáció eszméi hangzottak össze a legbensőbbben.

Az a vallás, mely nem a tekintély előtt való meghódolást követeli híveitől, hanem követeli az apostol utasítása szerint azt: Mindeneket megpróbáljatok, a mi jó azt megtartsátok. Ez a vallás lehet egyedül biztosítóka a polgári és politikai szabadságnak is. Mert a mely lélek

szolga vallási tekintetben, nem lehet az független polgári jogok tekintetében sem, hanem alkalmazkodik, sőt önállóságát, függetlenségét megtartani nem bírja. De az Isten a reformált hitvallásban adott nekünk oly hatalmat, támasztékot, hazaszeretetet, mely képessé tett arra, hogy a szabadságért lelkesüljünk, harcoljunk. Azok a szomorú napok, mikor a 17. század második felében és a 18. század elején a reformáció megsemmisítését akarták elérni; higgyétek el, ezek a támadások nem annyira a vallás, mint a nemzet ellen voltak intézve.

Kedves Atyámfiai! Áldott legyen az Úr, hogy meghallgatta könyörgésünket és volt a mi erősségünk és paizsunk. Mi keresztül éltük ezeket a szenvedéseket és

azt mondjuk: Megfogyva bár, de törve nem! Úgy hogy a mai nap összehasonlítva a reformáció népességét azzal az összehasonlítással, mikor II. József császárnak kormányzósága alatt kezdett pirkadni a szabadság, mondhatjuk, hogy újra virágoznak az árva eklézsiák és visszakapta a nyilvános vallásgyakorlatot akárhány egyházunk, a hol az üldöztetés alatt nem fogyott le annyira, mint a mily kevés számmal ma bír. A mi azt mutatja, hogy a nehéz küzdelmek között az Úr volt a mi erősségünk. De Istennek hála, hogy ezek az idők elmultak, Istennek hála, hogy a mai nap nem csak az állam törvénye biztosítja a vallás tekintetében való egyenjogúságot, mert a törvények és törvénykönyvek is semmik, ha az emberi ész és emberi szív nem összhangzik azokkal a törvényekkel.

Törvények, melyek szabadságunkat biztosították, a múltban is voltak. Sőt nemcsak törvények, királyi esküvel erősített békekötések voltak; de akkor ezek semmit sem értek. De azok a törvények, a melyeket a magyar nemzet most hozott a vallásegyenlőség biztosítására, azok a törvények a nemzet öntudatával egyezők. És nincsen az a hatalom, bármily fenyegetéssel vagy erőszakkal álljon elő,

mely e szellemet megtudná változtatni és a szabad vallás-
gyakorlatát el tudná nyomni. Nincsen, mert kedves
Atyámfiak! csak nézzétek meg ezen kis egyházakban is,
melyek itt vannak, nem látjátok-e a jóakaratot, pártfogást,
szíves szeretetet azok részéről az egyház iránt, annak
hivei iránt, kik nem tartoznak ugyan külsőleg ezen egy-
házhoz; de tudják méltányolni azon szolgálatokat, melyet
az az egyház, ezen kis gyülekezetek is a nemzeti műve-
lődésnek, a hazának, s a közjólétnek tesznek. Ime ezen
kis gyülekezetben mennyi jótétemény gyakoroltatik a
gyülekezet iránt azok részéről, kik a hivel és egyház-
zal — bár más felekezet tagjai — legközelebbi érintke-
zésben vannak. Jóakaratukat, testvéri szeretetüket, ragasz-
kodásukat kimutatják ezen egyház irányában. Kedves
Atyámfiak! Azért ha az újabb kort tekintjük, ennek szel-
lemét; hogy a magyar nép eredetisége és gondolkozása
által a hit a vallásszabadságának jogát magáévá tette,
általánosította és gyakorolja; mondhatjuk, áldott legyen
az Ur, ki meghallgatta a mi könyörgésünket, ő volt a
mi paizsunk és ő lesz a mi reménységünk.

De ha az Isten áldást, erőt, védelmet adott nekünk,
hogy egyházunkhoz ragaszkodhassunk, annak szellemét
megtarthassuk; nekünk meg kötelességünk a mindenható
Isten iránt ezért a kegyelemért legőszintébb hálával lenni.
Az Isten nevét megbecsüljük és tiszteljük e gyülekezet-
ben azzal, hogy látogassuk Istennek házáat, hallgatjuk
szent ígétét szorgalmasan. Ide szoktatjuk már gyerme-
keinket, hogy az ő gyenge szívök fogékonyyá tétessék
azon nagy igazságok befogadására, a melyek nélkül az
ember boldog nem lehet. Kedves Atyámfiak! Nem a földi
vagyon lesz alapja a gyermekek földi és mennyei bol-
dóságának, nem az előkelőség, nem is a tudomány,
hanem az Istennek félelme, mely kezdete minden bölcses-
ségnek és boldogságnak. A mely a jó sorsban bölcsesé

tesz, hogy el ne bizzuk magunkat, előrelátóvá is tesz; a rossz sorsban, a szenvedések közt megnyugtat és megvigasztal.

De ezenkívül kedves Atyámfiai! szükséges, hogy mint református őseink mindig tették — Istenre gondoljunk odahaza is, hogy minden egyszerü hajlék, melyben egy család otthonát leli, egyuttal legyen templom, az Isten imádásának, erkölcsnek temploma, hol kicsinyek és nagyok hallják és olvassák az igét; a hol a gyermekek a szülék ajkairól hallják a zsoltárokat és dicséreteket, hogy egész életünk legyen Isten valóságos tisztelete. Ez azonban csak a külső istenitiszteletre vonatkozik; de az igaz keresztyénnek nemcsak szóval, életműködésével kell megmutatni Isten iránti háláját.

Mi ennek a tulajdonképeni lényege? A szeretet. A hitnek mi az igaz gyümölcse? A szeretet. Ha tehát hálásak kívánunk lenni Isten iránt, mutassuk meg ezt a hálát embertársaink iránt való szeretet által. Mert azt mondja az apostol: Ha valaki szereti az Istent, de gyűlöli felebarátját, hazug az . . . stb.

És pedig ennek a felebaráti szeretetnek van egy bizonyos irányzata, a mely az Istentiszteletével a legközelebbi összeköttetésben van, ez az irányzata a szeretetnek, nem egyéb, mint a különböző felekezetek közötti szeretet. Kedves Atyámfiai! Általában a testvériséget, az emberszeretetet hangoztatjuk, sőt tisztelettel viseltetünk bizonyos mértékben azok iránt az emberek iránt is, kiket soha nem láttunk, de halljuk törekvéseiket, szenvedéseiket. De itt Magyarországon a különböző testvérfelekezetek, a melyek más templomban imádják ugyan Istent, de egymás mellett, együtt élnek; és az emberek nem saját józan eszüktől, nem szívüktől vezéreltetve, hanem elfogultságtól, talán más hatalmi érdektől vezetve, — nem képesek felemelkedni oda, hogy más vallásu iránt türelemmel,

ezek evangyéliumi erők, nemzetfenntartó erények, s ha ezeket nem gyakoroljuk, ki csuszik a föld lábaink alól s megtörténik velünk, hogy kik urak voltunk, szegényekké leszünk a mértékletlenség, tékozlás és dologtalanság miatt. Kedves Atyámfiak! Ha igazán hálásak akarunk lenni Isten iránt, kövessük a tiszta családi életet, a melyben a tagokat a legigazabb önfeláldozó szeretet köti össze, hol betelik az irás: Tiszteletes mindenek felett a házasság és a szégyen nélkül való ágy. Mi nálunk e tekintetben is sokszor látunk az ellenkezőre sajnos példákat. Ha már mi dicsekedünk azzal, hogy mi a tiszta evangyéliomot akarjuk vallani, és követni kedves Atyámfiak! Akkor mutassuk meg a mi tiszta evangyéliomi tudományunkat azzal, hogy legyen tiszta családi életünk, legyen szent az a kötelék, mely Isten rendeléséből két szív közt kötött, legyen szent az a kötelék, mely a vérség folytán áll elő szülő és gyermekek között. A szülő legyen áldozatkész, a gyermek pedig legyen engedelmes, tisztelet és szeretetteljes szülői iránt.

Ezeket kötöm nektek kedves Atyámfiak szívetekre most, midőn benneteket színről-szinre láthatlak és hogy a jó Isten nektek erőt, kegyelmet adhasson, jertek imádkozzunk.

A 75. dicséret éneklése után kivonultunk a templomból. Ezután fogadta püspök ur a mohai, iszakai egyházak és községek tisztelgő küldöttségét a lelkészlakon. és a keresztesi egyház presbitériumát, melyet Babay Kálmán vezetett s igen szép üdvözlő beszédet intézett a püspök urhoz. A küldöttségeknek püspök ur kegyesen válaszolt. Azután szigorú egyházvizsgálatot tartott s elismerését fejezte ki a tapasztalt rend felett. Majd Kempeien Imre ur, nagybirtokos meghívására megtekintette a világhírű „Ágnes-forrást“ s a szép kertet, hol barátságos ozsonnát költött el kísérete és a vármegye előkelőségei társaságában. Innen ismét a lelkészlakhoz hajtatott s búcsút véve uradalmi fogaton indult Csurgó felé.

Fehérvár–Csurgó.

Szelid est borult már a vidékre, midőn a menet „Atya“-pusztához ért, hol a csurgóiak 30 kocsin voltak elhelyezkedve. A diszkiséret jelezte a főpásztor érkezését, kit a nép élén Kovách Sándor járási főbíró ur szívélyesen üdvözölt, a község szélén pedig Kajos István községi jegyző ur.

A község minden épülete ki volt világítva s a lelkészlak bejáratánál virágokkal gazdagon diszitett diadal ív volt kettős transparenttel, mely élénk világítással ragyogtatta az „Istenhozott“-at. Itt a presbiterium élén fogadta és üdvözölte Szalay Benő lelkész püspök urat és kíséretét a legszivesebb szavakkal, melyre a főpásztor atyai szeretet melegével válaszolt. Ezután tekintetes Kósa Miklós uradalmi tisztartó ur s ritka kedvességű és műveltségű neje fogadták vendégekül püspök urat és kíséretét kik e legfárasztóbb nap után lelkileg testileg felüdültek ezen uri család körében és hálát adtak Istennek azért, hogy vannak még édes hazánkban kik az ő magyar erényt, a vendégszeretetet magasztosan gyakorolják.

Másnap reggel 8 órakor mindkét iskolát megvizsgálta püspök ur, a nagyobbakat tanítja Varga László, a kisebbeket Krautné Heller Róza. Mindkét iskolában szép eredményt tapasztalt, elismerésének adott kifejezést a felett, hogy itt az egyházi élet megnyilvánulása örömdetes alakban mutatkozik, úgy az egyház ügyeinek kezelésénél is. Így a jelen méltó a multhoz. Az iskolák népesek, a szülők a gyermekek lelki-testi gondozására nagy gondot fordítanak. A szaporodás aránya is megnyugtató. Az erős, hitbuzgó, áldozatkész református szellem jótékonyan munkál a gyülekezetben. Köszönetet mondott a buzgó presbitereknek és lelkészeknek s Isten áldását kérte rájuk és minden szeretteikre. Majd a templomba mentünk, hol a helyi lelkész alkalmi imája után a dalárda énekelt, melynek szívreható hangjai közt ment fel püspök ur a szószékbe és hatalmas főpásztori beszédet tartott.

A világtörténelem tanítja, hogy az erős hit népeket képes összetartani, nagy alkotásokra buzdítani, hogy a legnagyobb erő a vallás, mely az embert embertársával egyesíti, munkássá teszi, milliók erőit egyesíteni képes. Ez az erő, mely még az államokat is p. o. az észak-amerikai köztársaságot megalkotta. Ezt bizonyítja Krisztus Urunk, midőn mondja: „Ha annyi hitetek van, mint egy mustármag, a hegyeket is kimozdithatjátok helyeikről.” És a hit, a hitélet, a maga hatását igen szépen mutatja meg ti nálatok e csurgói gyülekezetben is. A mikor a ti őseitek ide e helyre telepedtek, körülbelül megjelölhető, az 1687. év az. Tehát az azután való esztendőben, mikor a törököket Budáról kiűzték, akkor már valamennyien reformált vallást követték. Előbb is voltak itt egyházai a protestánsoknak, de a melyeket a törökök elpusztítottak; mikor 1683-ban Bécs alá mentek, ahonnan a lengyel király segítségével kiverettek.

A ti eleitek birtokba vették az itt elhagyott templomot. Az előző települők ágost. hitv. evangélikusok voltak. Ugy hogy az a templom a két felekezet közt vita tárgyát képezte hosszú időn át 1778-ig, a midőn a kérdés a két vitázó közt úgy oldatott meg, hogy a róm. katolikusok elvették a templomot. Nem lett tehát sem a reformátusoknak, sem az ágostaiaknak templomuk. De ebbe belenyugodni a ti őseitek nem tudtak. Azonnal folyamodtak a *Károlyi* családhoz, hogy adjanak nekik templomhelyet, hol magok erején templomot építhessenek. És kaptak helyet s egy év alatt fel is építették az Isten házát, mely 1779-ben nyílt meg. E templom fából és sövényből készült, mert kőanyagból nem volt szabad építeni, nehogy ebben is hasonlók legyenek a róm. katolikusokhoz. Az időben építettek paplakot és iskolát is. De a mint a törvény a szabad vallásgyakorlatot engedélyezte, a ti eleitek azonnal lebontották a sövénytemplomot és 1789-ben építették ezt a templomot, mely meg is érte száz éves fennállásának ünnepét. E templomot az 1809-iki nagy földrengés megromgálta és az ősök nagy áldozat árán nyomban kijavították. 1865-ben villám ütötte le a tornyot és a hivek minden tépelődés nélkül azonnal helyrehozták. Vallásos buzgóságuk minden veszélyen, akadályon győzedelmeskedett. Ime kedves Atyámfiai! Így teljesedik be: hogyha annyi hitetek van, mint egy mustármag, hegyeket mozdíthattok ki helyeikből. Ezért csak elismeréssel adózhatom úgy a ti eleitek dicső emlékének, mint az egyház mai hiveinek is, hogy egyházatok érdekében azt, amit tőletek várhat a gyülekezet java, igyekeztek hűséggel, szorgalmasan teljesíteni. Meg is kell ezt tenni Atyámfiai! Nagy érdekek védelme az, amelyet a mi reformált egyházunk rejt magában. Ezeket kell nekünk őriznünk. És ref. egyházunknak hivatása e magyar hazában nemcsak akkor volt meg, mikor alakult; én látom, én tudom, hogy meg

van ennek a hivatása ma is. Ti magatok, belátás és tapasztalat után ítéletet mondhattok, hogy nincs-e szükség ma itt is Istennek olyan tiszteletére, mely a tiszta evangéliom alapján áll? Amely nem külsőségben, mellékcélókért, vagy hatalmi érdekért, hanem egyenest csakis a léleküdvösség megnyeréséért jár templomba vagy vezet — templomba, — gyakorolja az istenitiszteleket. Nincsen-e szükség ma is erre a református egyházra, amely hirdeti a lelkiismereti szabadságot?

Igaz, hogy ma azt mondhatjuk, miszerint az állam törvényei biztosítják mindenkinek a szabad vallás-gyakorlatot és a lelkiismeret szabadságát. De hiába valók a törvények erkölcs nélkül. Valóban a vallásszabadság és lelkiismeretszabadság törvénye is csak üres hangokká válnak ott, hol nincsen az egyházban evangéliomi szellem, ahol egyik ember a másikat hitéért, nézetért kárhoztatja. Mert elsőben csak azt mondják a gyermeknek, hogy másnak a hite nem ér annyit, mint a tied; azután következik az, hogy más hiteért elkárhozik, te nem kárhozol el; azután, te mással hitbeli közösséget sem családban, sem polgári községben nem tarthatsz fenn; és tovább, te társadat, mert más hite van, másképp tiszteli Istent mint te, gyűlölni tartozol, őt nem pártolhatod, vele semmi jó ügy szolgálatában társ nem lehetsz! Kedves Atyámfiai! Oly lejtő ez, melyen megállapodni nem lehet, mely menthetetlenül a pusztulás örvényébe ránt, mert hiányzik itt az a magasztos elv: „Isten tartotta fenn magának, hogy emberek lelkiismeretén uralkodjék.“ Ez az elv a mi talizmánunk.

A gyakorlati életben, hol együtt élünk társainkkal ezen elv által mutatjuk meg azt, hogy sem a közügy szeretetében, sem a hazaszeretetben, sem erkölcsökben nem vagyunk kisebbek, mint amazok. Ugy-e ez az, ami biztosítja a vallás és lelkiismeret szabadságát. Tehát szük-

ségünk van a protestántizmusra még akkor is, a midőn az állam a törvény szerint a vallásszabadságnak általános érvényt ad. De szükség van a protestántizmusra és a református egyházra magyar nemzeti szempontból is. Igaz, hogy nagyobb szükség volt akkor, mikor az állam maga a magyar nemzetiségre kevesebb súlyt fektetett, amikor a törvényhozásnak, a közigazgatóságnak nyelve s a családok és társalgás nyelve latin volt. Ma már az állam által a magyar nyelv pártoltatik és nagy uraink nemcsak hogy nem szégyelik a magyar nyelvet, hanem lelkes bajnokai annak. Mégis mennyi idegen nyelvű polgárai vannak e hazának? Mennyi templomban hirdetik ma is az Isten igéje nem magyar, hanem idegen nyelven?

Hogy ne volna hát szükség egy olyan egyházra, a mely minden időben, szive dobbanásával, ajka megnyilatkozásával magyar. Mely azt tartja: „Áldjon vagy verjen a sors keze, itt élned, halnod kell!” Mely kormányzatában, létalapjában, anyagi fennállásában semmire sem támaszkodik, csakis egyre, a magyar nemzetre, a magyar szivre. Ezért intelek és kérlek benneteket, hogy valamint áldott emlékü őseitek hivek voltak ehez a magyar reformált egyházhoz, legyetek hivek, buzgók és odaadók ti is. A mint őseitek áldozatkészek voltak ezen egyház fentartásáért, legyetek áldozatkészek ti is.

Nem is kételkedem rajta, hogy ezen kérésemet, mint magatok és hazátok javát, szívszerint teljesíteni fogjátok.

Azután intést adott a helyes és nemes életmódra, a szerénységre, a gyermekek helyes nevelésére, munkásságra, takarékoszágra és megáldotta a gyülekezetet. Majd buzgó imában hálát adott Istennek azon örökért és kegyelmekért, melyekkel az egyházlátogatás alkalmával is megajándékozta. Most ismét felzengett a dalárda éneke, mely után kivonultunk a templomból.

Tisztelgett a község képviselőtestülete, az ág. hitv. ev. előjárósága, a bodaiki egyház képviselőjében Maller Károly lelkész ur, kiknek püspök ur kegyes válaszokban mondott köszönetet.

Ezután Szalay Benő lelkész és kedves neje szül. Babay Ilona urnő szíves meghívására virágokkal díszített, gazdagon terített asztalhoz ültünk. Itt jelen voltak Antal Gábor, Németh István, Peti Lőrincz, Galamb István, Segesdy Miklós, Babay Kálmán, Demjén Márton, Szigeti Kósa Miklós uradalmi tisztartó, Szalay Benő stb. Babay Kálmánné szül. Szánthó Ilona urnő, kinek szeretetreméltó gondoskodása a legmagasabb igényeket is kielégítette. A lelkészlak udvarán ugyanekkor népünnep volt, nagyon szépen bebizonyította a gyülekezet, hogy lelkesedéssel együtt ünnepel a szeretet lelkészcsaláddal a főpásztor látogatása felett.

Antal Gábor püspök ur szép felköszöntőben kérte Isten áldását a lelkészre, szeretett családjára, gyülekezetére s lelkére kötötte, hogy bár ismeri jótékony munkásságát, szerénységét; de adjon életjelt magáról, erős szellemi munkásságáról nagyobb nyilvánosság előtt.

A püspöki vizsgálat befejeztetvén az egyházmegyében, Antal Gábor püspök és Segesdy Miklós esperes egymást megölelve a szeretet és tisztelet csókjával illeték egymást. Galamb István egyházmegyei helyettes gondok pedig az egyházmegye nevében mondott köszönetet és meleg bucsu szavakat, s ezzel bennünket magáldva a déli vonattal Komáromba utazott a főpásztor Németh István főjegyző és Peti Lőrincz ker. tanácsbíró társaságában.

Az Isten lelke és kegyelme örökdjék élete föllött.

Püspöki jelentés az egyházlátogatásról.

Egyházkerületi közgyűlés Pápa 1903. szept. 28.

Május hó 1-től 13-ig Németh István egyházkerületi jegyző urral és részben Peti Lőrincz egyházkerületi tanácsbíró urral egyházlátogatást végeztem a veszprémi ev. ref. egyházmegyében, a mely látogatásról felvett jegyzőkönyveket tárgysorozat rendén beterjesztem. Az egyházlátogatás folyamán, amelyen az egyházmegye elnöksége és egyik jegyzője állandóan velünk volt, sok öröndetes jelenséget tapasztaltam, nevezetesen azt, hogy a hitélet és vallásos buzgóság a hiveknél fokozódik, az áldozatkészség nagyon sok helyen elismerésre méltó mérvben megnyilatkozik. Némely közönyös, elcsüggedt gyülekezeteink, amelyeknek helyzete pár évtized óta már-már kétségbeejtő volt, új életre kelt egy-egy új, ifjú, hivatását betöltő lelkész buzditó, lelkesítő, az isteni gondviselésben vetett erős hitet fölkelteni tudó működésének hatása alatt. Csak a legközelebbi időben is számos templom emeltetett, ujttatott, javíttatott, szép, czélszerű lelkészlak, iskola épült az egyházmegyében. Az egyházak anyagi helyzete, amely a phylloxera-vész folytán ezen egyházmegye leg-

több gyülekezetében egy évtized előtt a legaggasztóbb volt, tönkremenéssel fenyegetett, a nagyméltóságu m. kir. földművelésügyi miniszter ur által a szőlőfelujításra nyújtott segély okszerű és fáradhatatlan buzgalommal történt felhasználása folytán általában tetemesen és meglepőleg javult, néhol épen nem is reménylett virágzásra jutott.

A gyülekezeti tagok egymás között, a hivek a presbiteriumokkal, az egyház hivatalnokai gyülekezeteikkel és hiveikkel csaknem kivétel nélkül jó egyetértésben és békességben élnek. A különböző hitfelekezetek közötti egyetértésnek, türelemnek, sőt őszinte szeretetnek annyi jelét tapasztaltam a testvérfelekezetek részéről mindenütt, hogy egyházlátogatásomnak már csak azon eredménye is, hogy az a kölcsönös testvéri szeretetnek egész nagy vidéken ilykép megnyilatkozására alkalmul szolgált, egyházunk életére és jövőjére kihatásában áldásosnak mondható. A tanügy állása általában megfelel a törvény követelményeinek és az egyházi és társadalmi élet kívánalmainak, sőt némely gyülekezetben a jól szervezett és vezetett énekkarok működését is tekintetbe véve, megfelel a népneveléstől várható legmagasabb igényeknek is.

Az egyházi terhek hordozására való készség tapasztalható legtöbb helyen, amit örömdetesen igazol azon tünet is, hogy bár ezen egyházmegye két egyházában nazarénusok, vagyis felekezetnélküliek vannak már 50 év óta, unitáriusok egy egyházban mintegy 15 év óta, mégis ezeknek száma azon idő óta sem szaporodott, mióta az állami törvény semmi akadályt nem gördít a kilépés elé, az egyházi adótól való teljes, vagy nagy részben való menekülés pedig erős csábító hatással van a sok anyagi bajokkal küzdő hivekre.

Azonban elvétele mégis tapasztaltam bajokat és hiányokat, melyeknek oka részint egyes hivekben, részint az egész gyülekezetekben, részint az egyház hivatalnokai-

ban van. Mert akadnak egyesek, akik nem forgolódnak lelkiismeretes kötelességérzettel a rájuk bízottakban, s közönyösséggel viseltetnek az egyház ügyei iránt. Két olyan általános hibát észleltem kiváltképen, amiben leledzik az egyházmegyének majd minden gyülekezete; az egyik az, hogy nemcsak nem szaporodik, hanem fogy a gyülekezetek népessége a kedvezőtlen születési arány folytán, a másik az, hogy nincs meg az egyházak előjáróságában az igaz méltányosság, igazságérzet és testvéri szeretet arra nézve, hogy a legtöbb helyen tisztán személyekre kivetett fejadó alakjában felosztott egyházi terhet méltányosabb adó-kulcs alkalmazásával, jövedelem-aránylagos adó alakjában viselendő teherré változtatnák át. A tapasztalt hiányokat és gyarlóságokat, de különösen ezen két, általánosan elterjedt veszélyes bajt Isten ígéből vett fegyverekkel csekély tehetségem szerint ostoroztam, de ha talán pillanatnyilag értem is el némi sikert, nem merem reményleni, hogy ezen irányokban javulás álljon be mindaddig, amíg a társadalmi felfogás, amelynek kell, hogy az állami és egyházi törvény világos intézkedése is siessen támogatására, meg nem változik. A többi kisebb és nem oly elterjedt, hanem csak kivételesen előforduló fogyatkozásokkal szemben használt kérésem, helytelenítem, feddése, intésem és dorgálásomtól több eredményt várok, annyival is inkább, mivel az itt és ott előfordult kötelességmulasztásokat, törvényes intézkedéseinkkel ellentétben álló tényeket, az egyházmegye velem volt elnöksége is észlelte, s azok orvoslására a rendelkezésére álló törvényes eszközökkel fog törekedni. Nemcsak a hiányokat kutattam és észleltem azonban, hanem megfigyeltem és elismerésben részesítettem az érdemet, buzgóságot és lelkes törekvést, általában a lelkiismeretes kötelességteljesítést úgy a hiveknél, mint a lelkész- és tanító uraknál, amire a leg többben — amint örömmel jelenthetem — rá is szolgáltak.

TARTALOM.

	Lap.
Előkészület — — — — —	3—7
A püspöklátogatás utiterve — — — — —	8—9
Megérkezés a herendi állomásra — — — — —	10—14
Megérkezés Szentgálra — — — — —	15—28
Veszprém — — — — —	29—48
Szent-Király-Szabadja — — — — —	49—63
Vörösberény, B.-Almádi — — — — —	64—71
Alsó-Örs, Felső-Örs, Lovas — — — — —	72—83
B.-Kövesd, Csopak, Paloznak — — — — —	84—95
Arács — — — — —	96—99
B.-Füred, B.-Kis-Szöllős, Tihany — — — — —	100—116
Balaton-Udvari — — — — —	117—121
Zánka, Szepezd — — — — —	122—126
Köveskállya, B.-Henye — — — — —	127—138
Szentantalfa, Monoszló, Mencshely, Öcs — — — — —	139—153
Nemes- és Nagy-Pécsely, M.-Barnag, Vászoly — — — — —	154—164
Tót-Vázsony, Nagy-Vázsony, Leányfalu — — — — —	165—174
Vámos — — — — —	175—183
Litér, Szent-István — — — — —	184—191
Papkeszi, Vilonya — — — — —	192—197
Hajmáskér, Sóly, Rátót — — — — —	198—203
Várpalota — — — — —	204—210
Inota, Csoór, Moha, Iszka-Szent-György — — — — —	211—233
Fehérvár—Csurgó — — — — —	234—239
Püspöki jelentés — — — — —	240—242